

T.C.
TOKAT GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**MÂTÜRÎDÎ'NİN KİTÂBÜ'T-TEVHÎD ADLI
ESERİNDE YER ALAN AYETLERİ TAHLİLİNİN
TE'VÎLÂTÜ'L-KUR'AN İLE MUKAYESESİ**

Hazırlayan
Tugay POLAT

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Kelam Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Danışman
Doç. Dr. Emine ÖĞÜK

TOKAT – 2019

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tez yazım kılavuzuna göre, Doç. Dr. Emine ÖĞÜK danışmanlığında hazırlamış olduğum “Mâtürîdî'nin Kitâbü't-Tevhîd Adlı Eserinde Yer Alan Ayetleri Tahlilinin Te'vîlâtü'l-Kur'an İle Mukayesesi” adlı Yüksek Lisans tezimin bilimsel etik değerlere ve kurallara uygun, özgün bir çalışma olduğunu, aksinin tespit edilmesi halinde her türlü yasal yaptırımını kabul edeceğimi beyan ederim.

20/08/2019

Tugay POLAT

MÂTÜRÎDÎ'NİN KİTÂBÜ'T-TEVHÎD ADLI
ESERİNDE YER ALAN AYETLERİ TAHLİLİNİN TE'VÎLÂTÜ'L-
KUR'AN İLE MUKAYESESİ

Tezin Kabul Ediliş Tarihi: 30 / 07 / 2019

Jüri Üyeleri

Başkan : Doç. Dr. Emine ÖĞÜK

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Enver BAYRAM

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Ümit TORU

İmzası

Bu tez, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun
..18../07../2019. tarih ve (4+2) sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul
edilmiştir.

Enstitü Müdürü:

Prof.Dr.İlhan EROĞLU
Enstitü Müdürü

Bu çalışmamı merhum dedem Hacı Ömer POLAT'ın ruhuna ithaf ediyorum.

POLAT, Tugay, Mâtürîdî'nin Kitâbü't-Tevhîd Adlı Eserinde Yer Alan Ayetleri Tahlilinin Te'vîlâtü'l-Kur'an İle Mukayesesi, Yüksek Lisans Tezi, Tokat, 2019.

ÖZET

Bu çalışmada Ebu Mansûr el-Mâtürîdî'nin (ö.333/944) Kalam alanında en önemli eseri olan ve aynı zamanda Ehl-i Sünnet kelamının sistematik olarak bir düzene konmasında büyük rol alan Kitâbü't-Tevhîd adlı eserinde görüşlerini temellendirmek için yer verdiği ayetleri Tefsir sahasında kaleme almış olduğu ve dirayet tefsirinin öncülerinden kabul edilen Te'vîlâtü'l-Kur'ân adlı eserinde nasıl yorumladığı incelenmiştir.

Bu çalışma giriş ve beş bölümden oluşmaktadır. Bölümler oluşturulurken Mâtürîdî'nin Kitâbü't-Tevhîd'deki konuları takip ve başlıklandırma sistemi esas alınmıştır. Giriş bölümünde Mâtürîdî'nin hayatı, onun İslam düşünce dünyasına katkıları ve Kitâbü't-Tevhîd ve Te'vîlâtü'l-Kur'ân adlı eserleri incelenmiştir. Birinci bölümde İlahiyat konuları adı altında Allah'ın varlığı, birliği, sıfatları gibi konular üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde nübüvveti inkar edenlerin görüşleri eleştirilmiş ve nübüvvetin ispatına değinilmiştir. Üçüncü bölümde kaza ve kaderle alakalı bahisler değerlendirilmiştir. Dördüncü bölümde büyük günah meselesi ele alınmış ve bu konuda açıklamalar yapılmıştır. Beşinci bölümde ise iman ve İslam kavramları üzerinde durulmuş olup bu çerçevede açıklamalar yapılmıştır. Her bir bölümde delil olarak zikredilen ayetlerin her iki eserde de izleri takip edilmiş, aralarındaki benzerlik ve farklılıklar tespate çalışılmıştır. Buradaki gaye, Mâtürîdî'nin kalamî ve tefsirî açıdan nasıl bir bakış açısıyla ayetleri yorumladığını, her iki yaklaşım arasında benzerlik ve farklılıkların olup, olmadığını, meselelere nasıl yaklaştığını ve ele aldığı konuları nasıl temellendirdiğini ortaya koymaktır.

Anahtar Sözcükler: Mâtürîdî, Kitâbü't-Tevhîd, Te'vîlâtü'l-Kur'ân, Ayet, Yorum.

POLAT, Tugay, Mâtürîdî's The Interpretation Of The Verses in the Kitâbu't-Tevhîd With the Te'vilâtu'l-Qur'ân, Master Thesis, Tokat, 2019.

ABSTRACT

In this thesis, it has been analyzed how Ebû Mansûr el-Mâtürîdî interpreted the Verses he used to ground his ideas at Kitâbu't-Tevhîd, which is the most important book of Ebû Mansûr el-Mâtürîdî in the field of kalam and has an important part in arranging the Kalam of Ehl-i Sunnet systematically at the same time, at Te'vilâtu'l-Kur'ân he wrote in the field of tafsir and which has been accepted one of the master pieces of sagacity tafsir

This thesis consist of an intraduction and five other parts. In the intraduction it has been researched the life of Mâtürîdî, his contrubitions to the world of İslamic thought and his boks Kitâbu't-Tevhîd and Te'vilâtu'l-Kur'ân. In the first part, it has been focused on the topics like existence, oneness and names of Allah under the topic of theology. In the second part, it has been criticized the ideas of the people who denied the propethood and it has been mentioned the proof of propethood. In the third part, it has been evaluated the topics about predestination and fate. In the forth part, it has been handled the issue of big sins and it has been made a statement about this issue. In the fifth part, it has been focused on the terms of faith and Islam and it has been make statements in this context. In the each part, it has been followed the marks of Verses used as a proof in both boks and it has been analyzed whether there is topic integrity or not.

Key Words: Mâtürîdî, Kitâbu't-Tevhîd, Te'vilâtu'l-Kur'ân, Verse, İnterpretation.

İÇİNDEKİLER

Özet.....	i
Abstract.....	i
Kısaltmalar	i
Önsöz.....	ii
Giriş	1
BİRİNCİ BÖLÜM: İLAHİYAT KONULARI	10
1.1 ALEMİN YARATILMIŞLIĞI VE ALLAH'IN VARLIĞI.....	10
1.2 YARATICININ BİRLİĞİ: TEVHİD	12
1.3 ALLAH'TAN TEŞBİHİN NEFYİ.....	15
1.4 ALİLAH'A ŞEY KAVRAMININ NİSPET EDİLMESİ	16
1.5 TEKVİN	17
1.6 KELAM SIFATI.....	19
1.7 ARŞ KONUSUNUN AÇIKLANMASI	23
1.8 ALLAH'IN GÖRÜLMESİ	32
1.9 MU'TEZİLE'NİN MA'DÛM FİKRİ VE BUNUN ELEŞTİRİSİ	36
1.10 ALİLAH'I İSİMİ FENDİRMEDE BENZEŞMENİN NEFYİ	39
1.11 EMİR VE NEHYİN HİKMETİ.....	40
1.12 MAHİYET KELİMESİNİN ALLAH'A NİSPETİ	41
1.13 TEVHİD YÖNTEMLERİ HAKKINDA.....	43
İKİNCİ BÖLÜM: NÜBÜVVET KONUSU.....	47
2.1 VERRÂK'IN NÜBÜVVET KONUSUNDAKİ GÖRÜŞLERİ VE ONUN TENKİDİ	48
2.2 HZ. MUHAMMED'İN (SAV) NÜBÜVVETİNİN İSPATI.....	50
2.3 İSA MESİH HAKKINDA.....	56
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: KAZA VE KADER KONUSU.....	60
3.1 HİKMET VE SEFEH HAKKINDA.....	60
3.2 KUR'AN'IN ANLAŞILMASI	63
3.3 İSLAM FIRKALARININ KULLARIN FİİLERİ HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ ..	65
3.4 FİİLLERİN YARATILMIŞLIĞI HAKKINDA NAKLİ DELİLLER	70
3.5 KULA AİT FİİLİN İSTİTAATI.....	73
3.6 ECEL	78

3.7 İRADE	81
3.8 KAZA VE KADER	90
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM BÜYÜK GÜNAHLAR VE BUNLARI İŞLEYENLERİN DURUMU	98
4.1 GÜNAHLARIN DİNDEKİ KONUMU VE GÜNAH İŞLEYENLERİN DURUMU	98
4.2 BÜYÜK GÜNAH İŞLEYENLER HAKKINDA ALİMLERİN GÖRÜŞLERİ	104
4.3 İKİ ÇEŞİT GÜNAHI BİRBİRİNDEN AYIRMANIN AKLİ GEREKLİLİĞİ	108
4.4 BÜYÜK GÜNAH VE ŞEFAAT	109
BEŞİNCİ BÖLÜM: İMAN VE İSLAM TERİMLERİYLE İLGİLİ KAVRAMLAR	116
5.1 İMANDA İKRAR VE TASDİKİN ROLÜ	116
5.1.a Naklî Deliller	117
5.1.b. Aklî Deliller	121
5.2 İMANIN TASDİK VEYA MARİFET OLMASI.....	123
5.3 İMANIN YARATILMIŞLIĞI.....	125
5.4 İMANDA İSTİSNA	127
5.5 İSLAM VE İMAN KAVRAMLARI.....	130
SONUÇ	134
KAYNAKÇA.....	136
ÖZGEÇMİŞ	139

KISALTMALAR

- a.g.m. : Adı Geçen Makale
Ekev : Erzincan Kültür ve Eğitim Vakfı
SÜİFD : Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
KÜİFD : Kayseri Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
AÜİF : Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları
CÜİFD : Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
İFAV : Marmara İlahiyat Fakültesi Yayınları
MÜİFV : Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
UÜİFD : Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
İSAM : İslam Araştırmaları Merkezi
As. : Aleyhi's-Selâm
b. : İbn
ed. : Editör
bkz. : Bakınız
Çev. : Çeviren
DİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
Hz. : Hazreti
Hzi : Hazırlayan
c. : Cild
ö : Vefat tarihi
s. : Sayfa
ss. : Makalenin Geçtiği Sayfa Aralığı
TDV : Türkiye Diyanet Vakfı
yay. : Yayınları
dzn. : Düzenleyen

ÖNSÖZ

Hamd, alemlerin rabbi olan Allah'a mahsustur. Salât ve selâm, mahlûkâtın en şerefli si Peygamberimize, âline ve ashabına olsun.

İslam tarihinde, Hz. Peygamberin vefatına yakın bir zamandan itibaren başlayan olaylar, sahabe dönemindeki fetih hareketleri neticesinde gayrimüslim toplumlar ile iletişime geçişler, Müslüman toplumunun kendi içinde ortaya çıkan, dini içerikli olmak kaydıyla, siyasi ve sosyal olaylar Müslümanlar arasında farklı görüşlerin oluşmasına yol açmıştır. Daha sahabe döneminde farklı isimler altında hem siyasî hem de itikadî grupların ortaya çıktığı aşikârdır. Böyle bir ortam Kelam ilminin teşekkül sürecini hızlandırmıştır. Mâtürîdî, Kelam ilmine büyük katkı sağlamış ve kendi adıyla anılan kelimî bir mezhebin önderi olmuştur.

Bu çalışma giriş ve beş ana bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında, Mâtürîdî hakkında genel bilgiler verilmiş, onun hocaları ve talebelerine değinilmiştir. Ayrıca ona isnat edilen diğer eserlerin adlarına da yer verilmiştir. Onun eserlerinden bahsederken günümüze kadar ulaşmış temel eserleri olan Kitâbü't-Tevhîd ve Te'vilâtü'l-Kur'ân'ı tanıtmak amaçlı bilgi verilmiştir. Birinci bölümde Ulûhiyet konuları ele alınmış olup, Allah'ın varlığı ve birliğinin âlemden hareketle temellendirilmesi, Tekvin ve Kelam sıfatları hakkındaki görüşlerin açıklanması, Arş meselesi, Mu'tezile'nin ma'dûm fikri ve eleştirisi gibi tevhide dayalı konularla ilgili bilgi verirken Kitâbü't-Tevhîd'de delil olarak zikretmiş olduğu ayetlerin Te'vilâtü'l-Kur'ân'daki karşılıklarına bakılmak suretiyle bir mukayese yapılmıştır. İkinci bölümde nübüvvet başlığı altında Mâtürîdî'nin görüşlerine yer verilmiş, nübüvvetin akli, nakli ve hissi delilleri incelenmiştir. Bu hususta onun işaret ettiği ayetler her iki eserinde konu bütünlüğüne bakılmak suretiyle mukayeseli olarak incelenmiştir. Üçüncü bölümde İslam ümmetinin üzerinde en çok durduğu konulardan birisi olan kaza ve kader konusuna değinilmiştir. Bu bölümde genel olarak kulların fiilleri ve faillerin durumu nedir, İslam âlimlerinin kulların fiilleri hakkındaki görüşleri nelerdir, fiil için gerekli olan güç kişide ne zaman oluşur, gibi sorulara Mâtürîdî'nin vermiş olduğu cevaplar ve delil olarak getirdiği ayetler incelenmiş, kaza ve kaderle bağlantılı olarak ecel ve irade başlıklarına da yer verilmiştir. Dördüncü bölümde günahlar başlığında günahların dindeki konumuna, alimlerin bu konudaki görüşlerine, büyük günah ve şefaet başlıklarına yer verilmiştir.

Beşinci bölümde ise imanın tanımı, imanda ikrar ve tasdik rolü, iman tasdik mi yoksa marifet mi olduğu, iman yaratılmışlığı, imanda istisna olup olmayacağı ve son olarak iman ve İslam kavramlarının karşılaştırılması yapılmış olup aralarında ne tür bir ilişkinin olduğu açıklanmaya çalışılmıştır. Sonuç bölümünde ise bu çalışmanın tamamının bir değerlendirmesi yapılmıştır.

Son olarak, eğitim-öğretim süreçleri içinde desteğini esirgemeyen ve çalışmanın her bir aşamasında gerekli her türlü maddi ve manevi yardımı sağlayan sayın Doç. Dr. Emine ÖĞÜK hocama; gerek bir dost, gerek bir arkadaş olarak sürekli yanımda olan sayın Şeyma Özen YELTEN'e; bu çalışmanın okunması, düzeltilmesi için katkılarda bulunan Çiğdem YEŞİLOVA'ya; hayatım boyunca beni destekleyen aileme, sevgili eşim Elif POLAT'a, oğlum Ali İbrahim POLAT'a ve kızım Feyza POLAT'a en içten duygularıyla teşekkür ederim.

Tugay POLAT

TOKAT 2019

GİRİŞ

Araştırmanın Amacı

Kelam ilmi, farklı inanç ve dinlere veya dinsizliğe karşı İslam'ın getirdiği tevhid ilkesini çeşitli deliller üreterek savunmayı ilke edinmiştir. Ancak Kelam'da sadece bir savunma özelliği yoktur. O aynı zamanda tevhid inancının ilkelerini doğru ve açık bir şekilde anlatmayı gaye edinmiştir. Ebû Mansûr el-Mâtürîdî de tevhid inancını savunmak ve bu inanca ters düşen fikirleri eleştirmek üzere *Kitâbü-t-Tevhîd* adlı eserini yazmış, görüşlerini birçok ayetle temellendirmiştir. Biz bu çalışmada Mâtürîdî'nin *Kitâbü-t-Tevhîd* adlı eserindeki görüşlerini desteklemek için yer vermiş olduğu ayetleri inceleme konusu yaptık. Onun zikrettiği ayetleri yine onun Tefsir alanında yazmış olduğu *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*'daki yorumları ile karşılaştırdık. Bu çalışmanın amaçlarından birisi, herhangi bir ayctin her iki alandaki tezahürlerini Mâtürîdî örneği üzerinden incelemektir. Başka bir amacı, her iki alanın da yöntemleri ve sistemleri elbette ki farklı farklıdır. Her iki alanın yoğunlaştığı konuların veya konuları ele alış tarzlarının ayetleri yorumlamada ne gibi etkilerinin olduğunu gözlemlemektir. Mâtürîdî'nin bilgi birikimi ve Kur'an'a hâkimiyeti, akıl ve nakil arasındaki kurmuş olduğu ilişki de yine bu çalışmamızda öne çıkan hususlardandır. Biz bu çalışmada, bir mezhep kurucusu olarak Mâtürîdî'nin konuları ele alış biçimini, onun sistemini, onu diğer mezhep ya da fikirlerden ayıran yönlerini inceleme fırsatı yakalamış olacağız.

Araştırmanın Kaynakları

Bu çalışmada, kaynak olarak öncelikle Mâtürîdî'nin günümüze ulaşan iki büyük eserinden Kelam alanında yazmış olduğu *Kitâbü't-Tevhîd* ve Tefsir alanında yazmış olduğu *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*'dan faydalanılmıştır. Her iki eserin Arapça asılları olmakla birlikte daha ziyade Mâtürîdî'nin kelam alanında yazdığı, Bekir Topaloğlu'nun tercüme ettiği ilk baskısı 2002 yılında İstanbul'da İsam Yayınları arasından çıkan *Kitâbü't-Tevhîd –Açıklamalı Tercüme-*'nin Aralık 2013 tarihli 5. baskısı takip edilmiştir. Mâtürîdî'nin tefsir eseri olarak ise Bekir Topaloğlu'nun öncülük ettiği bir komisyon tarafından tercüme edilen ve 2015 yılında İstanbul'da Ensar Yayınları arasından çıkmaya başlayan *Te'vîlâtü'l-Kur'ân Tercümesi* esas alınmış, ancak yer yer çeşitli anlamaları netleştirmek adına Arapça aslından da mukayeselerde bulunulmuştur.

Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada yer alan bölümler oluşturulurken Mâtürîdî'nin Kitâbü't-Tevhîd'de ortaya koymuş olduğu yöntem ve sistem göz önünde bulundurulmuştur. Çalışmada her bir başlık altında "a. Kitâbü't-Tevhîd", "b. Te'vîlâtü'l-Kur'ân" olarak alt başlıklarını oluşturmak suretiyle öncelikle Mâtürîdî'nin Kitâbü't-Tevhîd'de görüşlerini temellendirmek için zikrettiği ayetleri, bağlamından koparmadan, "Kitâbü't-Tevhîd" başlığı altında inceledik. Daha sonra ise Kitâbü't-Tevhîd'de zikrettiğimiz ayetlerin tefsirlerini "Te'vîlâtü'l-Kur'ân" başlığı altında konumlandırdık. Ayetlerin her iki eserde de ele alınış biçimlerini, benzer ve farklı yönlerini göstermeye gayret ettik. Eğer ki ayetin tefsirinde kelama dair bir mana yok ise bu ayetin, farklı konulara işaret ettiğini, bunun sebeplerinin de neler olabileceğini izah ettik. O bir ayeti sadece bir konu için delil olarak zikretmeyip, bazen farklı farklı konular için de zikretmektedir. Biz bahsi geçen her ayeti geçtiği konu bağlamında tekraren ele almaya çalıştık. Kitâbü't-Tevhîd, çok hacimli bir eser olduğu için biz metin içinden sadece Mâtürîdî'nin görüşlerini seçerek konu etmeyi ilke edindik ve kendi görüşleri için zikretmiş olduğu ayetlerin tefsirine bakmayı uygun bulduk. Onun Kitâbü't-Tevhîd'de başkalarına atfen zikrettiği görüş ve ayetlerin tefsirleri bu çalışmanın kapsamı dışında kalmıştır.

Mâtürîdî'nin Hayatı ve Eserleri

Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî, bugün Özbekistan sınırları içerisinde bulunan Semerkant şehrinin dış mahallesi olan "Mâtürîd"de dünyaya gelmiştir. Doğduğu yere nispetle ona Mâtürîdî denilmektedir.¹ Mâtürîdî'nin görüşlerini kabul edenler onu çeşitli unvanlarla nitelmişlerdir. Bunlardan bazıları şöyledir: "İmâmü'l-hüda (Hidayet önderi)", "alemü'l-hüda (hidayet meşalesi)", "imâmü'l-mütekellimîn (kelamcılarının lideri)", "musahhihu akâidi'l-müslimîn (Müslümanların akâidini yanlışlardan arındıran)", "reîsü ehli's-sünne (Ehl-i sünnetin reisi). Kaynaklarda daha çok, "Ebû Mansûr el-Mâtürîdî", "Ebû Mansûr es-Semerkandî", "Ebû Mansûr el-Mâtürîdî es-Semerkandî", "eş-Şeyh Ebû Mansûr" ve "eş-Şeyh el-İmâm Ebû Mansûr el-Mâtürîdî" şeklinde geçmektedir.² Mâtürîdî, İslam'ın diğer alanlarında olmakla birlikte akâid ve kelam alanında önder bir şahsiyet olarak kabul görmüştür.

¹ Özen, Şükrü, "Mâtürîdî", DİA, c. 28, s. 146.

² Ak, Ahmet, *Mâtürîdî Kaynaklarda Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, (Doktora Tezi, Danışman: Sönmez Kutlu) Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, 2006, s. 27-28.

Onun etkisi kendisinden sonraki nesillere de sirayet etmiş, onlara yol göstermiştir. Buna rağmen kaynaklarda onun hayatı hakkında fazla bir bilgi bulunmamaktadır. Doğum yeri bilinmesine rağmen doğum yılı kesin olarak bilinmemektedir. Yaklaşık 256/870 yıllarında doğduğu söylene de hocası olan Muhammed b. Mukâtil er-Râzî'nin 248/862 vefat tarihi bilgisi Mâtürîdî'nin 238/852 tarihlerinde doğmuş olabileceğini göstermektedir. 333/944 tarihinde ise ihtilafa yer bırakmaksızın Semerkand'da vefat etmiştir. Kabri Semerkand/Câkerdîze'dedir.³ Samanoğullarının Mâverâünnehir'e hakim oldukları zamanda (844-999)⁴ yaşamış olan Mâtürîdî'nin ailesi hakkında da kaynaklarda fazla bir bilgi mevcut değildir.⁵ Onun babasının ismi Muhammed, dedesinin isminin ise Mahmûd olduğu bilinmektedir.⁶ Onun hiç erkek çocuğunun olmadığı, kaynaklarda Mâtürîdî'nin soyundan gelen iki kişiden söz edildiği tespit edilmiştir. Onlar Mâtürîdî'nin kızından olan torunları olup adları şöyledir: Şeyh Kadı İmam Hasan el-Mâtürîdî (ö. 450/1058 civarı), Kadı Ebû'l-Hasan Ali b. Hasan el-Mâtürîdî (ö. 511/1117).⁷ Sadece Sem'ânî (ö.562/1166) ve Zebîdî (ö.1205/1790) gibi kişiler Mâtürîdî'nin Arap asıllı olduğu iddialarını öne sürmüşler,⁸ ancak onun Türk asıllı olduğu hakkında önemli tezler mevcuttur.⁹

Mâtürîdî ile aynı dönemde yaşamış olan Ehl-i Sünnet âlimi Ebû'l Hasan el-Eş'arî (ö.324/936) *Makalâtü'l-İslâmiyyîn* adlı eserinde Mâtürîdî'den bahsetmemiştir. Abdülkahir el-Bağdâdî (ö.429/1038)'nin *el-Fark Beyne'l-Fırak*, İbn Hazm (ö.456/1064)'ın *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehva ve'n-Nihal*, İbnü'l-Esîr (ö.637/1239)'in *el-Kâmil fi't-Tarih*, İbn Kesîr (ö.742/341)'in *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, gibi meşhur makalat eserlerinde de Mâtürîdî hakkında bilgiye rastlanılmamıştır.¹⁰ İbnu'n-Nedîm, el-Fihrist'i 378/988'de yazmış, eş-Şehristânî'nin 548/1153'te, İbn Hâlikân'ın 681/1282'de, İbn Haldun'un 809/1406'da, es-Suyûtî'nin 911/1505'te vefat ettikleri göz önünde

³ Korkmaz, Sıddık, İmam Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin Hayatı ve Eserleri, *Dini Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 10, 2001, s. 98; Kutlu, Sönmez (hzl.), *İmâm Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, Ankara: Otto Yayıncılık, 2012, s. 29.

⁴ Özen, "Mâtürîdî", s. 146.

⁵ Korkmaz, a.g.m, s. 94.

⁶ Özen, "Mâtürîdî", s. 146. Ak, *Mâtürîdî Kaynaklarda Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, s. 29.

⁷ Ak, *Mâtürîdî Kaynaklarda Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, s. 30.

⁸ Kutlu, *İmâm Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, s. 24.

⁹ Karataş, Ali, *İmâm Mâtürîdî Kur'an'ı Kur'an'la Te'vil*, 2. Baskı, İstanbul: Yesevi Yay. 2014, s. 24.

¹⁰ Korkmaz, a.g.m, ss. 95-96; Kutlu, *İmâm Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, s. 179.

bulundurulduğu takdirde bu kişilerin Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'den bahsetmemeleri dikkat çekmektedir.¹¹

Kelam alanında Mâtürîdîlik adıyla sistematik bir ekol oluşturan Mâtürîdî'nin kaynaklarda isminden bahsedilmemesi veya onun şöhret bulamamasının birkaç sebebinden söz edilebilir. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz:

Hilafetin merkezi olan Bağdat'a gitmemesi, oradaki tartışma ortamlarında bulunmaması, hilafet merkezinden oldukça uzak bir yerde yaşamış olması, Bağdat'ta bulunan alimlerin Semerkand bölgesindeki alimlerle ilgilenmemiş olmaları da meşhur alimlerin Mâtürîdî'den söz etmemelerinde etkendir.¹² Mâtürîdî'nin yaşadığı dönemde Hanefî alimlerin tabakât eserlerinin yazımına pek önem vermemeleri ve yazılan eserlerin Mâtürîdî'den çok sonraları yazılması onun hakkındaki karışıklığa neden olmaktadır.¹³

Dönemin siyasileri tarafından Mu'tezile'ye ve Eş'arî'ye verilen desteğin Mâtürîdî'ye veya onun görüşlerine verilmemesi onun tanınmasına engel oluşturmaktadır. Samaniler, Selçuklular ve en son olarak Osmanlılardan destek görmeseydi eğer şu an Mâtürîdiyye ekolünden söz etmiyor olabilirdik.¹⁴ Mâtürîdî'nin tanınmamasına neden olan sebeplerden biri de Moğol istilalarıdır. Bu istilalar neticesinde birçok eserin yaygınlaşması engellenmiş, birçok kitap ise yakılmak suretiyle imha edilmiştir.¹⁵ O dönemde Arap kökenli olmayan kişilerin "Mevâlî" diye isimlendirilmeleri ve onların geri planda tutulmaları, Arap kökenli olmayan Mâtürîdî'nin de tanınmasına engel teşkil etmiştir.¹⁶

Emeviler ve Abbasiler devrinde Arap olmayanlara karşı tutuma bağlı olarak İslam kelamı üzerinde Mâtürîdî'nin öneminin gizlenmeye çalışılıp Sünni geleneğin tek kurucusu ve savunucusu olarak Eş'arî'yi göstermek gibi bir amaç nedeniyle Mâtürîdî'nin tanınması engellenmiş olabilir.¹⁷ Nizamiye medreselerinin kurulmasında ve eğitim-öğretim safhasında bulunan hocaların Eş'arî ekolünden olması da

¹¹ Yeprem, M. Saim, *İrâde Hürriyeti ve İmâm Mâtürîdî*, Ankara: TDV. Yayınları, 2016, ss. 17-18.

¹² Kutlu, *İmâm Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, s. 59; Korkmaz, a.g.m, s. 97.

¹³ Kutlu, *İmâm Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, s. 60; Korkmaz, a.g.m, s. 97.

¹⁴ Kutlu, *İmâm Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, s. 60; Korkmaz, a.g.m, ss. 97-98.

¹⁵ Korkmaz, a.g.m, s. 99.

¹⁶ Korkmaz, a.g.m, s. 98.

¹⁷ Korkmaz, a.g.m, s. 98.

Mâtürîdî'nin görüşlerinin yayılmasında engel teşkil etmiş olabilir.¹⁸ Mâtürîdî'nin sistematikleştirmiş olduğu ekolün Ebû Hanife merkezli bir konuma sahip olması ve onun eserlerinin üslup ve içerik olarak zor olduğu için anlaşılabilmesi gibi etkenler Mâtürîdî'nin ihmal edilmesine sebep olarak zikredilebilir.¹⁹ İnsanların ilme bakış açıları da bu noktada önemlidir. Mâtürîdî'nin ilme bakışında insanlara kendisini tanıttığından ziyade onlara faydalanacakları ilim bırakmak gibi bir niyetinin de olduğu zikredilebilir.²⁰

Mâtürîdî hakkında kaynaklarda hiç de bilgi yok değildir. Bilgiler birbirinin tekrarı niteliğinde olsa da birçok çalışmada onun hakkında bilgilere rastlanılmaktadır. Onun hakkında bilgi veren kaynaklardan birkaçını şu şekilde sıralayabiliriz: Ebû'l-Muîn en-Nesefî (ö.508/1115)'nin 'Absârü'l-Edille fi Usulî'd-Dîn'i, Taşköprülüzâde Ahmet Efendi (ö.968/1561)'nin, Mevzuatü'l-Ulûm ve diğer eserleri, Ebû'l-Vefa el-Kureşî el-Hanefî (ö.775/1373)'nin el-Cevâhiru'l-Mudiyye fi Tabakâti'l-Hanefiyye'si, Ebû'l-Hasenât el-Leknevî (ö.1304/1886)'nin Fevâidu'l-Behiyye'si, Kâtip Çelebi (ö.1067/1657)'nin, Keşfü'z-Zunûn'u gibi.²¹

Mâtürîdî'nin hocalarının silsilesi beş ayrı şekilde Ebû Hanife'ye (ö.150/767) kadar uzanmaktadır. Mâtürîdî'nin eserleri ve Ebû Hanife'nin eserleri mukayese edildiği zaman Mâtürîdî'nin Ebû Hanife'nin görüşlerini iyi bildiği ve fikirlerini savunduğu görülmektedir.²² Hocalarından; Muhammed b. Mukatil er-Râzî (ö.248/862), Ebû Nasr Ahmed b. el-Abbas el-ÿyâzî (ö.301/913-331/942), Nusayr b. Yahya el-Belhî (ö.268/888), Ebû Bekr Ahmed b. İshak b. Salih el-Cüzcânî (ö.200/815) gibi fâkih ve kelamcı isimler zikredilmektedir.²³

Mâtürîdî'nin meşhur talebelerinden, Ebû'l-Hasan Ali Saîd er-Rüstügfenî (ö.345/956), Ebû'l-Kasım İshak b. Muhammed b. İsmail el-Hakim es-Semerkindî (ö.342/953), Ebû'l-Leys el-Buharî es-Semerkindî (ö.373/983), Ebû Muhammed

¹⁸ Ögük, Emine, *Mâtürîdî'nin Düşünce Sisteminde Şer-Hikmet İlişkisi*, Ankara: TDV Yayınları, 2010, s. 18-19.

¹⁹ Ögük, *Şer-Hikmet İlişkisi*, s. 18.

²⁰ Korkmaz, a.g.m, s. 99.

²¹ Korkmaz, a.g.m, s. 96.

²² Bkz: Ak, *Mâtürîdî Kaynaklarda Mâtürîdî ve Mâtürîdilik*, s. 40.

²³ Ögük, *Şer-Hikmet İlişkisi*, s. 19.

Abdülkerim b. Musa el-Pezdevî (ö.390/1000), Ebû Ahmed b. Ebû Nasr Ahmed b. Abbas el-İyâzî (4./ 9. Asrın Başları) gibi isimler zikredilmiştir.²⁴

Mâtürîdî'nin en meşhur takipçilerinden olan ve onun görüşlerini yaymak için çalışan kelimcilerden biri olan Ebû'l-Muîn en-Nesefî (ö.508/1115) "*Tabıraü'l-Edille fi Usûli'd-Dîn*" adlı eserinde ona birçok eserler nispet etmektedir. Ona nispet edilen birçok eser ise maalesef günümüze kadar ulaşmamıştır. Yine ona nispet edilen eserlerden bazılarının ise yapılan incelemeler sonucu Mâtürîdî'ye ait olmadığı ortaya çıkmıştır.²⁵ Mâtürîdî'nin günümüze kadar ulaşmış en meşhur eserleri iki tanedir. Biri Kelam alanında yazılmış olan ve Kelam konularındaki görüşlerini kapsayan "*Kitâbü't-Tevhîd*", diğeri ise tefsir alanında kaleme almış olduğu "*Te'vîlâtü'l-Kur'ân*" veya "*Te'vîlât-i Ehl-i Sünne*" adıyla bilinen eserleridir.²⁶

- *Kitâbü't-Tevhîd*,

Yazıldığı günden beri kaynaklarda hep aynı isimle yer almıştır. Mâtürîdî'nin kendi ekolünü geniş çaplı olarak tanıttığı bir eserdir. O, kelamî görüşlerini ve mezhep anlayışını bu eserde ele almıştır. Bu eser hakkında Batılı alimlerin bazı fikir ayrılıkları olmuştur. Mesela onlardan birisi; Daniel Gimaret, bu eserin içerisinde başka bir eserin daha bulunduğunu iddia etmiştir. J. Meric Pessagno ise bu eseri derleyen Mâtürîdî olmadığını, onun bir takipçisi tarafından derlendiğini ileri sürmektedir.²⁷ Bu eser ilk defa Fethullah Huleyf tarafından uzun bir mukaddime ile birlikte 1970 yılında Beyrut'ta neşredilmiş, daha sonraları merhum Bekir Topaloğlu ve Muhammed Aruçi tarafından 2003 yılında Ankara'da yeniden basıma hazırlanmıştır.²⁸ Bu eser dilimize yine Bekir Topaloğlu tarafından çevrilmiş ve Ankara'da İsam yayınlarından 2002 tarihinde çıkmıştır.

²⁴ Kutlu, *İmâm Mâtürîdî ve Mâtürîdilik*, s. 26; Ögük, *Şer-Hikmet İlişkisi*, s. 22.

²⁵ Kutlu, *İmâm Mâtürîdî ve Mâtürîdilik*, s. 26-27, 169, 184; Ögük, *Şer-Hikmet İlişkisi*, s. 23-25.

²⁶ Kutlu, *İmâm Mâtürîdî ve Mâtürîdilik*, s. 26-27,

²⁷ Ak, *Mâtürîdî Kaynaklarda Mâtürîdî ve Mâtürîdilik*, s. 5.

²⁸ Ak, *Mâtürîdî Kaynaklarda Mâtürîdî ve Mâtürîdilik*, s. 6; Kutlu, *İmâm Mâtürîdî ve Mâtürîdilik*, s. 26-27,

Eserin dili oldukça zor anlaşılmaktadır. Bunun sebeplerinden bir tanesi Mâtürîdî'nin sadece düşünceleri, inançları, ya da onun sistemi hakkında bilgi vermekle kalmayıp çeşitli kişilere ve gruplara karşı vermiş olduğu mücadeleyi içermesidir. Dine aykırı bulduğu her bir grubun veya kişinin fikirlerini ayrı ayrı ele almış, bu nedenle de eserin bütünlüğü ve takibi zorlaşmıştır.²⁹ Dilinin zor olmasından dolayı yakın dönem alimi Pezdevi bile şikayetçi olmuştur.³⁰

Te'vilâtü'l-Kur'an

*Te'vilât-i Ehl-i Sünne, Kitâbü't-Te'vilât, Te'vilâtü'l-Mâtürîdiyye fi Beyân-ı Usûl-i Ehl-i Sünneti ve Usûl-i't-Tevhid,*³¹ *Te'vilâtü'l-Mâtürîdiyye ve Te'vilâtü Ebi Mansûr*³² gibi çeşitli isimlerle adlandırılmıştır. Çoğunluğu İstanbul kütüphanelerinde olmakla birlikte dünyanın çeşitli kütüphanelerinde kırk adet yazma nüshasının bulunduğu bilinmektedir. Bu eser Mâtürîdî'nin Kur'an-ı Kerim'i baştan sona sistematik olarak tefsir ettiği bir eserdir.³³ Alâuddîn es-Semerkindî (ö.539/1144), *Şerhu Te'vilâti'l-Mâtürîdî* adıyla bir şerh yazmıştır.³⁴ Eserin ilk neşri Fatıma Yusuf Heymi ve Mecdi Besellüm tarafından³⁵ *Tefsiru'l-Kur'an'i'l-Azim el-Müsemma Te'vilâtü Ehl-i Sünne* adıyla 5 cilt olarak Beyrut'ta 2004 yılında yapılmıştır.³⁶ Yine bu eserin basımında *Kitâbü't-Tevhid*'de olduğu gibi birçok hata ve ihmali taşıdığı çeşitli kişiler tarafından bildirilmiş, metnin anlaşılmasını gereğiyle basım yeterli görülmemiştir.³⁷ Bu çalışmanın bir diğer baskısını ise merhum Bekir Topaloğlu komisyonluğunda ilk cildi 2004 yılında olmak üzere son cildi 2010 yılında tamamlanan eser 17 cilt olarak İstanbul'da Mizan yayımları tarafından basılmıştır. İndeks olarak ise bir cilt

²⁹ Özcan, Hanifi, *Mâtürîdî'de Bilgi Problemi*, 3. Baskı, İstanbul: İFAV Yay. 2012, s. 10; Korkmaz, a.g.m, s. 107.

³⁰ Korkmaz, a.g.m, s. 106.

³¹ Ak, *Mâtürîdî Kaynaklarda Mâtürîdî ve Mâtürîdilik*, s. 7; Karabulut, Ali Rıza, "Mâtürîdî'nin Eserleri ve Hakkında Yazılanlar", Ebû Mansûr Semerkandî-Mâtürîdî Kongresi, Kayseri: Ahmet Hulusi Köker, 14 Mart 1986, s. 179.

³² Ögük, *Şer-Hikmet İlişkisi*, s. 23.

³³ Karataş, *Kur'an'ı Kur'an'la Te'vil*, s. 41.

³⁴ Ak, *Mâtürîdî Kaynaklarda Mâtürîdî ve Mâtürîdilik*, s. 8; Çalışkan, İsmail, "Tefsirde Mâtürîdî'yi Keşfetmek: İmam Mâtürîdî ve Te'vilâtü'l-Kur'an'ın Tefsir İlmindeki Yeri" Milel ve Nihal, c. 7, s. 2, 2010, s. 82; Korkmaz, s. 112.

³⁵ Ögük, *Şer-Hikmet İlişkisi*, s. 23.

³⁶ Önal, Recep, "Mâtürîdî'nin Hayatı, Eserleri ve Kelam İlmindeki Yeri", Akademik İncelemeler Dergisi, c. 8, s.3, 2013, s. 334.

³⁷ Önal, Mâtürîdî'nin Hayatı, Eserleri ve Kelam İlmindeki Yeri s. 334.

hazırlanmıştır. Bu eserin dilimize çevrilmesi hususunda çalışma başlatılmış olup 16. cildine kadar tercümesi yapılmıştır.

Mâtürîdî, tefsir alanında bu eseriyle önemli bir başarı elde etmiştir. Bunun sebeplerinden biri onun Tefsir Usulü'ne yapmış olduğu katkılarıdır. Tefsir ve te'vil arasındaki ayrımı ve bilgi teorisindeki yöntemleri vahyi anlamak için kullanmıştır.³⁸ Bu eser sadece bir tefsir kitabı olmayıp, aynı zamanda Kelam, Felsefe, Mezhepler Tarihi, Fıkıh, Hadis gibi birçok İslami ilimler alanında zengin bilgiler içermektedir.³⁹ O bu eseriyle Ehl-i Sünnet inancını sağlam ve güvenilir bir temele oturtmuştur. Eser aynı zamanda ilk dirayet tefsiri olması hasebiyle de öne çıkmaktadır.⁴⁰ Eserin anlaşılabilirliği *Kitâbü't-Tevhîd'e* göre daha kolaydır. Ayetlerin tefsiri kolay anlaşılır bir şekilde belirtildikten sonra ayrıntılara boğulmadan sonuca ulaşılmıştır.⁴¹ O, ayetlerin tefsirini yaparken öncelikle ayetin ayetle tefsirine önem vermiştir. Hadisler ve sahabeden gelen haberler çerçevesinde ayetlerin izahına yer vermiştir. Zaman zaman sebebi nüzule de yer veren Mâtürîdî, İsrailiyattan gelen bilgileri reddetmek için belagat olarak Arap şiirindeki bazı kelime ve kavramları kullanmıştır.⁴²

Bu iki eser haricinde Mâtürîdî'ye ait diğer eserler şu şekilde olup, bu eserlerin henüz nüshaları bulunamamıştır:⁴³

- Reddu Evâili'l-Fdille li'l-Kâ'bî.
- Reddu Tehzibi'l-Cedel li'l-Kâ'bî.
- Reddu Vaîdi'l-Füssâk li'l-Kâ'bî.
- Beyânu Vehmi'l-Mu'tezile.
- Reddu'l-Usûli'l-Hamse li-Ebî Ömer el-Bâhilî.⁴⁴
- Reddü Kitâbi'l-İmâme li-Ba'dı'r-Revâfid.
- er-Red ale'l-Karâmıta (fi'l-usûl)

³⁸ Çalışkan, Tefsirde Mâtürîdî'yi Keşfetmek, s. 76, 84; İşcan, M. Zeki, "İslam Düşüncesinde Entelektüel Temellerin Yeniden Yorumlanmasında Mâtürîdî'nin Katkısı", Ekev Akademi Dergisi, c. 12, s. 34, 2008, s. 9-10.

³⁹ Ögük, *Şer-Hikmet İlişkisi*, 23; Önal, Mâtürîdî'nin Hayatı, Eserleri ve Kelam İlmindeki Yeri s. 334.

⁴⁰ Ak, *Mâtürîdî Kaynaklarda Mâtürîdî ve Mâtürîdilik*, s. 8; Önal, Mâtürîdî'nin Hayatı, Eserleri ve Kelam İlmindeki Yeri s. 334.

⁴¹ Önal, Mâtürîdî'nin Hayatı, Eserleri ve Kelam İlmindeki Yeri s. 319.

⁴² Akgül, Muhittin, "Ebû Mansûr el-Mâtürîdî ve Te'vilâtü'l-Kur'an", SÜİFD c. 4, 2001, s. 59-60, 67.

⁴³ Ögük, *Şer-Hikmet İlişkisi*, s. 23; Korkmaz, a.g.m, ss. 106-113; Ak, *Mâtürîdî Kaynaklarda Mâtürîdî ve Mâtürîdilik*, ss. 44-45.

⁴⁴ Ebû Ömer el-Bâhilî, Mu'tezile'nin önde gelen şâhıslarından Ebû Ömer Muhammed b. Ömer b. Said el-Bâhilî el-Basrî'dir. (ö. 300/913) Bkz. Ak, *Mâtürîdî Kaynaklarda Mâtürîdî ve Mâtürîdilik*, s. 45.

- er-Red ale'l-Karâmita (fi'l-fürû')
- Meâhizu's-Şerâi.
- Kitâbu'l-Cedel fi Usûli'l-Fikh.
- Şerhu Câmi'i's-Sağir.
- Kitâbu'l-Makâlât.

Mâtürîdî'ye nispet edildiği halde ona ait olmayan eserler şöyledir;⁴⁵

- Şerhu'l-Fıkhı'l-Ekber
- Risâle fi'l-Akâid
- Vasâyâ ve Münâcât
- Şerhu'l-İbânc
- ed-Dûrer fi Usuliddin
- Kitâbu Tefsîri'l-Esmâ ve's-Sıfat
- Kitâbu't-Tevhîd
- Kitâtu'l-Usûl
- Pendname-i Mâtürîdî
- Risale-i Cânıvâr Dârî
- Risale Şeyh Ebû Mansûr Mâtürîdî

⁴⁵ Korkmaz, ss. 113-114. Krş: Ögük, *Şer-Hikmet İlişkisi*, s. 23.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. İLAHİYAT KONULARI

Bu bölümde, “Âlemin yaratılmışlığı ve Allah’ın varlığı”, “Yaratıcının birliği: Tevhid”, “Allah’tan teşbihin nefyi”, “Allah’a şey kavramının nispet edilmesi”, “Tekvin”, “Kelam”, “Arş konusunun açıklanması”, “Allah’ın görülmesi”, “Mu’tezile’nin ma’dûm fikri ve bunun eleştirisi”, “Allah’ı isimlendirmede benzeşmenin nefyi”, “Emir ve nehyin hikmeti”, “Mahiyet kelimesinin Allah’a nispeti”, “Tevhid yöntemleri” başlıkları yer almış, her bir başlıkta Mâtürîdî’nin Kitâbü’t-Tevhîd ve Te’vîlâtü’l-Kur’ân’daki ayetlerden istifade yöntemi değerlendirilmiştir.

1.1 ÂLEMİN YARATILMIŞLIĞI VE ALLAH'IN VARLIĞI

Âlem kelimesi Allah’tan başka var olanların adıdır. Alamet kökünden gelen âlem, yaratanının varlığına bir işarettir.⁴⁶

Allah, insanı fitrat üzere yaratmıştır. Sağlam fitrat üzere olan insan, hem kendini hem de çevresini gözlemlemesi neticesinde Allah’ın varlığına ulaşır. Ancak fitratı bozulan kişi için aynı durum söz konusu olmaz, söylenilen söze kulak vermez.⁴⁷ Bu bağlamdan hareketle Allah’ın varlığının ispatı için İslam geleneğinde ve felsefede birçok delil öne sürülmüştür.⁴⁸ Allah’ın varlığının delillerine dair ontolojik, kozmolojik ve teleolojik deliller klasik dönemde geliştirilmiştir. Modern dönemde ise bu delillere dini tecrübe ve ahlak delili de eklenmiştir.⁴⁹ Bu delillerden olan hudûs delilini Mâtürîdî Kitâbü’t-Tevhîd adlı eserinde izah etmiştir.

a. Kitâbü’t-Tevhîd

Mâtürîdî, Kitâbü’t-Tevhîd’de evrenin yaratılmış olduğunu kanıtlamak için cevherleri konu edinmiştir. Ona göre cevherin yaratılmış olduğu ortaya konulursa, cevherlerden oluşan âlemin de yaratılmış olduğu kanıtlanmış olacaktır. Âlemin cüzlerden ve parçalardan oluşması onu oluşturan parçaların sonradan ve sonlu

⁴⁶ es-Sâbûnî, Nûreddin, *Mâtürîdiyye Akaidi*, Bekir Topaloğlu (çev) İstanbul: MÜİFV Yayınları, 2011, s. 55.

⁴⁷ Topaloğlu, Bekir, Yavuz, Yusuf Şevki, Çelebi, İlyas, *İslam’da İnanç Esasları*, 17. Baskı, İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2013, s. 56-57; Kılavuz, A. Saim, *İslam Akaidi ve Kelam’a Giriş*, 18. Baskı, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013, 78-79.

⁴⁸ Yüksel, Emrullah, *Sistematik Kelam*, 3. Baskı, İstanbul: İz Yayıncılık, 2012, s. 33-40.

⁴⁹ Düzgün, Şaban Ali (ed.), *Kelam El Kitabı*, Ankara: Grafiker Yayınları, 2012, s. 212-217.

olduğunun göstergesidir. Bilindiği üzere cüz ve parçaların büyümesi ve hacim değiştirmesi de fark edilmektedir. Nitekim Mâtürîdî'nin belirttiğine göre bu parçalar âlemin bütününe hâkimdir, sonlu ve sınırlı olan parçaların ise kadim derecesinde bulunması imkansızdır.⁵⁰ Mâtürîdî, tabiatı ele alarak güzel ve çirkin, aydınlık ve karanlık gibi zıtları bir arada bulundurmak suretiyle, onun çift yönlü olduğunu bildirmiştir. Tüm bunlar evrende değişikliğe ve kaybolmaya birer işaretir. Bu nedenle de Mâtürîdî'ye göre evrenin kadim olması imkânsızdır.⁵¹

Mâtürîdî, evrenin yaratılmış olduğunu kanıtlamak için yer verdiği cevher ve sıfatların birbirinden farklı şeyler olduğunu bildirmiştir. Cevher; cismin temel maddesi, sıfat ise onun görünüm ve özelliğidir. Mâtürîdî Kitâbü't-Tevhîd'de sadece evrenin bileşenlerinden hareketle yaratıcıya ulaşma konusunu izah etmemiş, bu konuda dilin doğru kullanılmasına da değinmiştir. O, birtakım kişileri kavramları doğru kullanmadıkları için eleştirmiştir. Onun eleştirdiği kişiler, cismin görünüm ve özelliğine işaretle sıfat kelimesi yerine araz kelimesini kullanmışlardır. Mâtürîdî, şu ayetleri zikrederek konuya açıklık kazandırmak istemiştir; “...Siz eğreti dünya malını (araza'd-dünya) istiyorsunuz...”⁵² “Eğer ele geçmesi yakın bir dünya malı (araz)... olsaydı”⁵³ Ona göre bu ayetlerde araz kelimesi cisimlerden dolayı kullanılmıştır. Allah cisme araz demiştir. Mâtürîdî'nin eleştirdiği kişilere göre ise araz kelimesi cismin görünüm ve özelliklerini kast eder. O, söz konusu olan cismin görünüm ve özelliklerince sıfat demenin literatüre daha uygun olduğunu bildirmiştir.⁵⁴

b. Te'vilâtü'l-Kur'ân

Mâtürîdî, Kitâbü't-Tevhîd'de âlemin yaratılmışlığını temellendirmek için yer verdiği araz kavramını açıklarken istidlalde bulunduğu ayetlerden biri olan Enfâl suresinin 67. ayetinin tefsirinde, insanların dünya varlığını istediğini ama Allah'ın insanlar için ahiret hayatını ve nimetlerini dilediğini ifade etmiştir.⁵⁵ Yer verdiği bir

⁵⁰ el-Mâtürîdî, Ebû Mansûr, *Kitâbü't-Tevhîd -Açıklamalı Tercüme-*, Bekir Topaloğlu (çev.), 5. Baskı, İstanbul: İsam Yayınları, 2013, s. 57-58.

⁵¹ el-Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 59.

⁵² el-Enfâl 8/67.

⁵³ et-Tevbe 9/42.

⁵⁴ el-Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 65.

⁵⁵ el-Mâtürîdî, Ebû Mansûr, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, Bekir Topaloğlu-Yusuf Şevki Yavuz (çev.), 1. Baskı, İstanbul: Ensar Neşriyat, c. 6, s. 284-289.

diğer ayet ise Tevbe suresinin 42. ayetidir. Mâtürîdî bu ayette ‘araz’ kelimesini yarar/fayda/menfaat olarak ele almıştır. Ona göre münafıklar menfaatlerine uygun olan yararların olması durumunda peygamberin peşlerinden gideceklerdir.⁵⁶

Mâtürîdî, Kitâbü't-Tevhîd'de âlemin yaratılmışlığı bahsinde araz ve sıfat kavramları üzerinde durmuş, bu konudaki görüşlerini ayetlerle desteklemiştir. Te'vilâtü'l-Kur'ân'da ilgili ayetlerin yorumunda ise araz ve sıfat kavramlarına yer vermemiştir. O, burada ayetleri insanların dünya malını istemeleri ve münafıkların kendi menfaatlerinin peşinde koşmaları, şeklinde izah etmiştir. Bu durumun en başlıca sebebi ayette yer alan kavramın Kelam alanında farklı bir konunun izahını yaparken değerlendirilmesidir. Tefsir alanında ise bu ayet bir bütün olarak yorumlandığında fer'î bir mesele burada konu edilmemiştir. Bu durum Mâtürîdî'nin ayetleri çok çeşitli bağlamlarda yorumlama becerisinin göstergesidir.

1.2 YARATICININ BİRLİĞİ: TEVHİD

Tevhid; sözlükte ‘yalnız, tek ve biricik olmak’ anlamındaki ‘vahd’ kökünden türemiş olup ‘birlemek, bir şeyin bir ve tek olduğunu kabul etmek’ anlamlarına gelmektedir. İstılahta, ‘Allah’ın zatında ve sıfatlarında bir ve tek olduğunu zihin ve kalp yoluyla kabul edip, O’na bağlanmak’ demektir.⁵⁷ İslam dininin bir diğer adının tevhid dini olmasının sebebi ise uluhiyet kavramında yer alan birlik fikrinin bütün yönleriyle açıklanmasıdır. Nitekim İslam dininin ortaya çıktığı devirde insanların inanç sistemleri bozulmuş ve gerçeğinden uzaklaşmıştır. Allah’ın zatı ve sıfatları konusunda farklı izahlar da yapılmıştır. Cahiliye döneminde Ehl-i Kitab’ın dışında kalan diğer inançlar putlara yönelmişler, Yahudiler yaratıcıya insani sıfatlar yüklemişler, Hıristiyanlar da yaratıcıyı üçlü olarak kabul etmişlerdir.⁵⁸ Seneviyye ve Mecusiler yaratıcının çift olduğunu bildirmişlerdir. Bunlardan biri iyiliğin, diğeri ise kötülüğün yaratıcısıdır. Tabiatçılara göre evrenin yaratıcı faktörü dörttür ki onlar: sıcaklık, soğukluk, ıslaklık ve kuruluştur.⁵⁹ İslam’ın ortaya çıktığı devirde Allah inancı olmakla birlikte bu konuda farklı izahlar yapılmış ve tevhid yolundan çıkılmıştır. Bu nedendir ki Kur’an’da

⁵⁶ el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 1. Baskı, c. 6, s. 388-390.

⁵⁷ Topaloğlu, Bekir, Çelebi, İlyas, *Kelam Terimleri Sözlüğü*, 3. Basım, İstanbul: İsam Yayınları, 2013, s. 318-319.

⁵⁸ Topaloğlu, *İslam'da İnanç Esasları*, s. 69-70.

⁵⁹ es-Sâbûnî, *Mâtürîdîyye Akaidi*, s. 58-59.

Allah'ın varlığına dair delillerden ziyade O'nun birliğine dair deliller üzerinde durulmuştur. Allah'ın birliğinin delili olarak Kur'an'da temanu delili zikredilmiştir. Temanu; men etmek, engellemek anlamlarında kullanılmaktadır.⁶⁰

a. Kitâbü't-Tevhîd

Mâtürîdî, Kitâbü't-Tevhîd'de Allah'ın birliği konusunu âlemden hareketle temellendirir. Mâtürîdî'ye göre âlemde gözlenebildiği kadarıyla herhangi bir şey kendi başına ne birleşmiş ne de ayrılmıştır. Bu nedenle âlemde gerçekleşen birleşme ve ayrışmalar kendi dışındaki bir etkenle gerçekleşmektedir.⁶¹ O, âlemin yaratılmış olduğunu beyan ederken nakli, akli ve evrenin gözlemlenmesi şeklinde olmak üzere üç tür delil getirmiştir.⁶² Bu delillerden olan akli delilleri açıklayan Mâtürîdî, Yaratıcı'nın birden fazla olma ihtimaline yer vermiştir. Ona göre, Yaratıcı birden fazla olursa onlar birbirleriyle ya ihtilaf edecekler ya da ittifak içerisinde olacaklardır. Aralarında ittifak ederlerse her biri yaratıcılık vasfını yerine getiremeyip aciz duruma düşecektir. Aralarında ihtilaf etmeleri neticesinde de biri diğerinin irade ettiğinin zıddını yapacaktır. Bu durumda ortaya çıkması muhtemel uyuşmazlık nedeniyle tabiatın meydana gelmesi mümkün olmayacaktır. Ona göre tabiatın fiilen mevcudu yaratıcının bir olduğunun delilidir.⁶³ Bu konuya dair evrenden deliller getiren Mâtürîdî, bir başka örneği de hükümdarlar üzerinden verir. Hükümdarlık sisteminde saltanatın güçlü olana kalması gerekir. Bunun için de güçlü olanın rakiplerini yenmesi icap eder. Bu itibarla birden fazla güç tarafından idaresi mümkün telakki edilemeyen kâinatta sadece Allah'ın hükümlerliliği söz konusudur.⁶⁴ Mâtürîdî, bu görüşlerini şu ayetleri delil getirerek izah etmektedir; *“De ki; Eğer dedikleri gibi Allah ile birlikte ilahlar olsaydı o zaman bu ilahlar arşın sahibine bir yol ararlardı.”*⁶⁵ *“Eğer göklerde ve yerde Allah'tan başka tanrılar bulunsaydı bunların düzeni mutlaka bozulurdu.”*⁶⁶

Mâtürîdî'ye göre Yaratıcı'nın dışında başka bir tanrı daha olsaydı eğer, o tanrı kendi hükümlerliliği için gerekli işleri yapacaktı. Böyle bir durumun muhal olduğuna o,

⁶⁰ Düzgün, *Kelam El Kitabı*, s. 210,217.

⁶¹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 65.

⁶² Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 68-73.

⁶³ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 69.

⁶⁴ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 70.

⁶⁵ el-İsrâ 17/42.

⁶⁶ el-Enbiyâ 21/22.

“O'nunla birlikte hiçbir tanrı yoktur. Aksi takdirde her bir tanrı kendi yarattığını sevk ve idare ederdi”⁶⁷ “Yoksa müşrikler O'nun yaratışı gibi yaratan ortaklar mı buldular...”⁶⁸ ayetlerini delil getirerek görüşünü temellendirmektedir.⁶⁹

Yaratıcının bir olduğunun delillerine devam eden Mâtürîdî, yerden çıkan her türlü bitkinin oluşumunu gökyüzüne yani yağmur ve güneşe bağlamıştır. Canlıların hayati ihtiyaçları olsun, insanın geçimi için gerekli ihtiyaçları olsun bütün bunların hepsinin yeryüzünün çeşitli yerlerine dağılmış bulunduğunu belirtmiştir. Her varlığın durumunun düzenlenmiş olduğunu beyan eden Mâtürîdî, bu düzenlemelerin birden çok tanrının işi olması halinde düzenin sistematik bir şekilde devamının imkânsız olacağını bildirmiştir. Bu delillerden hareketle Mâtürîdî, yaratıcının bir olduğunu beyan ederek “Rahman olan Allah'ın yaratışında hiçbir uyumsuzluk göremezsin”⁷⁰ ayetine görüşlerini desteklemek üzere yer vermiştir.⁷¹

b. Te'vilâtü'l-Kur'ân

Mâtürîdî, Kitâbü't-Tevhîd'de Allah'ın birliğini temellendirmek için yer verdiği ayetlerden biri olan İsrâ suresinin 42. ayetini Te'vilâtü'l-Kur'ân'da şu şekilde açıklamıştır: Mâtürîdî puta tapanların ya da âlemin ezeli olduğunu savunanların ilah diye Yaratıcı'dan başka varlıklara tapındıklarını bildirir. Ona göre, onların yaratıcı diye kabul ettikleri putların ve diğer nesnelere tapındıklarını imkânları olsaydı, bu nesnelere Allah'a tapınmak için sebepler arayacaklardı. Ayrıca Kitâbü't-Tevhîd'de verilen hükümdarların çekişme örneğine bu ayetin tefsirinde değinmiştir.⁷² Enbiyâ suresinin 22. ayetinde, tabiatın işleyişinden hareketle evrenin bir planlayıcısının ve uygulayıcısının olduğunu ifade eden Mâtürîdî, bunu açıklarken hükümdarların kendi egemenlikleri için çekişmelerini de örnek göstermiştir.⁷³ Burada Mâtürîdî'nin tefsir metodlarından olan ayetin ayetle tefsiri yöntemini kullandığını görmekteyiz. Nitekim Enbiyâ suresinin 22. ayetinin tefsirini yaparken Mü'minûn suresinin 91. ayetine işaretle bulunmuştur.⁷⁴

⁶⁷ el-Mü'minûn 23/91.

⁶⁸ er-Ra'd 13/16.

⁶⁹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 70.

⁷⁰ el-Mülk 67/3.

⁷¹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 71.

⁷² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 1. Baskı, c. 6, s. 312-314.

⁷³ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 1. Baskı, c. 9, s. 355-356.

⁷⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, c. 9, s. 355.

Mü'minûn suresinin 91. ayetinde, Mâtürîdî, evrendeki düzenden hareketle yaratıcının bir olduğunu temellendirme yoluna gitmiştir.⁷⁵ Ra'd suresinin 16. ayetinde müşriklerin her şeyin yaratıcısı olarak Allah'ı andıkları halde ibadetlere putları da katmakta olduklarını belirten Mâtürîdî putların bir şey yaratamayacağını müşriklerin de bildiklerini ifade etmektedir.⁷⁶ Mülk suresinin 3. ayetinde Mâtürîdî, insanların gökyüzüne bakmalarını istemiş, orada bir bozukluk görmeleri halinde onu var edenin birden fazla olduğunu düşünebileceklerini beyan etmiştir. Allah'ın yaratışında bir uyumsuzluk veya bozukluk olmaması ve yaratılan her şeyde bir bütünlüğün olması onun var edicisinin bir olduğunun göstergesidir.⁷⁷

Mâtürîdî, Kitâbü't-Tevhîd'de tevhid konusunu ele alırken önce âlemin yapısından ve işleyişinden hareketle akli delillere yer vermiştir. Daha sonra o aynı konuya ayetler çerçevesinde yaklaşmış ve görüşlerini temellendirmiştir. Mâtürîdî, Allah'ın varlığını ve birliğini ayrı başlıklar altında incelemiştir. Görüşlerini temellendirmek için zikrettiği ayetleri Te'vîlâtü'l-Kur'ân'da açıklarken müşriklerin tapındıkları putların iradeleri olması halinde Allah'a tapınacaklarını; evrenin işleyişi, düzeni ve onun Yaraticısının bir olduğunu açıklamıştır. Hükümdarlık için yapılan çekişmelere de yine "birlik" çerçevesinde yer vermiştir. Son olarak ise müşriklerin putların bir şey yaratamayacaklarını bildiklerini, buna rağmen Allah'a kullukta putları ortak koştuklarını beyan etmiştir. Zikredilen ayetlerin yorumlarından da görüleceği üzere Mâtürîdî, iki eserinde de ayetleri benzer şekilde aynı örnekleri vererek açıklamış, Allah'ın birliği mevzuunu birbirine yakın izahlarla temellendirmiştir.

1.3 ALLAH'IN TEŞBİHİNİN NEFYİ

a. Kitâbü't-Tevhîd

Mâtürîdî, Allah'tan teşbihin nefyi konusunu cisim, cevher, araz; benzer veya karşıt kavramlarından hareketle temellendirmektedir. Mâtürîdî'ye göre, bir şeyin dengi veya benzeri var ise o şey her ne olursa olsun çokluk kavramıyla ifade edilir. Aynı şekilde zıddı bulunan her şeyin de yok olabileceği, ortadan kalkabileceği veya kaldırılabileceği tehlikesi vardır. Buradan hareketle Mâtürîdî, Allah'tan başka her şeyin

⁷⁵Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 1. Baskı, c. 10, s. 78-80.

⁷⁶Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 1. Baskı, c. 7, s. 436-439.

⁷⁷Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 1. Baskı, c. 15, s. 291.

ya bir zıddının ya da bir denginin olduğunu belirtmiştir.⁷⁸ Bu konuda Yahudiler, Rafiziler, Müşebbihe ve Kerramiyye Allah'a yer ve yön tayini yapmakla O'na cisimlik nitelemesinde bulunmuşlardır. Onların bu tür nitelemeleri yanlıştır.⁷⁹ Mâtürîdî, Allah'a benzeşmenin nefyi konusunda “*Hiçbir şey O'nun benzeri değildir*”⁸⁰ ayetini delil getirmiştir.

b. Te'vîlâtü'l-Kur'ân

Mâtürîdî'nin Allah'tan teşbihin nefyi konusunda delil olarak zikrettiği Şûrâ suresi 11. ayetinin Te'vîlâtü'l-Kur'ân'daki açıklaması şu şekildedir: O, Müşebbihe'den bazılarının bu ayetten hareketle Allah'ın benzerinin olduğu sonucuna vardıklarını beyan etmiştir. Mâtürîdî, Allah'ın ne sıfatının ne de zatının hiçbir yaratılana benzemediğini, onun şanın pek yüce olduğunu beyan etmiştir.⁸¹

1.4 ALLAH'A ŞEY KAVRAMININ NİSPET EDİLİP EDİLMEMESİ

a. Kitâbü't-Tevhîd

Allah'a 'şey' kavramının nispet edilmesinin meşruluğu hakkında Mâtürîdî nakli ve akli delillerden istifade etmiştir.⁸² Mâtürîdî'ye göre eğer Allah'a 'şey' denilemeyecek olsaydı, biz geçmişte ve şimdi 'şey' ifadesini Allah için kullanamazdık. Mâtürîdî bu hususu izah ederken iki ayetten yararlanmıştı. “*Hiçbir şey O'nun benzeri değildir*”⁸³ “*De ki; Hangi şey şahitlik etme açısından en büyüktür? De ki o şahit Allah'tır*”⁸⁴ Mâtürîdî, bu ayetlerde yer alan 'şey' ifadelerine dikkat çekmektedir. Ona göre 'şey' kelimesi Allah için kullanılan bir ifade olmasaydı ayetlerde O'na nispet edilmezdi.⁸⁵ Eğer ayetlerde 'şey' kavramı Allah'a nispet edilmişse, bu kavramın Allah'a nispetinde bir sakınca yoktur. Şu halde Mâtürîdî, 'şey' kavramının Allah'a nispetini caiz görmüştür.

b. Te'vîlâtü'l-Kur'ân

⁷⁸ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 73.

⁷⁹ es-Sâbûnî, *Mâtürîdîyye Akaidi*, s. 61.

⁸⁰ eş-Şûrâ 42/11.

⁸¹ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 1. Baskı, c. 13, s. 184-185.

⁸² Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 94; s.174.

⁸³ eş-Şûrâ 42/11.

⁸⁴ el-En'âm 6/19.

⁸⁵ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 94.

Mâtürîdî'nin Kitâbü't-Tevhîd'de konuyu temellendirmek için zikrettiği iki ayetin Te'vilâtü'l-Kur'ân'daki izahları şu şekildedir: Şûrâ suresinin 11. ayetinde o, Allah'ın herhangi bir şeyin kendine benzerliğini nefyettiğini bildirmiş ama 'şey' kavramının zatına nispetini nefyetmediğini beyan etmiştir. Mâtürîdî'ye göre "O" bir şeydir ancak diğer şeyler gibi değildir. Allah'ın ne sıfatı ne de zatı hiçbir yaratılana benzemez, onun şanı pek yücedir.⁸⁶ En'âm suresinin 19. ayetinde Mâtürîdî, Allah'a 'şey' demenin caiz olduğunu ve bu ayette kullanılan 'şey' kavramının sadece bir ispat anlamına geldiğini vurgulamıştır.⁸⁷

Mâtürîdî, Allah'a şey kavramının nispetinin caiz olduğunu hem Kitâbü't-Tevhîd'de hem de Te'vilâtü'l-Kur'ân'da pekiştirmiş, ayetleri her iki eserde de Allah'a şey kavramının nispeti çerçevesinde yorumlamıştır.

1.5 TEKVİN

Tekvin, sözlükte, 'meydana gelmek, sonradan olmak' anlamlarındaki 'kevn' kökünden türemiş olup 'oluşturmak, meydana getirmek, yaratmak' anlamlarına gelir. İstilahta ise 'mevcut olmayanı varlık alanına çıkarma, yaratma' diye tanımlanmaktadır.⁸⁸ Kelamcılar, Allah'ın dışındaki varlıkların yaratılmış olduğunu bildirmişlerdir. Birçok Kur'an terimi bu duruma işaret eder.⁸⁹ Bu kavramlar arasında yaratmak, yaşatmak, öldürmek, rızıklandırmak, nimet vermek, azap etmek vb.⁹⁰ kavramlar âlcmin hem yaratılışına hem de varlığının devam etmesine işaret etmektedir.⁹¹

Nûreddin es-Sâbûnî'ye (ö.580/1184) göre hem Eş'arîyye hem de Mu'tezile Allah'ın tekvin sıfatının ilim ve kudret sıfatları gibi kadim olduğunu kabul etmemişlerdir. Onlar Tekvin sıfatını hadis olarak kabul etmişler ve bu sıfatların Allah'ın zatı ile kaim olmadığını söylemişlerdir.⁹² Mâtürîdîlere göre tekvin sıfatı Allah'ın ilim, kudret, irade gibi sıfatlarından başka bir sıfattır. Tekvin sıfatı, müstakil bir sıfat olup,

⁸⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, c. 13, s. 185.

⁸⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 1. Baskı, c. 6, s. 37-41.

⁸⁸ Topaloğlu, *Kelam Terimleri Sözlüğü*, s. 311.

⁸⁹ Düzgün, Şaban Ali, *Varlık ve Bilgi*, 1. Baskı, Ankara: Beyaz Kule Yayınları, 2008, s. 67.

⁹⁰ Düzgün, *Kelam El Kitabı*, s. 241; Yücedoğru, Tevfik, "Tekvin", DİA, c. 40, s. 389.

⁹¹ Düzgün, *Varlık ve Bilgi*, s. 67.

⁹² es-Sâbûnî, *Mâtürîdîyye Akaidi*, s. 81.

Allah'ın zatı ile kaimdir.⁹³ Mâtürîdî'ye göre tekvin sıfatının kadim olması bizi âlemin kadim olduğu sonucuna götürmez. Çünkü ona göre tekvin ile mükevven bir değildir.⁹⁴

a. Kitâbü't-Tevhîd

Mâtürîdî bu eserinde Allah'ın sıfatlarından olan “tekvin” sıfatını müstakil bir başlık altında ele alma ihtiyacı hissetmiştir. Tekvin sıfatıyla alakalı olarak akli ve nakli delilleri sıralayan⁹⁵ Mâtürîdî, “Allah, bir şey dilediğinde ona “Ol!” demektedir. O da hemen oluverir”⁹⁶ emrini tekvinin varlığına delil olarak getirmiştir. O, insan aklının tekvin sıfatının mahiyetini anlama noktasında sınırlı kalacağını belirtmiştir. Bu nedenle de onu anlatabilecek en kolay yolun “Ol!” emrinin ifadesi olduğunu beyan etmiştir. Ona göre Allah, her şeyi olması gerektiği zamanda meydana getirir. Bütün emirler, yasaklar, ödüller, cezalar kısacası her şey “Ol!” emrine bağlıdır. Tekvinin Allah'ın zatı ile kaim olduğunu bildiren Mâtürîdî, bu konu hakkında ne kadar derine inilirse inilsin yapılan izahların eksik kalacağını da ifade etmiştir.⁹⁷

b. Te'vilâtü'l-Kur'ân

Mâtürîdî yukarıda zikredilen ayetin tefsirini yaparken şunları belirtmiştir: Var olan ve sonsuza kadar var olacak olan her şey Allah'ın 'Ol!' emrine tabidir. Bununla birlikte var olan şeyler bu emir söz konusu olmadan mevcuda çıkamaz. “Ol!” emrindeki harfler, Allah'ın emrinin ne kadar süratli bir şekilde gerçekleştiğini göstermekten ibarettir.⁹⁸ Bu ayetin tefsirinde o, Bakara suresinin 117. ayetine işarette bulunmuştur. O ayetin tefsirinde de tekvinin mükevvenen ayrı olduğunu açıklamış, onun hâdis olmadığını zikretmiştir.⁹⁹

Mâtürîdî, Kitâbü't-Tevhîd'de “tekvin”in Allah'ın zatı ile kaim olduğunu bildirmiş, onun mahiyetini açıklamaya çalışmıştır. O görüşünü temellendirmek için Yâsin suresinin 82. ayetini delil olarak zikretmiştir. Mâtürîdî, Te'vilâtü'l-Kur'ân'da

⁹³ Kılavuz, *İslam Akaidi ve Kelam'a Giriş*, s. 132; Yeşilyurt, Temel, “Mâtürîdîlerde Tekvin Sıfatı ve Temellendirmesi”, KÜİFD, c. 1, s. 1, (1 2017), s. 15.

⁹⁴ Yeprem, Mustafa Saim, *Mâtürîdî'nin Akide Risalesi ve Şerhi*, 1. Baskı, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2011, s. 21; Yeşilyurt, “Mâtürîdîlerde Tekvin Sıfatı ve Temellendirmesi”, s. 18.

⁹⁵ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 99-104.

⁹⁶ Yâsin 36/82.

⁹⁷ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 104.

⁹⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 1. Baskı, c. 12 s. 137.

⁹⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, c. 1 s. 248-250.

ayetin tefsirini yaparken tekvinin müstakil bir sıfat olduğunu bildirmiştir. Bununla birlikte “tekvin” sıfatını “Ol!” emriyle ilişkilendiren Mâtürîdî, bu harflerin Allah’ın emrinin süratini gösterdiğini de beyan etmiştir. Her iki eserinde de “tekvin” sıfatının mahiyetinin ne olduğunu açıklamaya çalışmıştır. Her iki eserde de yaptığı izahlar birbiriyle örtüşmektedir.

1.6 KELAM SIFATI

Kelam, sözlükte ‘kelm’ kökünden türemiş olup ‘konuşma, söz söyleme, sözlü etkiyi algılama’ anlamlarına gelmektedir. Allah’a nispet edilen sübûtî sıfatlardan biri olup Allah’ın konuşma yetkinliğine sahip bir varlık olduğunu bildiren sıfatıdır.¹⁰⁰ Kur’an, İncil, Tevrat gibi tüm ilahi kitaplar Allah’ın kelam sıfatının somut delilidir. Allah, emir ve yasaklarını insanlara kelamı ile bildirir ki bu da O’nun mütekellim olduğunun göstergesidir.¹⁰¹ Kelamın yaratılmış mı yoksa ezeli mi olduğu noktasında İslam dünyasında ciddi tartışmalar olmuştur. Bu tartışmaların başlangıcı mihne olaylarına kadar varmaktadır.¹⁰² Mâtürîdî kelamın ezeli mi veya yaratılmış mı olduğu sorununa nefsi ve lafzi olmak üzere iki tür kelamdan bahisle zenginlik kazandırmıştır. Nefsi kelam, Allah’ın diğer sıfatları gibi zatı ile kaim bulunur. Bu kelam yaratılmış olan hiçbir unsur taşımaz ve bu nedenle de yaratılanlar tarafından anlaşılmaz. Lafzi kelam, insanın idrakine uygun olarak yaratılmışlar safhasına giren harf ve seslerden oluşan kelamdır. Yukarıda zikrettiğimiz ilahi kitaplar bu bağlamda ele alınmaktadır.¹⁰³

a. Kitâbü’t-Tevhîd

Mâtürîdî’nin Kitâbü’t-Tevhîd’inde müstakil bir başlık halinde yer verdiği sıfatlardan biri de “kelam” sıfatıdır. O, kelam sıfatını Kâ’bî’nin (ö.319/931) iddiasına reddiye bağlamında ele almıştır. Kâ’bî’nin bu sıfatın hâdis olduğunu öne sürdüğünü söyleyen Mâtürîdî bunu çeşitli delillerle çürütmeye çalışmıştır. Mâtürîdî bunun doğru olmadığını, kelam sıfatının kadim olduğunu söyleyerek görüşlerini aklî ve naklî delillerle desteklemiştir. Kelam sıfatıyla ilgili olarak yer verdiği ayetler, bu konuyu ispat kabilindedir. O, Hz. İbrahim’in yaratıcıyı bulma serüvenini zikrederek “*Ben böyle*

¹⁰⁰ Topaloğlu, *Kelam Terimleri Sözlüğü*, s. 180-181; Yavuz, Yusuf Şevki, “Kelam”, DİA, c. 25, s. 194.

¹⁰¹ Düzgün, *Kelam El Kitabı*, s. 238-239.

¹⁰² Yücesoy, Hayrettin, “Mihne”, DİA, c. 30, s. 27.

¹⁰³ Düzgün, *Varlık ve Bilgi*, s. 57; Yeprem, *Mâtürîdî’nin Akide Risalesi ve Şerhi*, s. 20-21; es-Sâbûnî, *Mâtürîdiyye Akaidi*, s. 75-80.

sönüp batanları sevmem”¹⁰⁴ ayetine yer vermiştir. Bu ayette güneş, ay ve yıldızların değişmesi muhakkak ki onların yok olacağına delaletidir. Ona göre kelam sıfatının bu yaratılanlar gibi değişmeyeceği durumuna işaret eder. Kelam sıfatının nakli delillerine bir başka ayet olarak “*Allah, Musa ile basbayağı konuştu*”¹⁰⁵ ayetini zikreden Mâtürîdî, burada Allah'ın konuşması hakkında alimler arasında herhangi bir fikir ayrılığının olmadığını belirtir. Alimlerin fikir ayrılığına düştüğü nokta Allah'ın konuşmasının mahiyetinden kaynaklanmaktadır. Alimler burada farklı izah yöntemlerine başvurmuşlardır.¹⁰⁶

Mâtürîdî'nin konuya delil olarak zikrettiği başka bir ayette Yüce Allah inkârcıların şu sözünü hatırlatır: “*Allah bizimle konuşmalı değil midir?*”¹⁰⁷ Ona göre böyle düşünen inkârcıları Allah tümüyle reddetmeyip onları kibirlenmek ve sınırlarını bilmemekle nitelendirmiştir.¹⁰⁸ O, bu ayeti kelam sıfatının hâdis değil kadîm oluşunun delilleri arasında zikretmektedir.

Kelam sıfatı ile ilgili zikrettiği nakli delillerden sonra Mâtürîdî akli delilleri şöyle açıklamıştır:

Mâtürîdî, konuşmaya gücü yetenin konuşmaması veya konuşamıyor olmasını o kişinin konuşmaktan aciz olduğunun ya da konuşmak için önünde başka engelin bulunduğu delili olarak zikreder. Ona göre Allah, bunların her ikisinden de uzak olduğuna göre O mütekellimdir. Allah'ın kelamı, Kâ'bi'nin kabul ettiği gibi hâdis kabul edilirse bu durumda o kelam insanların kelamı statüsüne düşecektir ve bu durumun sonucunda da Allah için başkasına benzeme sorunu ortaya çıkacaktır.¹⁰⁹ Kelam sıfatında teşbihi nefyetmek üzere o, “*Hiçbir şey O'nun benzeri değildir*”¹¹⁰ ayetini zikretmiştir.

Mâtürîdî'ye göre iki şahsın fiillerinin benzer olması onların zatlarının da benzer olmasını gerektirir. O bu konuda “*Yoksa O'nun yarattığı gibi yaratıcı ortaklar buldular da yaratma işi onlarca birbirine benzer mi göründü?*”¹¹¹ ayetini zikrederek Allah'ın

¹⁰⁴ el-En'âm 6/76.

¹⁰⁵ en-Nisâ 4/164.

¹⁰⁶ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 113.

¹⁰⁷ el-Bakara 2/174.

¹⁰⁸ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 113.

¹⁰⁹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 114.

¹¹⁰ eş-Şurâ 42/11.

¹¹¹ er-Ra'd 13/16.

fiilleri ile hiçbir yaratılmışın fiillerinin benzemediğini beyan eder. Mâtürîdî'ye göre Allah'ın kelimeler sıfatı da bunun gibidir. Allah'ın kelamının bütün mahlûkların kelamından farklı olduğuna ise “*Yemin olsun eğer insanlar ve cinler bu Kur'an'ın benzerini getirmek üzere toplansalar ve birbirlerine yardımcı olsalar bile, yine onun bir benzerini meydana getiremeyeceklerdir*”¹¹² ayetini delil getirmektedir.¹¹³

Mâtürîdî'nin kelimeler sıfatı ile ilgili zikrettiği bir diğer akli delil şöyledir: Her ne kadar alfabetik bir sistem içerisinde insanın konuşması gibi olmasa da diğer yaratılmışların da bir kelamı vardır. O, Kâ'bî'yi diğer varlıkların konuşmalarını dikkate almamakla suçlayarak¹¹⁴ bu hususta “*Nihayet karınca vadisine geldiklerinde, bir karınca 'Ey karıncalar! Yuvalarınıza girin; Süleyman ve ordusu farkına varmadan sizi ezmesin.' dedi.*”¹¹⁵ ayetini zikretmiştir. Yine Neml sûresi 20-26. ayetlerinde yer alan hüdhüd kuşunu ve son olarak da “*Kuşları ve tespih eden dağları Davud'a boyun eğdirdik*”¹¹⁶ ayetindeki dağların tespih edişini delil olarak getirmiştir.

Mâtürîdî, Allah'ın Hz. Musa ile konuşmasını ele alarak Allah'ın konuşmasını Hz. Musa'nın duyup duymadığı şeklinde bir soru sorulabileceğini dile getirmiştir. Buna cevap olarak ise Allah'ın kelamını Hz. Musa'ya, Hz. Musa'nın diliyle ve yarattığı harf ve ses aracılığıyla duyurduğunu açıklamıştır. Bu yönüyle Allah, yaratılmamış olan şeyi yaratılanlar vasıtasıyla duyurmuştur.¹¹⁷ Tüm bu delillerden hareketle artık kelam sıfatının kadim bir sıfat olduğunu, Mâtürîdî çeşitli şekillerde delillendirmiştir.

b. Te'vîlâtü'l-Kur'ân

Mâtürîdî'nin Kitâbü't-Tevhîd'de kelam sıfatının kadimi ve onun diğer varlıkların kelamından farklı oluşunu temellendirmek üzere yer verdiği ayetlerden biri En'âm suresinin 76. ayetidir. Mâtürîdî bu ayetin tefsirini Te'vîlâtü'l-Kur'ân'da şu şekilde yapmıştır: Hz. İbrahim yıldızın varlığını kabul etmiş ama batması veya kaybolması yönünden onun Rab olamayacağına karar vermiştir. Yıldız, ay ve güneş değişime uğradıkları, uçup gittikleri ve emre amade oldukları için ilah olmaya layık

¹¹² el-İsrâ 17/88.

¹¹³ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 114.

¹¹⁴ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 114-115.

¹¹⁵ en-Neml 27/18.

¹¹⁶ el-Enbiyâ 21/79.

¹¹⁷ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 116.

değillerdir.¹¹⁸ Nisâ suresinin 164. ayetinde, Mâtürîdî, peygamberlerin kendine has özelliklerinden bahseder. Allah'ın Hz. Musa ile konuşması da Hz. Musa'nın bir özelliğidir. Zira Cenab-ı Hak diğer peygamberlerle vahiy yoluyla konuşmuştur. Ona göre bu konuşma Allah'ın kelamının harf, hece veya seslerle nitelendirilmesini gerektirmez. Mâtürîdî bu konuşmanın nasıl cereyan ettiğinin bilinmediğini belirtmiştir.¹¹⁹ Bakara suresinin 174. ayetinde Mâtürîdî, kıyamette Allah'ın indirdiği kitaptan bazı bölümleri gizleyenlerle konuşmayacağını beyan etmiş veya onlara gazap ettiği için konuşmayacağı şeklinde açıklamıştır.¹²⁰

Mâtürîdî, Kitâbü't-Tevhîd'te kelimelerin kadim oluşunu temellendirmek için Ra'd suresinin 16. ayetini zikreder. O bu ayeti Te'vîlâtü'l-Kur'ân'da şu şekilde açıklamıştır: Müşriklerin, tapmış olduğu putların, herhangi bir şey yaratmadığını, hatta putların kendilerine bile bir zarar ya da faydalarının dokunmayacağını bildiklerini belirtir. Bununla birlikte ayetin tefsirinde Mu'tezile'nin kulların fiilleri hakkındaki görüşlerine de yer vermiştir. Onlara göre kulların fiillerini Allah yaratmamış, insan bu işi kendisi yapmıştır. Buna göre yaratmada benzerlik ortaya çıkmıştır. Mâtürîdî bu iddia sahiplerinin iddialarının yanlış olduğunu belirtmiştir.¹²¹ Ayetin tefsirinde kelimelerin bir işaret olmamakla birlikte o Kitâbü't-Tevhîd'de kelimelerin bunun gibi olduğunu bildirmiştir.¹²²

İsrâ suresinin 88. ayetinde, Allah, insan ve cinin bir araya gelmesi durumunda bile Kur'an'ın bir benzerini ortaya koyamayacağını belirtmiştir. Mâtürîdî, Kur'an'ın insanı aciz bırakan ve kendi güçlerinin dışında olan bir kelimeye işaret etmiştir.¹²³ Neml suresinin 18. ayetinde Mâtürîdî, Hz. Süleyman ve ordusunun vadiye geldiklerini gören karıncaların birbirlerine durumu haber verdiklerini bildirmiştir. Haber vermek için kullandıkları iletişim çeşidini Allah'ın, Hz. Süleyman'a öğrettiğini de ifade etmiştir.¹²⁴ Neml suresinin 20-26. ayetlerinde Hz. Süleyman'ın hüdhüd kuşunu sorması ve onun gelmesiyle birlikte Sebe' halkı hakkında bilgi verilmesini anlatan Mâtürîdî hüdhüd kuşunun ve diğer hayvanların Allah'ı bildiklerini ve O'nu tespih ettiklerini de

¹¹⁸ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 2. Baskı, c. 5, s. 131-144.

¹¹⁹ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 1. Baskı, c. 4, s. 119-121.

¹²⁰ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, c. 1, s. 346.

¹²¹ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, c. 7 s. 436-439.

¹²² Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 114.

¹²³ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 1. Baskı, c. 8 s. 391-393.

¹²⁴ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, c. 10 s. 429-430.

belirtmektedir.¹²⁵ Enbiyâ suresinin 79. ayetinde, Mâtürîdî dağların ve kuşların Hz. Davud'un emri altına girdiğini, Allah'ı tesbih ettiklerini bildirmiştir.¹²⁶

Mâtürîdî, Kitâbü't-Tevhîd'de kelimelerin sıfatına Mu'tezili âlim Kâ'bî'nin görüşlerini eleştirmek için yer vermiştir. Bu bağlamda olmak üzere o aklî ve naklî deliller zikretmiş, görüşlerini ayetlerle temellendirmiştir. O, Allah'ın mütekellim olduğunu beyan etmiş ancak mahiyeti hakkında farklı görüşlerin olduğunu bildirmiştir. Son tahlilde Mâtürîdî, Allah'ın kelam sıfatının olduğunu ve bu sıfatın diğer varlıkların kelamından farklı olduğunu bildirmiştir. Görüşlerini temellendirmek için zikrettiği ayetlerden En'am suresinin 76. ayeti, Bakara suresinin 174. ayeti ve Ra'd suresinin 16. ayeti Kitâbü't-Tevhîd'den farklı olarak yorumlanmıştır. Diğer ayetlerin yorumları ile Kitâbü't-Tevhîd'de yer verdiği görüşleri birbirini tamamlar mahiyettedir.

1.7 ARŞ KONUSUNUN AÇIKLANMASI

Arş sözlükte 'yükseklik, tavan, çadır ve taht' anlamlarına gelmektedir. İstilahta ise 'gerçek mahiyetini, ölçü ve sınırını insan aklının kavrayamayacağı, içeriğini sadece Allah'ın bildiği bütün âlem denilen yeri, gökleri ve her şeyi kapsayan ilahi taht ve hükümranlık anlamlarına gelmektedir.¹²⁷ A'râf suresinin 54. ayeti "Rahman arşa istiva etmiştir." ayeti çerçevesinde önem kazanan arş kavramı ayetteki zikri geçen "istiva" sözcüğüyle birlikte değerlendirilmektedir. İstiva kelimesi, 'karar vermek, müsavi bulunmak, üzerine oturmak, galip gelmek' gibi anlamlara gelir. İstiva kavramı fiil olarak Allah'a nispet edilmiştir.¹²⁸ İstiva kavramı haberî sıfatlardan kabul edilir. Haberî sıfatlar, hakkında akıl yürütmeye imkân olmayan ancak nassın haber vermesi ile bilinen sıfatlardır. Haberî sıfatlar Allah'a cismani vasıfların eklenmesi şeklinde de anlaşılmaktadır. Bu sıfatların anlaşılması ve kabulü noktasında Selef ve Halef âlimleri arasında farklılıklar mevcuttur. Selef âlimleri te'vilden kaçındıkları için bu sıfatları müstakil olarak kabul etmişlerdir. Te'vilden uzak durmayan âlimlere göre ise bu sıfatlar müstakil değil diğer sıfatların içerisinde anılmaktadır.¹²⁹ İslam'ın ilk devirlerinde Müşebbihe ve Kerramiyye mezhepleri te'vilden uzak durdukları için haberî sıfatları

¹²⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, c. 10 s.432-439.

¹²⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, c. 9 s. 399-404.

¹²⁷ Yavuz, Yusuf Şevki, "Arş", *DİA*, c.3, s. 406; Topaloğlu, *Kelam Terimleri Sözlüğü*, s. 29.

¹²⁸ Topaloğlu, *Kelam Terimleri Sözlüğü*, s. 168.

¹²⁹ Düzgün, *Kelam El Kitabı*, s. 242.

olduğu gibi almışlar ve Allah'a mekân tahsis etmişler, Allah'ın arşa istivasını bu yönde değerlendirmişlerdir. O'nun diğer cisimler gibi bir cisim olduğunu da bildirmişlerdir.¹³⁰

a. Kitâbü't-Tevhîd

Mâtürîdî'nin belirttiğine göre âlimler Allah'a mekân tahsis etme konusunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bu fikirlerden ilki, Allah'ın arşın üzerine istiva ettiği yönündedir. Bu fikrin savunucularına göre arş, melekler tarafından taşınan ve etrafı yine melekler tarafından çevrili bulunan bir tahttır.¹³¹

Âlimlerden bir kısmı da Allah'ın her yerde ve her mekânda olduğunu savunmuşlardır. Bu âlimler, Allah'ın arşın üzerinde olduğu iddiasına sahip olanları eleştirerek Allah'a bir mekân tahsis etmemin veya Allah'ın mekânlarını birinde olup diğerinde olmadığı fikrinin O'na bir sınırlandırma getireceğini belirtmişlerdir. Onlara göre Allah böyle bir sınırlamadan münezzehtir.¹³²

Mâtürîdî, her iki görüşü de aktardıktan sonra bu konuda Allah'ın zatının nesnelere nispetten münezzehe kabul edilmesi olduğunu söyler. O bu hususta şu ayetleri delil getirir: *"Göklerin ve yerin hükümranlığı O'na aittir."*¹³³ *"Göklerin ve yerin Rabbi..."*¹³⁴ *"Âlemlerin Rabbi..."*¹³⁵ Zikredilen bu ayetlerde Allah kendisinin yüce ve azamet sahibi olduğunu, çeşitli nesnelere kendisine nispet etmek sureti ile göstermiştir. Mâtürîdî'ye göre Allah kendisine sadece gökyüzü, yeryüzü ve âlemleri nispet etmemiştir. Allah bunların yanı sıra nesnelere içinden manevi değer ve mertebeleri kendisine nispet etmekle onları muadillerinin arasında üstün kılmıştır.¹³⁶ Mâtürîdî, şu ayetlere işaret etmiştir: *"Allah kötülüklerden sakınanlarla beraberdir."*¹³⁷ *"Şüphesiz ki camiler Allah'ındır."*¹³⁸ *"Allah'ın evi"*¹³⁹ Bu ayetlerde de cami, ev Allah'a nispet edilmiş ve onlar varlıklar arasında ayrıcalıklı bir konuma gelmişlerdir.

¹³⁰ Yeprem, *Mâtürîdî'nin Akide Risalesi ve Şerhi*, s. 62-63.

¹³¹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s.126-127.

¹³² Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 127.

¹³³ el-Bakara 2/107.

¹³⁴ er-Ra'd 13/16.

¹³⁵ el-Fâtiha 1/2.

¹³⁶ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 128.

¹³⁷ en-Nahl 16/128.

¹³⁸ el-Cin 72/18.

¹³⁹ el-Hac 22/26.

Mâtürîdî, “*Sizin Rabbiniz, gökleri ve yeri altı günde yaratan, sonra da arşa istiva eden Allah'tır*”¹⁴⁰ ayeti hakkında şunları belirtmiştir: Oturmak ve ayakta durmak için yüksek bir yere çıkmak kişiye şeref, büyülenme veya bir azamet sahibi olma hakkı vermemektedir. Ona göre bu durum çatıya veya dağa çıkan adama benzetilebilir. Üstteki kişinin altta kalana herhangi bir üstünlüğünün olmadığını belirten Mâtürîdî bu nedenle ayetin anlamının maddi yükseklik olarak algılanmasının doğru olmadığını söylemiştir. Tüm bu açıklamalardan sonra Mâtürîdî, arşı nurdan veya cevherden oluşan, insanın sınırlı bilgisinin ulaşamadığı bir yer olarak nitelemiştir.¹⁴¹

Mâtürîdî'nin belirttiğine göre büyük işler büyük nesnelere nispet edilir. Bu nedenle istiva işi arşa nispet edilmektedir. Çünkü insanların zihinlerinde en yüksek mekân olarak arş yer almaktadır. Mâtürîdî peygamberlerden bir örnek vererek bu konuya açıklık getirmek istemiştir. Allah, farklı zamanlarda bambaşka mekânlara peygamberleri görevlendirmiştir. Allah onları etraflarına nispeten daha merkezi bir konuma sahip olan şehirlere göndermiştir. Peygamberler sadece gönderildikleri mekânlarla sınırlı kalmayıp Allah'ın emir ve yasaklarını daha geniş kitlelere ulaştırmak için mekân değişikliği yapmışlardır. Mâtürîdî arşa istiva durumunu gönderilen peygamberlerin mekânlarla olan ilişkilerine benzetmektedir. O büyük işlerin büyük nesnelere nispeti konusunda şu ayetleri delil getirir: “*Bugün inkârcılar sizin dininizi yok etmekten ümidi kesmişlerdir. Artık onlardan korkmayın, benden korkun. Bugün size dininizi tamamladım*”¹⁴² “*Musa'yı apaçık mucizelerimizle Firavun'a ve onun ileri gelen adamlarına peygamber olarak gönderdik*”¹⁴³ “*İşte bu (Kur'an) bereket kaynağı, kendinden öncekileri tasdik eden ve şehirlerin anasını (Mekke'yi) ve bütün çevresini uyarsın diye indirdiğimiz bir kitaptır*”¹⁴⁴ “*Böylece biz her kasabada, oralarda bozgunculuk yapmaları için günahkârlarının ileri gelenlerini lider yaptık.*”¹⁴⁵ “*Bir ülkeyi helak etmek istediğimizde o ülkenin refah seviyesi yüksek şırmış elebaşlarına emrederiz, fakat onlar orada kötülük işlerler*”¹⁴⁶ Zikredilen bu ayetlerden ilkinde Mâtürîdî, bir yerin yönetimine sahip olan kişinin normal olarak o bölgenin tüm kişileri

¹⁴⁰ el-A'râf 7/54.

¹⁴¹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s.130.

¹⁴² el-Mâide 5/3.

¹⁴³ el-A'râf 5/103.

¹⁴⁴ el-En'âm 6/92.

¹⁴⁵ el-En'âm 6/123.

¹⁴⁶ el-İsrâ 17/16.

üzerinde söz sahibi olduğunu bildirmiştir. İkinci ve üçüncü ayetlerde Firavun ve efradının yaptığı azgınlıklara karşı Hz. Musa'nın uyarıcı olarak gönderildiği bilgisi vardır. Ama sadece Firavun ve efradı için değil o bölge halkının tamamı için Hz. Musa uyarıcıdır. Diğer geri kalan ayetlerde de durum böyledir. Özel olarak bahsedilen yer veya kişiler temsil olarak bütünü kapsamaktadır.¹⁴⁷

Mâtürîdî, arşın insan için bir son olduğunu, insanın aklının arşın ötesinde bir şey düşünemeyeceğini bildirmiştir. Bu sebeple Allah, insan aklının sınırlarına vurgu yapmakla kendisinin bütün mekânlardan münezzehtir olduğunu bildirmiştir. “Üç kişinin gizli bir konuşması olursa O mutlaka bunların dördüncüsüdür”¹⁴⁸ ayeti Mâtürîdî’ye göre mekânsal bir mana içermeyip gizli konuşma manasındadır.¹⁴⁹ Allah'ın mekândan münezzehtir olduğunu belirten Mâtürîdî, yukarıdaki ayetle O'na hiçbir şeyin gizli kalmadığını da açıklar. Allah'ın her şeye malik oluşunu “Göklerin ve yerin hükümranlığı O'na aittir”¹⁵⁰ ayetiyle, Allah'ın yücelik ve azametini “O kullarının üstünde yegâne tasarruf sahibidir”¹⁵¹, “O her şeyi bilir.”¹⁵² ve “O her şeye gücü yetendir.”¹⁵³ ayetleriyle ifade etmiştir.¹⁵⁴

Mâtürîdî, arş kavramının şu ayetten hareketle ‘kemal ve yücelik’ anlamlarında yorumlanabileceğini söylemiştir; “De ki; Gerçekten siz, yeri iki günde yaratana inkâr mı ediyorsunuz? ... Böylece onları iki günde yedi gök olarak yarattı.”¹⁵⁵ Ona göre yaratılışın kemale ermesi için mükellefin yani insanın yaratılması gerekir. Ancak insan yaratıldıktan sonra doğa, tabiat tam anlamıyla kemale ermiş demektir.¹⁵⁶ Nitekim o kemalin tamamlanması hususunda şu ayetleri zikretmiştir; “O, yerde ne varsa hepsini sizin için yarattı...”¹⁵⁷ “Geceyi de gündüzü de istifadenize verdi.”¹⁵⁸ Yaratılışın asıl amacının insanlar olduğunu bildirmekle birlikte cinlerin de insanların statüsünde olduğunu belirten Mâtürîdî, bu konuda “Cinleri ve insanları ancak bana kulluk etsinler

¹⁴⁷ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s.131.

¹⁴⁸ el-Mücâdele 58/7.

¹⁴⁹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s.131.

¹⁵⁰ el-Bakara 2/107.

¹⁵¹ el-En'âm 6/18.

¹⁵² el-En'âm 6/101.

¹⁵³ Hûd 11/4.

¹⁵⁴ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 132.

¹⁵⁵ Fussilet 41/9-12.

¹⁵⁶ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 134.

¹⁵⁷ el-Bakara 2/29.

¹⁵⁸ el-İbrâhîm 14/33.

diye yarattım.”¹⁵⁹ ayeti ile istidlalde bulunmaktadır.¹⁶⁰

O, arş kavramı hakkındaki delillerinden sonra ‘istiva’ kavramını açıklamıştır. Mâtürîdî ‘istiva’ kavramı için üç ayrı anlam zikretmiştir. Birincisi; hâkimiyet altına almak, ikincisi yukarı çıkmak, yükselmek, (*Sen yanındakilerle birlikte geminin üzerine çıktığında (feiza isteveyte)...*)¹⁶¹ üçüncüsü ise kemale ermek. (*Musa yiğitlik çağına gelip kemale erince (vesteva)...*)¹⁶² Mâtürîdî, “*Sonra semaya istiva etti*”¹⁶³ ayetini zikrettikten sonra edebiyatçılardan kimisinin bu ayetteki istiva kavramına “*yarattı*” anlamını verdiklerini belirtmiştir.¹⁶⁴ O, bu ayetteki istiva kavramına hâkimiyeti altına almak, arşa da mülk, tabiat anlamlarını yüklediğimiz takdirde sonucunu bize şöyle açıklamaktadır: Allah yaratılmışların en büyüğü olan arşı hâkimiyeti altına alandır.¹⁶⁵ Bu çıkarımına delalet olarak önce “*O, büyük arşın Rabbidir*”¹⁶⁶ ayetini, daha sonra da bu ayette yer alan 'büyük arş'ı açıklamak amacıyla “*Melekleri de Rablerini hamd ile tesbih edip yücelterek arşın etrafını kuşatmış halde görürsün...*”¹⁶⁷ ayetine işaret etmiştir.¹⁶⁸ Mâtürîdî istiva kavramı hakkında Allah'ın yakın olmasının maddi bir yakınlık olmadığını açıklamıştır. O, Allah'ın yakın olmasıyla ilgili olarak ayetlerde zikredilen yakınlığın ne anlama geldiğini örnekler göstererek açıklamıştır;¹⁶⁹ Ona göre Allah, duaya icabet ederek yakın olur. Bu hususun delili, “*Kullarım beni sana sorduğunda (söyle onlara); Ben yakınım*”¹⁷⁰ ayetidir. Allah, yardım ederek yakın olur. Mâtürîdî, bu hususa “*Allah, kötülükten sakınanlar ve güzel amel edenlerle beraberdir*”¹⁷¹ ayetini delil gösterir. Allah'ın bir yere yaklaşmakla yakın olmasına Mâtürîdî, “*O'na yaklaştırmaya yol arayın*”¹⁷² ayetini delil olarak zikretmiştir. Her şeyi korumak şeklinde yakın olmasına ise Mâtürîdî bu konuda şu ayetleri zikretmiştir:

¹⁵⁹ ez-Zâriyât 51/56.

¹⁶⁰ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, s. 134.

¹⁶¹ el-Mü'minûn 23/28.

¹⁶² el-Kasas 28/14.

¹⁶³ Fussilet 41/11.

¹⁶⁴ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, s. 133.

¹⁶⁵ Yeprem, *Mâtürîdî'nin Akîde Risâlesi ve Şerhi*, s. 63.

¹⁶⁶ en-Neml 27/26.

¹⁶⁷ ez-Zümer 39/75.

¹⁶⁸ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, s. 133-134.

¹⁶⁹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, s. 137-139.

¹⁷⁰ el-Bakara 2/186.

¹⁷¹ en-Nahl 16/128.

¹⁷² el-Mâide 5/35.

“Rabbin her şeyi koruyandır”¹⁷³ “O her şeye vekildir”¹⁷⁴ “Herkesin yapıp ettiğini muhafaza edendir”¹⁷⁵ Allah’ın ilmi ile yakın olmasına Mâtürîdî şu ayeti zikretmiştir: “O, gizli davranışlarınızı da açık hareketlerinizi de bilir”¹⁷⁶

Mâtürîdî, son olarak nesnelere yer yön ve hareketlerinden bahseder. Ona göre nesnelere gelmesi denildiği zaman insanın zihninde eşyanın bir yerden başka bir yere intikali oluşur. Hakk’ın gelmesi denildiği zaman ise nesnelere olduğu gibi intikal değil O’nun ortaya çıkışının anlaşılması gerektiğini bildirmiştir. O, bu konuda şu ayeti zikreder; “De ki; Hak geldi batıl zail oldu...”¹⁷⁷ Bu ayette ona göre Hakk’ın gelmesi batılın değerinin kaybolduğunun delaletidir.¹⁷⁸

b. Te’vîlâtü’l-Kur’ân

Mâtürîdî’nin arş kavramının anlaşılmasına dair görüşlerini temellendirmek üzere Kitâbü’t-Tevhîd’de yer verdiği ayetlerin Te’vîlâtü’l-Kur’ân’daki karşılıkları şu şekildedir: Bakara suresinin 107. ayetinde Mâtürîdî, Allah’ın, insanın bilgisinin olduğu yerlere atıflar yaparak kendi hükümlerini insana gösterdiğini bildirmiştir.¹⁷⁹ Ra’d suresinin 16. ayetinde, müşriklere “Göklerin ve yerin rabbi kim?” diye sorulmuştur. Müşrikler bu soru karşısında göklerin ve yerin yaratıcısının tapınmış oldukları putlar olduğunu söylemekten çekinmişlerdir.¹⁸⁰ Fatiha suresinin 2. ayetinde, alem kelimesi Allah’ın dışında kalan her şeyin adı olarak ele alınmıştır. Allah, insanın ve diğer varlıkların rabbidir. O, göklerin ve yerin rabbidir.¹⁸¹

Mâtürîdî, Kitâbü’t-Tevhîd’de Allah’ın kendisine bazı nesnelere nispet ettiğini bildirmiş ve bu hususta Nahl suresinin 128. ayetini zikretmiştir. Bu ayetin Te’vîlâtü’l-Kur’ân’daki açıklamasını şu şekilde yapmıştır: Allah, emir ve yasaklarına uyan kullarına yardım etmek suretiyle onların yanında olacağını bildirmiştir.¹⁸² Hac suresinin 26. ayetinde yer alan “Allah’ın evi” ibaresini Mâtürîdî, Kâbe’nin her türlü put, heykel

¹⁷³ Sebe’ 34/21.

¹⁷⁴ el-En’âm 6/102.

¹⁷⁵ er-Ra’d 13/33.

¹⁷⁶ el-En’âm 6/3.

¹⁷⁷ el-İsrâ 17/81.

¹⁷⁸ Mâtürîdî, *Kitâbü’t-Tevhîd*, s. 138.

¹⁷⁹ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, c. 1, s. 231.

¹⁸⁰ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, c. 7, s. 437.

¹⁸¹ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, c. 1, s. 39.

¹⁸² Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, c. 8, s. 248.

ve pis işlerden temizlenmesi olarak açıklamıştır. Bu pis işler içerisinde en başta Allah'a şirk koşma gelmektedir. Bu beyanlar sadece Mescid-i Haram için değil tüm mescitler için geçerlidir. Cin surenin 18. ayetinde yer alan "*Camiler Allah'ındır*" beyanı da bu bağlamda ele alınmaktadır.¹⁸³

Mâtürîdî, A'râf suresinin 54. ayetinde evrenin altı gün/devirde yaratılmasını izah eder. Daha sonra Allah'ın arşa istivası üzerinde durur. Ayette bahsi geçen arş kelimesi Allah'ın yüceliğinin göstergesi olan bir hükümlanlıktır. Mâtürîdî, istiva kelimesinin ise farklı farklı anlamlara geldiğini beyan etmiştir.¹⁸⁴ Mâide suresinin 3. ayetinde; Müşriklerin Müslümanları yollarından alıkoymaları bittiği zaman Allah müminlerin dinlerini tamamlamıştır. Aynı durum düşman şahıslar arasında da meydana gelmektedir.¹⁸⁵

A'râf suresinin 103. ayetinde; Hz. Musa'nın tebliğinin sadece Firavun'a olmayıp hem onun yakın çevresine hem de ona uyan diğer insanlara da ihlas mesajlarının gönderildiğini beyan eden Mâtürîdî, peygamberlerin toplumun ileri gelenlerine gönderilme sebebinin altında halkın o kişileri dinlemesi ve onların dediklerini yapmaları yatmaktadır.¹⁸⁶ En'âm suresinin 92. ayetinde; Mâtürîdî, Kur'an'ın diğer adlarını beyan ettikten sonra Mekke şehrinin diğer şehirlerin anası ve öncüsü olduğuna değinmiştir. Ancak peygamberlerin bu şehirlere gönderildiklerine dair bir bilgiye rastlanılmamıştır.¹⁸⁷ En'âm suresinin 123. ayetinde; Mâtürîdî bu ayetin Hz. Peygambere bir destek mahiyetinde olduğunu bildirmiştir. Çünkü Allah her peygamberine suçlu elebaşı ile mücadeleyi emretmiş onların taşkınlıklarına karşı da peygamberine destek vermiştir. Bunun yanı sıra peygamberler ülkenin ileri gelenlerine gönderilmiş olsaydı, o liderlerin herhangi bir delil getirmesine gerek kalmazdan evvel diğer insanların onlara tabi olacağını da vurgulamıştır.¹⁸⁸ İsrâ suresinin 16. ayetinde; Mâtürîdî, Allah'ın helak etmek istediği yerin yöneticilerini şımarttığını ve onların sayılarını da çoğalttığını bildirmiştir. Ayrıca o topluluğun kendisine aşırı bir güven duyduğunu, mal ve evlatlarını

¹⁸³ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, c. 9, s. 475.

¹⁸⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, c. 5, s. 393-411.

¹⁸⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, c. 4, s. 158-159.

¹⁸⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, c. 6, s. 19-21.

¹⁸⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, c. 5, s. 160-161.

¹⁸⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, c. 5, s. 223-225.

bir övünç kaynağı olarak gördüklerini de belirtmiştir.¹⁸⁹ Mücâdele suresinin 7. ayetinde Mâtürîdî, Allah'ın hazır bulunduğunu ve konuşmaları dinlediğini, gizli kapalı konuşmalardan ve kurulan tuzaklardan haberdar olduğunu beyan etmiştir.¹⁹⁰

En'âm suresinin 18. ayetinde, Mâtürîdî, Allah'ın güçlü ve kadir olduğunu, kullarının üstünde tasarruf sahibi olduğunu, ayrıca Allah'ın yüceliğini, azametini ve kullarından münezzeh olduğunu belirtmektedir.¹⁹¹ En'âm suresinin 101. ayetinde o, Allah'ın göklerin ve yerlerin yaratıcısı olduğuna O'nun benzerinin olmadığına işaret edildiğini vurgulamıştır.¹⁹² Hûd suresinin 4. ayetinde insanların dönüşünün yalnızca Allah'a olacağını beyan eden Mâtürîdî, Allah'ın tehdit ettiği her şeyi yapmaya gücünün yettiğine vurgu yapmıştır.¹⁹³

Kitâbü't-Tevhîd'de istiva kavramının izahı çerçevesinde Mâtürîdî'nin yer vermiş olduğu ayetlerin yorumları Te'vilâtü'l-Kur'ân'da şu şekildedir: Mü'minûn suresinin 28. ayetinde Mâtürîdî, Hz. Nuh'un gemiye yerleşmesini (istiva etmesini) ve onun Allah'a nasıl dua etmesi gerektiğinin ayetle bildirildiğini beyan etmiştir. Hz. Musa'nın ve Firavun'un karısının da zalimlerden kurtulmak için nasıl dua ettiklerini belirtmiştir.¹⁹⁴ Kasas suresinin 14. ayetinde, Mâtürîdî istiva kavramını her şeyin güçlenmesi, kendisinden amaçlananı ve yaratılma hedefinin yüklenebilmesi şeklinde açıklamıştır. Bu kavramı olgunlaşmak ve güçlenmek sonra da bir durumu kaldıracabilecek hale gelmek olarak ele almaktadır.¹⁹⁵ Fussilet suresinin 11. ayetinde Mâtürîdî, istiva kavramının göklerin yaratılmasına dair emrin ona yönelmesi şeklinde anlaşıldığını beyan etmiştir.¹⁹⁶

Neml suresinin 26. ayetinde Mâtürîdî, hüdhüd kuşunun hikâyesine yer vermiştir. Hüdhüd kuşu Belkıs'ın tahtını Hz. Süleyman'a muhteşem olarak övmüştür. Evrende muhteşem taht olarak övülebilecek tek şeyin arş olduğunu bildiren Mâtürîdî, bu büyük arşın ise sahibinin yalnız Allah olduğunu beyan etmiştir. Mâtürîdî ayeti yorumlamadan önce "en doğrusunu Allah bilir ya" ibaresini kullanmıştır.¹⁹⁷ Zümer suresinin 75.

¹⁸⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, c. 8, s. 271-273.

¹⁹⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, c. 15, s. 47.

¹⁹¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, c. 5, s. 36-37.

¹⁹² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, c. 5, s. 181-182.

¹⁹³ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, c. 7, s. 143.

¹⁹⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, c. 10, s. 38-39.

¹⁹⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 1. Baskı, c. 11, s. 28.

¹⁹⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, c. 13, s. 117.

¹⁹⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, c. 10, s. 440.

ayetinde o, meleklerin Rablerini hamd ve sena etmek suretiyle yaratılanlardan tenzih ederek tespih ettiklerini bildirmiştir.¹⁹⁸

Bakara suresinin 29. ayetinde, yeryüzünde bulunan tüm nimetlerin Allah'ın varlığına ve birliğine işaret ettiğini bildiren Mâtürîdî insanların nasıl olurda Allah'ı inkâr ettiğini sorar. Verilen tüm nimetlerin insanın Allah'a bir şükür borcu olduğunun göstergesi olduğunu söyler.¹⁹⁹ İbrâhîm suresinin 33. ayetinde Mâtürîdî, gökte ve yerde ne varsa hepsinin Allah'ın yönetiminde olduğunu bildirmiştir. Allah hem gökte hem de yerde insana bir sürü nimetler vermiştir, bu nimetlerden faydalanmayı da insana Allah öğretmiştir.²⁰⁰

Bakara suresinin 186. ayetinde Mâtürîdî, Allah'ın lütuf, vefakârlık ve ihsanla yakın olacağını, O'nun için mekân ve zât yakınlığından söz edilemeyeceğini bildirmiştir.²⁰¹ Nahl suresinin 128. ayetinde Mâtürîdî, Allah'ın insanların amelinde ve inançlarında doğru yolu bulanlara yardım ederek onların yanında olduğuna işaret etmiştir.²⁰² Mâide suresinin 35. ayetinde, Allah'a yaklaştırmaya vesileler aramak ve o vesileyi istemek gerektiğini bildiren Mâtürîdî, ancak takva sahibi kişinin Allah'a yaklaşacağını izah etmiştir.²⁰³ Sche' suresinin 21. ayetinde Allah'ın her şeyi koruduğunu, imanı, şirki ve diğer amelleri görüp gözettiğini ifade ettiğini açıklayan²⁰⁴ Mâtürîdî, En'âm suresinin 102. ayetinde O'nun her şeye vekil olmasını bazı şeyleri koruyup bazılarını korumaması şeklinde değerlendirmenin yanlış olduğunu söylemiştir.²⁰⁵ Ra'd suresinin 33. ayetinde herkesin hakkını koruyan ve gözetenin Allah olduğunu beyan eden Mâtürîdî, inkâr edenlere rızkı verenin de yine O olduğunu belirtmiştir.²⁰⁶ İsrâ suresinin 81. ayetinde Mâtürîdî, Hakk'ın gelmesi ile batılın izlerinin silineceğini ifade etmiştir. Hakk'ın gelip batılın gitmesi insanın zihninde bir mekândan başka bir mekâna intikali canlandırmamalıdır. Ona göre, Hakk'ın gelmesinden onun yükselişi, ortaya çıkışı; batılın gitmesinden ise gözden düşüşü ve mahvoluşu

¹⁹⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, c. 12, s. 403-404.

¹⁹⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, c. 1, s. 100-103.

²⁰⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, c. 7, s. 532-533.

²⁰¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, c. 1, s. 393-395.

²⁰² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, c. 8, s. 248.

²⁰³ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, c. 4, s. 223-224.

²⁰⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, c. 11, s. 471-472.

²⁰⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, c. 5, s. 183.

²⁰⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, c. 7, s. 466-469.

anlaşılmalıdır.²⁰⁷

İslam'ın ilk devirlerinde Selef âlimleri, te'vilden kaçınmışlardır. Onlar Kur'an'da yer alan her bir kelimeyi gerçek anlamında ele almışlar, o kelimenin farklı anlamlarına veya mecazi yönlerine pek önem vermemişlerdir. Bu bakış açısı Halef âlimlerine göre Kur'an'ın anlaşılması noktasında problemlidir. Allah'ın arşa istiva meselesi de bu nedenle farklı tezahürlere yol açmıştır. Mâtürîdî, Kitâbü't-Tevhîd'de arş konusunu ele almış, bu konuda âlimlerin görüşlerini aktardıktan sonra arş ve istiva kavramlarını açıklamış, sonra bu konu hakkındaki görüşlerini çeşitli ayetlerden hareketle temellendirmiştir. Ona göre insan aklının bir sınırı vardır ve bu sınır en son arşa kadardır. İnsan bu sınırın ötesine geçemez. Allah, insanın bu sınırına vurgu yapmakta ve kendi varlığını insanlara bildirmektedir. Bunun haricinde Allah'a bir mekân tayin etmek gibi bir durumun söz konusu olmadığını da belirtmiştir. Bu görüşlerini temellendirmek için çeşitli ayetlerden deliller zikretmiştir. Zikrettiği ayetlerin Te'vilâtü'l-Kur'ân'daki te'villerine baktığımız zaman orada da arşın bir mekân olmaktan ziyade hükümranlık olarak zikredildiğini gözlemlemekteyiz. İstiva kavramı için Mâtürîdî farklı anlamlar zikretmekle birlikte bu kavramı "hâkimiyet altına almak" şeklinde kullanmıştır. Kitâbü't-Tevhîd adlı eserinde ve Te'vilâtü'l-Kur'ân adlı eserinde İsrâ suresi 81. ayetini aynı hal üzere yorumlamıştır. Nitekim Mâtürîdî Kitâbü't-Tevhîd'inde ayeti geniş ve gidiş kavramları üzerinden ele alarak Hakk'ın ortaya çıkışıyla batılın yok olduğunu izah etmiştir. Te'vilâtü'l-Kur'ân'da Hakk'ın var olduğu yerde batılın olmasının mümkün olamayacağına işaret etmiştir. Bu ayetlerden ve te'vilden anladığımız kadarı ile kavramlar çeşitli anlamlara gelebilmektedir. En uygun kavramı bulmak insanın anlayışı ve kavrayışı için gerçekten çok önemlidir. Mâtürîdî bu konuda her şeyi lafzi olarak yorumlayan kişilerin yanlış sonuçlara ulaştıklarını bize göstermiştir.

1.8 ALLAH'IN GÖRÜLMESİ

Allah'ın görülmesi meselesi İslam'da "Rü'yetullah" başlığı altında ele alınıp incelenir. Rü'yet kelimesi gözle görmek anlamına gelmektedir. Bu kelime "Allah" lafzi celali ile birleşerek "Rü'yetullah" tamlamasını oluşturmaktadır. Rü'yetullah, Allah'ın görülmesi, cennet ehlinin Allah'ı gözleriyle görmeleri anlamlarına gelir. Küçük nüanslar olmakla birlikte karşılaşmak (likâ), bakmak (nazar) ve görmek (basar)

²⁰⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, c. 8, s. 379-381.

kelimeleri de rü'yet anlamına gelmektedir.²⁰⁸ Rü'yetullah terkihi Kur'an'da yer almamaktadır.²⁰⁹

Allah'ın görülmesi meselesi İslam düşüncesinde iki kısımda incelenmiştir. Birincisi Allah'ın ahirette görülmesi ikincisi ise Allah'ın dünyada görülmesi konusudur.²¹⁰ Allah'ın ahirette görülmesi hususunda Mu'tezile ve Havaric Allah'ın görülmeyeceği inancında olmuştur. Ehl-i Sünnete göre ise Allah ahirette müminler tarafından görülecektir.²¹¹ Ehl-i Sünnet'in Allah'ın ahirette görüleceğini savunurken kullanmış olduğu naklî delillerin aynısını Mu'tezile Allah'ın ahirette görülmeyeceği fikrine delil olarak zikretmektedir.²¹² Mâtürîdîlere ve Eş'arîlere göre Allah'ın görülmesinin hem akli hem de nakli delilleri vardır. Akli delil olarak, duyular âleminde gözle görülen şeyler, hakikatte var oldukları için görülmektedirler. Allah da var olduğu için görülmesi mümkündür. Allah'ın görülmesinin nakli delilleri arasında Hz. Musa'nın Allah'ı görme isteği zikredilmiştir.²¹³

Allah'ın ahirette görüleceği hususunda hemfikir olan Ehl-i Sünnet, Allah'ın dünyada görülmesi hususunda Kur'an'da açık bir delilin olmaması sebebiyle farklı fikirler ileri sürmüşlerdir. Bu görüşlerden biri, bazı İslami grupların dini tecrübenin Allah'ın dünyada görüleceğine delil olduğunu belirtmeleridir. Ancak bu durum bir yöntem olarak ele alınmamıştır. İkinci görüş ise Allah'ı dünyada peygamberler de dahil olmak üzere kimsenin görememiş olmasından hareketle O'nu dünyada görmenin mümkün olmadığı şeklindedir. Bu nedenle de âlimlerin büyük bir kısmı dünyada Allah'ın görülmesinin imkânsızlığını savunmuşlardır.²¹⁴

Mâtürîdî, Allah'ın görülmesi konusunu Kitâbü't-Tevhîd'de ele almış ve görüşlerini ayetler çerçevesinde temellendirmiştir.

a. Kitâbü't-Tevhîd

Allah'ın ahirette görülmesinin gerekli ve hak olduğunu ifade eden Mâtürîdî, bu

²⁰⁸ Topaloğlu, *Kelam Terimleri Sözlüğü*, s. 265.

²⁰⁹ Yeşilyurt, Temel, "Rü'yetullah", DİA, c. 35, s. 311.

²¹⁰ Düzgün, *Kelam El Kitabı*, s. 518, 521.

²¹¹ Yüksel, *Sistemik Kelam*, s. 64.

²¹² Koçyiğit, Talat, *Kur'an ve Hadiste Rü'yet Meselesi*, Ankara: AÜİF Yayınları, 1974, s. 8-10.

²¹³ es-Sâbü'nî, *Mâtürîdîyye Akaidi*, s. 90; Yeprem, *Mâtürîdî'nin Akide Risâlesi ve Şerhi*, s. 56-57.

²¹⁴ Düzgün, *Kelam El Kitabı*, s. 518-520.

görülmenin idraksiz ve tefsirsiz olacağını belirtir. Bu görüşünü çeşitli ayetlerden delil göstererek temellendirmektedir. Bunlardan biri: “*Gözler O’nu göremez fakat O, gözleri görür*”²¹⁵ ayetidir. Bir diğer ayette Hz. Musa, Rabbine “*Rabbim, bana kendini göster de seni göreyim*”²¹⁶ demek suretiyle Rabbini görmeyi dilemiştir. Allah Hz. Musa’nın bu isteğini geri çevirmeyip şöyle buyurmuştur: “*Eğer (dağ) yerinde durabilirse sen de beni görürsün*” Başka bir ayette “*Yüzler vardır ki o gün ışıl ışıl parılayacaktır, rablerine bakacaklardır*”²¹⁷ buyrulmaktadır. Mâtürîdî bu ayetin Allah’ın görülmesine dair bir delil olduğunu belirtmiştir. O, bu ayeti Allah’a iman edenlerin cennette Allah’ı göreceklerinin müjdeleyicisi olarak yorumlamıştır. Mâtürîdî’nin belirttiğine göre “*Güzel davrananlara daha güzel karşılık, bir de fazlası vardır*”²¹⁸ ayeti rivayet tefsirlerinde “Allah’a bakmak” olarak değerlendirilmiştir.²¹⁹ Allah’a bakmak ise Allah’ı görmek anlamına gelmektedir.

Mâtürîdî, Allah’ın görülmesinin idraksiz bir şekilde olacağını belirtmiştir. O insanların Allah’ı idraksiz göreceğine dair “*İnsanların ilmi O’nu kapsayamaz*”²²⁰ ayetini delil olarak getirmiştir. Mâtürîdî, insanların ilminin Allah tarafından belirlenmiş olduğunu bildirir. Sınır koyucu Allah’tır, insanın sınırları içerisinde de hiçbir şekilde Allah idrak edilememekte, idrak O’nu kapsayamamaktadır. “*Gözler O’nu göremez fakat O, gözleri görür*”²²¹ ayetinde Mâtürîdî’ye göre prensip olarak, Allah görülemez olsaydı bu ayette gözle idrakin nefyedilmesinin bir hikmeti kalmazdı. Ona göre Allah’ın haricindekiler görme duyusu olmadan algılanamazlar. Diğer nesnelere algılamak için kullanılan göz, Allah’ı algılamaktan uzaktır.²²²

Mâtürîdî, bir kişinin konuştukları belli bir konuya ait ise o kişinin söylediklerinin gerçek anlamından çıkarılıp o konunun içinde anlaşılması gerektiğini bildirmiştir. Ona göre ‘Filanı gördüm, filana baktım’ diyen kişi direkt olarak filanı kast etmiştir. ‘Filanın şöyle söylediğini gördüm, şöyle yaptığını gördüm’ diyen kişi ise filanın şahsını kast etmez. Hz. Musa Allah’ı görmek istediğinde Allah ona şahsını

²¹⁵ el-En’am 6/103.

²¹⁶ el-A’raf 7/143.

²¹⁷ el-Kıyâme 75/22-23.

²¹⁸ Yûnus 10/26.

²¹⁹ Mâtürîdî, *Kitâbü’t-Tevhîd*, s. 142.

²²⁰ Tâhâ 20/110.

²²¹ el-En’am 6/103.

²²² Mâtürîdî, *Kitâbü’t-Tevhîd*, s.139, 142.

göstermeyip dağın parçalanış şekli ile cevap vermiştir.²²³ Allah nasıl görülür diye bir soru sorulduğunu farz eden Mâtürîdî, bu soruya cevap olarak ‘nasılsız görülür’ şeklinde yanıt vermiştir. Çünkü "Nasıl?" kelimesi ona göre bir ebat ve hacim bildirmektedir.²²⁴ Allah için bir ebat ya da hacimden söz etmek ise muhaldir. Sâbûnî'nin belirttiğine göre görülecek olan şey bir yönde bulunuyorsa o yönde görülür. Herhangi bir yönden münezzehe ise o zaman da münezzehe olarak, yön tayini olmadan görülür. Ona göre evrende biz Allah'ı bütün yönlerden münezzehe olarak biliyoruz ve görmek de tıpkı bilmemiz gibi yer ve yön duygusundan uzak olarak gerçekleşecektir.²²⁵

b. Te'vîlâtü'l-Kur'ân

Mâtürîdî, Kitâbü't-Tevhîd'de Allah'ın görülmesi bahsini ele almış ve görüşlerini ayetler çerçevesinde ortaya koymuştur. Onun bu konu hakkında delil olarak zikrettiği ayetlerin Te'vîlâtü'l-Kur'ân'daki karşılıkları şu şekildedir: En'am suresinin 103. ayetinde Mâtürîdî'ye göre kastedilen gözün yüzde bulunan göz olması halinde ayetin Allah'ın görülmesine dair bir ispat olduğuna işaret etmiştir. Ancak ona göre Allah, duyularla idrak edilemez. Mâtürîdî, bu ayetin tefsirinde Allah'ın görülmesinden çok Hz. Musa ve Firavun arasında cereyan eden ‘ilah’ tartışmasına yer vermiştir.²²⁶ A'râf suresinin 143. ayetinde, Mâtürîdî, Allah'ın görülmesinin tefsir edilmeksizin vuku bulacağını vurgulamıştır. Ona göre Allah'ın görüleceği bir gerçektir. Sadece “Allah nasıl görülecektir?” sorusunun cevabı verilememektedir. Hz. Musa'nın bizzat Allah'ı görmeyi istemesinin de Allah'ın görülmesine delil olduğunu ifade eden Mâtürîdî, aksi durumda Allah'ın peygamberinin bilgisiz olduğunun gündeme geleceğini, bunun ise peygambere yakışmayan bir durum olduğunu bildirmiştir. Devamında Allah'ın Hz. Musa'yı bu isteğinden dolayı kınamadığını ve onu böyle bir talepte bulunmaktan men etmediğini ifade etmiş ve dağın parçalanması şartını Hz. Musa'ya cevap olarak zikretmiştir.²²⁷ Kıyame suresinin 22-23. ayetlerinde, yer alan bakmak (nazar) kelimesinin “ila” edatı ile birlikte kullanıldığında göz ile görme anlamına geldiğini bildiren Mâtürîdî, Müminlerin cennette Allah'ı göreceklerine işaret etmiştir.²²⁸

²²³ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s.150.

²²⁴ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 151.

²²⁵ es-Sâbûnî, *Mâtürîdiyye Akaidi*, s. 92.

²²⁶ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, c. 5, s. 183-186.

²²⁷ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, c. 6, s. 57-71.

²²⁸ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, I. Baskı, c. 16, s. 311-314.

Mâtürîdî, Yûnus suresinin 26. ayetinde zikredilen “ziyade” kelimesini bazı âlimlerin ahirette müminlerin Allah’ı görecekleri şeklinde yorumladığını bildirmiştir.²²⁹

Tâhâ suresinin 110. ayetinde, insanların bilgisinin Allah’ı kuşatamayacağını belirten Mâtürîdî, bu hususta Yaratıcı’nın varlığına delalet eden işaretleri insanların bilebileceklerinin mümkün olduğunu belirtmiştir. Bir şeyi duyularla tanımak, onu duyuların bilgisiyle kuşatmak anlamına gelir. Ancak onu biz akıl yoluyla tanırsak burada bir kuşatmadan söz edilemez. Nitekim biz Allah’ı duyu ile değil akıl ile biliriz.²³⁰

Mâtürîdî, Kitâbü’t-Tevhîd’de Allah’ın idraksiz ve tefsirsiz bir şekilde görüleceğini, güzel davranışlar sergileyenlerin ahirette bu davranışlarının karşılığını alacağını bir de bunun fazlasının olduğunu bildirmiş bu ziyadenin ise Allah’a bakmak olarak anlaşıldığını beyan etmiştir. O, Allah’ı dünya gözü ile görmek isteyen peygamberlere de değinmiş, onların bu isteklerinin yansımalarına da yer vermiştir. Mâtürîdî, Allah’ın görülmesine dair delil getirdiği ayetleri Te’vîlâtü’l-Kur’ân’da genel hatları ile şu şekilde açıklamıştır: Bu ayetlerde Allah’ın duyular yoluyla idrak edilemeyeceğini, ahirette Allah’ın görülmesinin herhangi bir açıklamasının olmadığını beyan etmiştir. Hz. Musa’nın Allah’ı görmek istemesine atıfta bulunan Mâtürîdî, bu durumun Allah’ın görülmesine delil olduğunu zikretmiştir. Onun her iki esrinde de Allah’ın görülmesi meselesi birbirini destekler mahiyette ele alınmakla birlikte En’am suresinin 102. ayeti daha çok Hz. Musa ve Firavun arasındaki tartışmaların açıklanması şeklinde olmuştur.

1.9 MU’TEZİLE’NİN MA’DÛM FİKRİ VE BUNUN ELEŞTİRİSİ

Ma’dûm, sözlükte ‘kaybetmek, bulunmamak’ anlamına gelir. Kelimenin kökü ‘adem’dir ve ‘varlığın zıddı, yokluk, hiçlik; varlığın yaratılmasından önceki hal, var olmayan’ anlamlarına gelir. İstılahta ise ‘zihnin dışında mevcut olmayan, varlığın karşıtı, yokluk’ şeklinde tanımlanmıştır.²³¹ Bu kavram Kur’an’da yer almamakla birlikte aynı anlama gelen ‘hiçbir şey’ ifadesi hem Kur’an’da hem de hadislerde mevcuttur.²³²

²²⁹ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, c. 7, s. 54-56.

²³⁰ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, c. 9, s. 315-316.

²³¹ Topaloğlu, *Kelam Terimleri Sözlüğü*, s. 200.

²³² Yavuz, Yusuf Şevki, “Adem”, *DİA*, c. 1, s. 357.

İslam düşünce sisteminde ma'dûm konusuna temas eden ilk kelimacılar Mu'tezile'den olmuştur. Onlar, ma'dûma bir gerçeklik vererek onu 'varlığı olmayan malum' şeklinde tanımlamışlardır. Mu'tezile'nin tanımına göre yokluk bir zâttır, sabit ve şeydir. Ehl-i Sünnet ise ma'dûmu 'hiçbir şey değil' olarak tanımlamışlardır. Onlar yokluğun zât veya şey olduğunu kabul etmemişlerdir.²³³

Mâtürîdî, Kitâbü't-Tevhîd'de Mu'tezile'nin ma'dûm hakkındaki görüşlerini ele almış ve onları bu görüşlerinden dolayı eleştirmiştir.

a. Kitâbü't-Tevhîd

Mâtürîdî, eserinde Mu'tezile'nin ma'dûm düşüncesine yer vermiştir. Ona göre, Mu'tezile ma'dûmun 'şey' olduğunu ve bu 'şey'lerin şey olmalarının sebebinin Allah sayesinde olduğunu, 'şey'lerin yokluktan varlığa çıkarılmalarının Allah ile mümkün olduğunu ifade etmiştir. Mâtürîdî'ye göre Mu'tezile'nin ma'dûmları 'şey' (nesnelere) olarak kabul etmesi sıkıntılı bir durumdur. Çünkü ona göre nesnelere fiilen önce yoklardı, sonra meydana geldiler. Mâtürîdî, nesnelere, fiilen var olmadıkları bir esnada mahiyet yüklenmesi halinde tevhid ilkesine hâle geldiğini bildirmiş, bu durumda da tevhid ilkesinin reddedilmesi gerektiğini beyan etmiştir. O, Mu'tezile'nin ma'dûm hakkındaki görüşünde âlemin kâdemi anlayışının mevcut olduğunu öne sürmüştür.²³⁴

Mâtürîdî, Mu'tezile'nin Allah'ın yaratıcı ve ezeli olduğuna delil olarak sadece âlemi gösterdiğini ifade etmiştir. Allah kendi eseri olanla başkalarının eseri olanları ayırmamıştır. Çünkü onlara göre tabiattaki birleşme ve yok olma gibi çeşitli arazların bazıları gözlemlenebildiği halde o arazları harekete geçiren bir güç gözlemlenemez. Mâtürîdî, Mu'tezile'yi bu görüşlerinden dolayı Seneviyye ve tabiatçılara benzetmiştir. Seneviyye ve tabiatçılara göre nesnelere ve olaylar hayır ve şer tanrısı tarafından ya da tabiatın kendisi sayesinde varlığa çıkmaktadır. Mâtürîdî, özelde Mu'tezile, genelde ise hem Seneviyye hem de tabiatçılara karşı delil olarak Mü'minûn suresinin 91. ayetini zikretmektedir: "*(Onunla beraber hiçbir tanrı yoktur.) Aksi takdirde her tanrı kendi yarattığını sevk ve idare ederdi.*"²³⁵ Mâtürîdî, bu ayeti zikretmekle Allah'ın âlemi

²³³ Yavuz, "Adem", s. 357-358.

²³⁴ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 152.

²³⁵ el-Mü'minûn 23/91.

bütününü kendisinin yaratmış olduğunu temellendirmiştir.²³⁶

Mâtürîdî, Kitâbü't-Tevhîd'de Mu'tezile'nin Allah'a ait olan iş ve işleyişi tevâlüd/tevellüd teorisini²³⁷ kullanarak yok ettiğini bildirmiştir. Onlar kulların, Allah'ın izni olmadan davranışlarda bulunmasına müsaade vermiştir. Mâtürîdî'ye göre onlar sadece bununla sınırlı kalmayıp bütün inkârcıların ve şeytanların fiillerinin Allah'ın iradesine ters bir şekilde vukuu bulduğunu belirtmiştir. Mâtürîdî ise Mu'tezile'nin öne sürdüğü görüşlere binaen tüm bunların nasıl olup da Yaratıcı'nın ilah olduğuna engel olmadığını sorgulamıştır. Ona göre eğer Yaratıcı sınırlandırılıyorsa orada ilahlık bitmiş demektir.²³⁸

b. Te'vilâtü'l-Kur'ân

Mâtürîdî, Kitâbü't-Tevhîd'de yer verdiği ayetin yorumunu Te'vilat'ta şu şekilde yapmıştır: Mü'minûn suresinin 91. ayetinde o, Allah'ın evrenin yaratıcısı olduğunu, O'nun yanında başka yaratıcıların olmadığını belirtmiştir. Tevhid inancına ters düşecek bir şekilde yaratıcılar olsaydı eğer hükümdar olmak isteyenlerin birbirleri ile çekişmeleri gibi bir çekişmenin olacağını bildirmiştir. Ayrıca bu ayetin tefsirinde o, Seneviyye, Dehriyye ve Mecusilik gibi mezhep ve inanışları da eleştirmektedir. Mâtürîdî'ye göre bu mezhep ve inançlar şerri ve hayrı yaratmanın başka yaratıcılar olduğunu ileri sürmüşlerdir.²³⁹

Mâtürîdî, Kitâbü't-Tevhîd'de Mu'tezile'nin ma'dûmun şey olduğu yönündeki görüşlerini eleştirmiş, sadece Mu'tezile'nin ma'dûm hakkındaki görüşlerini eleştirmekle kalmamış aynı zamanda onların görüşlerinin hangi mezhep ve inanışların görüşlerine benzediğini de bildirmiştir. Yine o, ma'dûmu 'şey' olarak kabul etmenin doğuracağı tehlikeleri hatırlatmıştır. Konu içerisinde yer verdiği ayetin Te'vilat'taki yorumunda ise Allah'ın evrenin yaratıcısı olduğuna, O'ndan başka yaratıcıların olmadığına bununla birlikte maddenin ezeli olmadığı konusunda da Mu'tezile'ye ve onlar gibi düşünen diğer gruplara cevaplar vermiştir. O, her iki eserinde de ayetleri ma'dûmun "şey" olmadığı ve ma'dûma "şey" demenin yanlış olduğu şeklinde izah etmiştir.

²³⁶ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 156.

²³⁷ Tevâlüd/Tevellüd: Kulun ihtiyari fiillerini Allah'ın müdahalesi olmaksızın tabiattaki işleyiş çerçevesinde meydana getirmesidir. (Topaloğlu, *Kelam Terimleri Sözlüğü*, s. 320.)

²³⁸ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 157.

²³⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, c. 10, s. 78-80.

1.10 ALLAH'I İSİMLENDİRMEDE BENZEŞMENİN NEFYİ

Bazı İslam filozofları ve Bâtıniler, Allah ile mahlûkat arasında bir benzerliğin ortaya çıkmaması için Allah'ı mevcut, şey, hay, âlim kadir gibi sıfatlarla isimlendirmeyi doğru görmemişlerdir. Bu durum Nûreddîn es-Sâbûnî'ye göre muhaldir. Ona göre Mu'tezile âlimleri de Allah ile mahlûkat arasında benzerliğe mahal vermemek için Allah'ı ilim vasfıyla nitelendirmekten uzak durmaktadırlar.²⁴⁰

a. Kitâbü't-Tevhîd

Mâtürîdî'nin belirttiğine göre İslam dinine mensup olan bir grup âlim, Allah'ın zati sıfatlarının veya tanınacağı bir isminin olamayacağını dile getirmiştir. Onlara göre Allah adına böyle bir isimlendirme yapıldığı takdirde O'nun diğer varlıklar gibi isim veya sıfatının olacağını bildirmişler ve bu isimlendirmenin de Allah'a benzemeyi gerektirdiğini beyan etmişlerdir. Tevhid ilkesine zarar vereceği düşüncesi ile onlar Allah'ı isimlendirmekten kaçınmışlardır. Mâtürîdî bu konuyu insanın anlayışı bağlamında ele almış ve insanın gücünün yettiği şekilde Allah'ı isimlendirmesinin gerektiğine vurgu yapmıştır. Ona göre, insanlar Allah'ı duyulur âlem yoluyla bilmekte ve Allah kendisini insanlara duyulur âlem vasıtasıyla tanıtmaktadır. Ona göre Allah kendisini, rahman, âlim, kadir gibi isimlerle nitelemiştir. Benzerliğin ortadan kaldırılması için de duyulur âlemdeki mananın nefyedilmesine mecbur kalınmıştır. Mâtürîdî'ye göre çeşitli dillerde âlim, kadir gibi isimlerin lafızları farklı olmakla birlikte Allah'ı bu isimlerle nitelemek konusunda bir farklılık yoktur. Allah, "*Hiçbir şey O'nun benzeri (misli) değildir. O semi ve basirdir.*"²⁴¹ ayetiyle tevhid ilkesine vurgu yapmıştır. O, Allah'ın isimlerini beşeri manaya çekmeye kalkışan kişilere karşı da bu ayetin zikredilmesi gerektiğini belirtmiştir.²⁴²

b. Te'vîlâtü'l-Kur'ân

Mâtürîdî, Allah'ı isimlendirme konusunda görüşlerini temellendirmek için Şûrâ suresinin 11. ayetini zikretmiştir. O, bu ayette Müşebbihe'den Allah'a benzeyen varlıkların olduğunu savunan bazı kişileri zikretmiştir. Ona göre mahlûkatın şekil ve

²⁴⁰ es-Sâbûnî, *Mâtürîdiyye Akaidi*, s. 75-76.

²⁴¹ eş-Şûrâ 42/11.

²⁴² Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 161.

benzerleri olmakla birlikte onlar her açıdan birbirleri ile eşit değillerdir. Mahlûkat ancak nitelik yönüyle ve bir şekilde birbirlerine benzerlik oluştururlar. Ancak Allah hiçbir yönden ve hiçbir şekil itibariyle yaratılanlara benzemez. O'nun misli yoktur.²⁴³

Mâtürîdî, Kitâbü't-Tevhîd'de Allah'ı isimlendirmede benzeşmenin nefyi konusuna temas etmiştir. Bazı gruplar O'na sıfat veya bilinebileceği bir isim vermekten geri durmuşlardır. Nitekim onlara göre Allah'a verilen isimler yaratılanlara benzeşme sorununu meydana getirecektir. O, bu görüşlerin sakıt olduğunu zikretmiş, görüşünü delillendirmek üzere Şûrâ suresinin 11. ayetini zikretmiştir. Bu ayetin tefsirinde yaratılanların Allah'a benzeşmesinin imkânının olmadığını ele almıştır. Her iki eserinde de bu konu benzer çerçevede ele alınmıştır.

1.11 EMİR VE NEHYİN HİKMETİ

a. Kitâbü't-Tevhîd

Mâtürîdî, emir ve nehyin hikmeti hususuna işaret ederek Allah'ın hikmetsiz iş yapmadığını, emir ve yasaklarıyla ya bir fayda celbettiğini ya da herhangi bir zararı ortadan kaldırmayı amaçladığını ifade eder. Eğer insan son anına kadar hayatını şükür içerisinde geçirmesi için kendisine nimetler bahşeden Rabbinin buyruğuna uyarsa, Allah'ın ona ahirette mükâfat olarak lütufta bulunacağını söyleyerek "*Kim Allah'ın huzuruna bir iyilikle gelirse ona on katı vardır. Kim de bir kötülükle gelirse o sadece getirdiğinin dengiyle cezalandırılır*"²⁴⁴ ayetiyle görüşünü destekler.²⁴⁵

b. Te'vîlâtü'l-Kur'ân

Mâtürîdî, emir ve nehyin hikmeti konusundaki fikirlerini desteklemek amacıyla Kitâbü't-Tevhîd'de yer verdiği En'am suresinin 160. ayetini Te'vîlât'ta şu şekilde açıklamıştır: Mâtürîdî, iyiliklere karşılık vermenin güzelliklere ve hayırlara sevap vermenin Allah'ın bir lütfu ve ihsanı olduğunu belirtmiştir. Ayette zikredilen "On misli ecir" beyanını sınırlayıcı bir özellik olarak almayıp, iyiliğin değerinin gösterilmesi veya temsil olarak çokluğu ifade ettiğini beyan etmiştir. Allah insanın işlediği kötülüklerin karşılığı olarak ona ceza verecektir. Ona göre, bu cezanın sebebi, insanın Allah'ın

²⁴³ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, c. 13, s. 185.

²⁴⁴ el-En'am 6/160.

²⁴⁵ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 171.

vermiş olduğu nimetlere nankörlük etmesi ve insanın yaratılış hilkatine ters davranmış olmasıdır.²⁴⁶

Mâtürîdî'ye göre Allah her işinde hikmetli davranır. İnsanlar bazen Allah'ın hikmetini anlayamamaktadırlar. O emir ve nehyin hikmetini her iki eserinde de benzer şekilde ele almaktadır. Kitâbü't-Tevhîd'de insanın emir ve yasaklara uyması durumunda Allah'ın hikmeti gereği ona bir mükâfat verdiğini bildirmiştir. Te'vîlâtü'l-Kur'ân'da da Allah'ın güzel ve hayır iş yapan kullarına ihsanda bulunacağını izah eden Mâtürîdî nimetlere nankörlük edenlerin ise hikmete ters davrandığı için işlediği suçlar oranında cezalandırılacağını bildirmiştir.

1.12 MAHİYET KELİMESİNİN ALLAH'A NİSPETİ

Mahiyet, sözlükte 'mâ hüve (o nedir?)' sorusunun sonuna mastar ekinin getirilmesiyle oluşan bir kelimedir. İstilahta ise 'bir nesnenin temel varlığını veya cevherini meydana getiren şey, nesnenin hakikati ve özü' anlamlarına gelir.²⁴⁷ Kelamcılar arasında Allah'a mahiyet isnat etme konusunda fikir ayrılıkları mevcuttur. Müttekaddimun kelamcılarında göre Allah'ın mahiyetinden söz edilebilir çünkü buradaki mahiyet kavramından kasıt O'nun sıfatlarının sorulduğudur. Daha sonraki kelamcılara göre ise Allah'ın mahiyeti hakkında konuşmanın bir varlık-mahiyet ayrımı söz konusu olacağını ve bundan dolayı da Allah'ın mahiyetinden bahsetmenin doğru olmayacağını bildirmişlerdir.²⁴⁸

Mahiyet kavramının Allah'a isnat edilmesi veya edilmemesi, mahiyet kavramına nasıl bir mana verildiği ile yakından ilgilidir. Bu hususta Mâtürîdî'nin görüşlerine ve onun konuyu nasıl temellendirdiğine bakalım.

a. Kitâbü't-Tevhîd

Mâtürîdî, mahiyet kelimesinin Allah'a nispeti konusunda şu ayetleri zikretmiştir; *"Firavun 'Âlemlerin rabbi dediğin nedir (mâ)?' diye sordu: (Musa) 'Eğer anlayışlı iseniz O, göklerin, yerin ve ikisi arasında bulunan her şeyin Rabbidir.' dedi"*²⁴⁹ ve

²⁴⁶ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, c. 5, s. 295-297.

²⁴⁷ Topaloğlu, *Kelam Terimleri Sözlüğü*, s. 202.

²⁴⁸ Düzgün, *Kelam El Kitabı*, s. 200.

²⁴⁹ eş-Şuarâ 26/23-24.

Allah Hz. Musa'ya “*Ey Musa, şu sağ elindeki nedir (mâ)?* (Musa) dedi ki ‘O benim *asamdır*’²⁵⁰ Mâtürîdî,’ye göre zikredilen ilk ayette Firavun’un Hz. Musa’ya ‘Rabbin mahiyeti nedir?’ diyerek yönelttiği sorudaki mahiyet rabbin sıfatı anlamına gelmektedir. İkinci ayette ise Allah, Hz. Musa’ya elindekinin mahiyetinin ne olduğunu sormuş Hz. Musa da elindekinin isminin asa olduğunu beyan etmiştir. Zikredilen iki ayette de görüleceği üzere Mâtürîdî, mahiyet kavramına iki anlam yüklemiştir. Birincisi ‘sıfatı nedir’ ikincisi ise ‘o nedir, ismi nedir’ şeklindedir.²⁵¹

b. Te’vîlâtü’l-Kur’ân

Mâtürîdî, Kitâbü’t-Tevhîd’de mahiyet kelimesinin Allah’a nispeti hakkında delil olarak gösterdiği Şuarâ suresinin 23-24. ayetlerini Te’vîlât’ta şöyle yorumlar: Firavun, Hz. Musa’ya Allah’ın mahiyetini, O’nun ne olduğunu sormuş, Hz. Musa ise Firavun’un sorusundaki mahiyeti Allah’ın sıfatları olarak ele almış ve Firavun’a O’nun sıfatlarından bahsetmiştir.²⁵² Mâtürîdî, konuyu izah için Kitâbü’t-Tevhîd’de yer verdiği Tâhâ suresinin 17-18. ayetlerini Te’vîlât’ta açıklarken şunları belirtmiştir: Allah Hz. Musa’ya elindekinin ne olduğunu sormuştur. Hz. Musa önce elindekinin bir asa olduğunu daha sonra da asa ile ne iş yaptığını beyan etmiştir.²⁵³

Mâtürîdî, Kitâbü’t-Tevhîd’inde mahiyet kavramına, yerine göre isim ve sıfat anlamlarını yüklemiştir. Âlemin içinde bulunan varlıkların mahiyeti sorulunca bu soruya o varlığın ismi üzerinden haber verildiğini bildirmiştir. Âlemden münezze olan Allah’ın mahiyeti sorulunca bu tür bir soruya cevap olarak Allah’ın sıfatları zikredilmektedir. Firavun ve Hz. Musa arasında cereyan eden konuşmanın konusu Allah olmakla birlikte mahiyet olarak Allah’ın sıfatları söz konusu edilmektedir. Allah ile Hz. Musa arasında geçen konuşmada ise duyular âleminde görülen bir nesnenin mahiyeti sorgulanmıştır. Hz. Musa burada nesnenin sıfatlarını değil direkt olarak o nesnenin adını zikretmiştir. Mâtürîdî, her iki durumda da mahiyet kelimesinin farklı anlamlara gelmiş olduğunu söylemiştir. Dolayısıyla her iki eserinde de mahiyet kavramının aynı kıstaslar üzerinden beyan edildiğini gözlemlemekteyiz.

²⁵⁰ Tâhâ 20/17-18.

²⁵¹ Mâtürîdî, *Kitâbü’t-Tevhid*, s. 178.

²⁵² Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, c. 10, s. 334.

²⁵³ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, c. 9, s. 251-252.

1.13 TEVHİD YÖNTEMLERİ HAKKINDA

Bu başlık altında Mâtürîdî, tevhidin insanlara verildiğini ancak insanların tevhid inancını eklemeler ya da çıkarmalar yoluyla yozlaştırdığını bildirmiştir. Bu bölümde Mâtürîdî, diğer dinlerin inançlarını konu edinmiş ve onların inançlarını eleştirmiştir.

a. Kitâbü't-Tevhîd

Mâtürîdî'ye göre Allah bütün insanlara genel bir tevhid inancı vermiştir. Fakat insanların birçoğu çeşitli yorumlar getirerek Allah'ın kulları için gerekli kıldığı tevhid inancına zarar vermişler, onu bozmuşlardır. O, bu ilkeye zarar vermeyen dinin sadece İslam dini olduğunu da belirtmiştir.²⁵⁴ O, Dehriyye, Seneviyye, Yahudi ve Hıristiyanlar gibi grupların tevhid ilkesini nasıl bozduklarını aktarmıştır. Mâtürîdî'ye göre Dehriyye, alemi oluşturan bütün cevherleri ezeli kabul etmiştir. Bu nedenle de Dehriyye, ezelde Yaratıcı ve cevherleri birlikte kabul etmiş, alemin ezeliğini benimsemekle tevhid ilkesine zarar vermiştir.²⁵⁵ Seneviyye'ye göre, nur ve zulmetten oluşan iki yaratıcı alemi yaratıp yönetmektedir. Mâtürîdî, Yaratıcı'nın tek olduğunu bildirmiş ve bu nedenle Seneviyye'nin de tevhid inancından uzaklaştığını haber vermiştir. Hıristiyanlara göre varlık açısından ilah tektir, asıl açısından ise üçlü bir inanış vardır. Onlara göre Allah cisim değilken daha sonradan cisme bürünmüştür. Yahudiler, Allah'a yaratılmışlığı andıran nitelikler yüklemektedirler. Mâtürîdî, Yahudilerin nezdinde Allah'ın çocuğunun olabileceği inancının olduğunu bildirmiştir. Nitekim Mâtürîdî, "*Yahudiler, Üzeyir Allah'ın oğludur, dediler*"²⁵⁶ ayetine işaret ederek onların tevhid inancından uzaklaştıklarını beyan etmiştir.²⁵⁷

b. Te'vîlâtü'l-Kur'ân

Mâtürîdî, Kitâbü't-Tevhîd adlı eserinde tevhid yöntemlerini açıklarken yer verdiği Tevbe suresinin 30. ayetini, Te'vîlât'ta şu şekilde izah etmiştir: Yahudilerin Allah'a iftira attıklarını belirtmiş ve yaratılmış olan bir insana ilahi vasıflar nispet ettiklerini ifade etmiştir. Bu ifade biçiminin hem Hıristiyanlar hem de Yahudilerde

²⁵⁴ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 194.

²⁵⁵ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 194.

²⁵⁶ et-Tevbe 9/30.

²⁵⁷ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 195.

görüldüğünü ve onların şirk içeren bir tutum içerisinde bulduklarını bildirmiştir.²⁵⁸ Mâtürîdî, bu kapsamda tevhid inancına zarar veren grupların düşüncelerini aktarmıştır. O, Kitâbü't-Tevhîd'de Seneviyye'nin Dehriyye'nin Yahudi ve Hıristiyanların görüşlerini açık bir şekilde aktarmıştır. Onların görüşlerini aktardıktan sonra bu görüşlerin yanlış olduğuna, inançlarının tevhid ilkesine zarar verdiğine dair beyanlarını bize bildirmiştir. Tevhid konusunda başka görüşlere yer vermesi ve onları detaylı bir şekilde açıklaması Kitâbü't-Tevhîd'in Kelam eseri olması ile ilgilidir. Te'vîlâtü'l-Kur'ân'da ise aynı ayetin yorumunu yaparken Yahudi ve Hıristiyanların Allah'a iftira attıklarını ve ilahi vasıfları insanlara da nispet ettiklerini bize bildirmiş ve bu görüşlerin tevhid ilkesi ile bağdaşmadığını belirtmiştir. Her iki eserinde de görüldüğü üzere o tevhid ilkesi üzerinde durmuştur.

DEĞERLENDİRME

Bu bölümde Allah'ın varlığı ve birliği, Allah'a benzeşmenin nefyi, Allah'a şey kavramının nispeti, O'nun tekvin ve kelam sıfatları, arşa istivası, emir ve nehyin hikmeti, mahiyet kelimesinin Allah'a nispeti ve son olarak ta tevhid yöntemleri meselesi ele alınmıştır. Her bir başlıkta Mâtürîdî'nin zikretmiş olduğu görüşleri ve görüşlerini temellendirmek için yer verdiği ayetleri her iki eserinde de mukayeseli olarak ele alınmıştır. O, Allah'ın varlığını kanıtlamak için önce alemleri incelemiş, alemlerin cevherlerden meydana geldiği kanıtlanırsa onun sonradan olduğu ortaya konulmuş olacağını zikretmiştir. O âlemin sonradan olduğunu dolayısıyla onu bir var edenin olduğunu bildirmiştir. Bu konuda o, doğru kavramların kullanılması meselesinde de hassasiyetle durmuştur. Kavramları izah ederken yer verdiği ayetleri Te'vîlâtü'l-Kur'ân'da açıklarken bu konu üzerinde pek durmamıştır. Bu durum Kelam ve Tefsir arasındaki metod farklılığından kaynaklanmaktadır. Allah'ın var olduğu beyanından sonra O'nun bir olduğunu da ele alan Mâtürîdî, her iki eserinde de bu kadar büyük bir düzenin sahibinin ancak bir tane olması gerektiği hususu üzerinde durmuştur. Mâtürîdî, bir şeyin zıddının olmasını veya denginin olmasını çokluk olarak ifade etmiş, Allah için böyle bir durumun muhal olduğunu beyan etmiştir. Allah'a yer veya yön tayini yapılmasının da yanlış olduğunu bildirmiştir. Ayetlerde Allah'ın kendisini 'şey'

²⁵⁸ *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 1. Baskı, c. 6, s. 367-369.

kavramıyla nitelendirdiğini bildiren Mâtürîdî, O'na şey kavramının nispetinde herhangi bir şüphe duymamıştır.

Mâtürîdî, Allah'ın her şeyi olması gereken zamanında yaptığını, tüm emir ve nehiyleri "Ol!" emrine bağladığını, insanın tekvinin mahiyetini anlamada sınırlı kalacağını beyan etmiştir. Allah'ın mütekellim olduğu hususunda çeşitli deliller zikretmiştir. Kitâbü't-Tevhîd'de bu başlığa yer vermesinin sebebi ise Mu'tezili âlim Kâ'bî'ye reddiye içindir. Çeşitli ayetlerden deliller getirerek Allah'ın kelam sıfatının olduğunu beyan eden Mâtürîdî, O'nun konuşmasının nefsi ve lafzi olarak ayrıldığını, nefsi kelamın O'nun zatı ile kaim bulunduğunu, lafzi kelamın ise insan idrakine uygun olarak yaratıldığını beyan etmiştir. Allah'ın arşa istivası meselesini ele alan Mâtürîdî, bu hususta Allah'ın arşa istiva etmesini O'na bir mekân tayini yapmak olarak açıklamıştır. O, arşa istivayı insan aklının alabileceği son nokta olarak izah etmiştir. İstiva kavramına da yer veren Mâtürîdî, ona ayetlerden hareketle üç ayrı anlam zikretmiştir. Zikrettiği bu anlamlardan hareketle Allah'ın arşı hâkimiyeti altında tuttuğunu bildirmiştir. İstiva kavramının da farklı anlamlara geldiğini beyan eden Mâtürîdî, bu kavramın maddi anlamda alınmaması gerektiğini ifade eder. O, Allah'ın ahirette tefsirsiz ve idraksiz olarak görüleceğini beyan etmiştir. Görüşlerini destekler mahiyette ayetlerden istifade etmiştir. Mâtürîdî, Allah'ın varlığı ve birliği hususunda tevhid ilkesine zarar verdiğini düşündüğü ma'dûm fikrini ele almıştır. O bu görüşün içerisinde alemin kıdemi anlayışının yattığını bildirmiştir, bu nedenle de Mu'tezile'yi eleştirmiş. Mahiyet kavramını Mâtürîdî, Allah'a nispet ederken, O'nun sıfatlarının kast edildiğini; duyulur âleme ait bir eşyaya nispet ederken, onun aslının kast edildiğini bildirmiştir. Allah'ın ancak sıfatları ile tanınacağını beyan etmiştir.

Bu bölümde Mâtürîdî, son olarak tevhid yöntemlerine değinmiştir. Ona göre, insanlarda genel anlamda bir inancın var olduğunu ancak bu inanca eklemeler yapmak suretiyle onu bozduklarını beyan etmiştir. O bu konuda Dehriyye, Seneviyye gibi çeşitli gruplarla Yahudilik ve Hıristiyanlık dinlerini zikretmiş, onların tevhid inancının yanlışlığına vurgu yapmıştır. Mâtürîdî, Kitâbü't-Tevhîd'de yer verdiği konuları ayetlerle desteklemiştir. Bu ayetlerin Te'vîlâtü'l-Kur'ân'daki karşılıkları birkaç ayette farklılık göstermekle birlikte hemen hemen aynı konuları destekler mahiyettedir.

Mâtürîdî'nin her iki eserinde bazı ayetlerin tefsirini yaparken benzer örnekleri kullandığı da gözlemlenmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

2. NÜBÜVVET KONUSU

Bu bölümde “Verrâk’ın nübüvvet konusundaki görüşleri ve onun tenkidi”, “Hz. Muhammed’in (sav) nübüvvetinin ispatı” ve “İsa Mesih” başlıkları yer almış, her bir başlıkta Mâtürîdî’nin Kitâbü’t-Tevhîd ve Te’vîlâtü’l-Kur’ân’daki ayetlerden istifade yöntemi değerlendirilmiştir.

Nübüvvet; sözlükte ‘haber vermek’ anlamında “neb’”, ‘konum ve değeri yüksek olmak’ anlamındaki “nebve” kökünden türemiştir. İstılahta “Allah ile kulları arasında dünya ve ahiretle ilgili ihtiyaçların karşılanması için gönderilen elçi” olarak tanımlanmıştır.²⁵⁹ Arapçada gönderilmiş, elçi anlamlarına gelen resul kelimesi; haberci, haber getiren manasında ise nebi kelimesi kullanılmaktadır. Risalet ve nübüvvet kelimeleri resul ve nebi kelimelerinin mastarıdır.²⁶⁰ Nebi ile resul kavramlarının mana bakımından aynı olduğu fikrini savunanlar olduysa da bu kavramların farklı manalara geldiği fikrini benimseyenler de olmuştur. Genel kabule göre nebi kavramı resul kavramından daha kapsamlıdır.²⁶¹ Dilimizde resul ve nebi kavramları yerine daha çok “Peygamber” terimi kullanılmakta olup bu kelime bize Farsçadan geçmiştir. Peygamber kelimesi ‘haber alan, getiren ve götüren’ anlamlarına gelmektedir.²⁶²

Yaratıcının varlığına iman konusunda insanlar genel olarak üç kısımda ele alınmaktadır. İlkine göre evrende bir yaratıcı vardır ve bu yaratıcı yarattıkları ile iletişim halindedir. İkincisine göre evreni yaratan bir yaratıcı vardır ama evren ile bir iletişimi yoktur. Son görüş sahipleri, yaratıcıyı tamamen inkâr etmektedirler. Yaratıcının varlığı ve evrenle iletişimi konusunda yukarıdaki ilk görüşe göre nübüvvet inancı vardır ve yaratıcının evren ile iletişimi bu kapsamda değerlendirilmiştir. İkinci görüşe nail olanlar nübüvvetin varlığını inkâr etmişlerdir. Son görüş sahipleri ise yaratıcıyı kabul etmediklerinden dolayı bir uyarıcıyı da kabul etmemektedirler.²⁶³ Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam dininde nübüvvet bahsinde aralarında bazı farklılıklar olsa da bir

²⁵⁹ Topaloğlu, *Kelam Terimleri Sözlüğü*, s. 249.

²⁶⁰ Kılavuz, *İslam Akaidi ve Kelam’a Giriş*, s. 211.

²⁶¹ Yüksel, *Sistemik Kelam*, s. 122.

²⁶² Kılavuz, *İslam Akaidi ve Kelam’a Giriş*, s. 211.

²⁶³ Yavuz, Yusuf Şevki, “Nübüvvet”, *DİA*, c. 33, s. 285.

nübüvvet inancı vardır.²⁶⁴

İslam filozoflarından olan Fârâbî (ö.339/950) ve İbn Sînâ (ö.428/1037) felsefelerinde vahyi incelemişlerdir. Vardıkları sonuç, din ve felsefe aynı kaynağın farklı tezahürleridir. Bu nedenle onlar, insanın bir uyarıcıya ihtiyacı olduğunu belirtmişler, özellikle İbn Sînâ nübüvveti savunmuştur.²⁶⁵ İslam düşüncesinde Eş'arîler, Mâtürîdîler ve Mu'tezile mezhepleri nübüvvetin varlığını kabul etmişler ve nübüvvet kurumunun ispatı için ciddi çalışmalar yürütmüşlerdir.²⁶⁶

Mâtürîdî, Kitâbü't-Tevhîd adlı kitabında birinci bölümde Allah'ın varlığı ve birliği konusunu işlemiş; bu bölümde de Allah'ın emir ve yasaklarını insanlara bildiren peygamberlik kurumunu ele almıştır. O, bu konu içerisinde peygamberliği reddedenlerin görüşlerini incelemiş ve o kişileri eleştirmiştir. Daha sonra da peygamberliğin bir ihtiyaç olduğunu beyan etmiştir. Hz. Peygamberin nübüvvetine dair aklî ve naklî delilleri zikreden Mâtürîdî onun şahsına dair özellikleri de peygamberliğine dair bir delil çeşidi olarak ele almıştır. Bu bölümde son olarak Hz. İsa'nın peygamberliğine yer veren Mâtürîdî, Hz. İsa hakkında Ehl-i Kitabın tutumlarını eleştirmiştir.

2.1 VERRÂK'IN NÜBÜVRET KONUSUNDAKİ GÖRÜŞLERİ VE ONUN TENKİDİ

a. Kitâbü't-Tevhîd

Mâtürîdî'nin belirttiğine göre Verrâk²⁶⁷, peygamberlerin getirmiş oldukları mucizeleri eleştirmiştir. O, peygamberlerin gelmiş olduğu toplulukların tabiatından kendilerine dersler çıkarma gibi bilgi ve deneyimlerinin olmadığını belirtmiştir. Bununla birlikte peygamberlerin göstermiş oldukları mucizeleri de şaşırtıcı oyunlar

²⁶⁴ Yüksel, *Sistemantik Kelam*, s. 134-135.

²⁶⁵ Koçar, Musa, "Mâtürîdî'ye Göre Nübüvvetin Gerekliliği ve Hz. Peygamberin Nübüvveti", VI. Kutlum Doğum Sempozyumu, Isparta, 21.04.2003, s. 104-105; Peker, Hidayet, "Fârâbî ve İbn Sînâ'nın Felsefelerinde Vahyin Kavramsal Muhtevası", UÜİFD, c. 17, s. 1, 2008, s. 158.

²⁶⁶ Yüksel, *Sistemantik Kelam*, s. 129-130; el-Cüveynî, *Kitâbu'l-İrşâd*, Baloğlu, Adnan Bülent, Yılmaz, Sabri, İlhan, Mehmet, Sancar, Faruk, (çev.) Ankara: TDV Yayınları, 2010, s. 246-248; es-Sâbûnî, *Mâtürîdîyye Akaidi*, s. 99-101; Özdemir, Metin, "Mu'tezile'nin Nübüvvet Müdafası", CÜİFD, c. 10, s. 2, 2006, s. 133; Türcan, Galip, "Kelamda Nübüvvetin İspatı –Nübüvvet Geleneği Bağlamında–" Dini Araştırmalar Dergisi, c. 9, s. 25, 2006, ss. 217-235.

²⁶⁷ Ebû İsa Muhammed b. Hârûn b. Muhammed (ö.247/861) Bağdatlı Mu'tezili âlim.

gösteren birer gözbağcı olarak telakki etmiştir.²⁶⁸

Mâtürîdî, Verrâk'ın peygamberler hakkındaki fikirlerine karşı çıkmıştır. O, peygamberlerin kendi kavimleri içerisinde doğup büyüdüklerini ve geliştiklerini ifade etmiştir. Peygamberle birlikte yaşamış onu bilen diğer insanların peygamberlerin insan olarak mucize göstermelerinin imkânsız olduğunu bileceklerini açıklamıştır.²⁶⁹ Mâtürîdî, peygamberlerin kendi aralarında yaşamalarına işaret ederek Yûnus suresinin 16. ayetini zikretmiştir; *“De ki; Eğer Allah dileseydi onu size okumazdım, Allah da onu size bildirmezdi. Ben bundan önce bir ömür içinizde kalmıştım. Hala akıl erdiremiyor musunuz?”*²⁷⁰

b. Te'vîlâtü'l-Kur'ân

Mâtürîdî, Kitâbü't-Tevhîd'de Verrâk'ın görüşlerine yer vermiş, onun görüşlerini ayetlerden delil getirerek eleştirmiştir. Bu hususta zikrettiği Yûnus suresinin 16. ayetini Te'vîlât'ta şu şekilde yorumlamıştır: Allah dileseydi Kur'an'ı Hz. Peygambere göndermez o da diğer insanlara Kur'an'ı tebliğ edemezdi. Mâtürîdî, Hz. Peygamberin kendi kavminin arasında doğup büyüdüğünü, toplumun onu tanıdığını, dolayısıyla onun mucize gösterip gösteremeyeceğini bilebileceklerini, peygamberlikten önce yazı işleri ile uğraşmadığını beyan eder. Bununla birlikte o Hz. Peygamberin risalet görevi gelene kadar tevhid inancına ya da yaratıcının varlığına delalet eden ifadelerde bulunmadığını da anlatmaktadır.²⁷¹

Mâtürîdî, Kitâbü't-Tevhîd'de Mu'tezile'den olan Verrâk'ın peygamberler hakkındaki görüşlerine karşı çıkmıştır. Verrâk peygamberler hakkında sanki o kavimde yaşamamış, daha sonradan o kavme girmiş bir kişi gibi bahsetmiştir. Mâtürîdî, Kitâbü't-Tevhîd'de Verrâk'ın görüşlerini çürütmeyi hedeflemiştir. Te'vîlâtü'l-Kur'ân'da isim olarak Verrâk'tan bahsetmese de onun fikirlerini eleştirmiştir. Her iki eserinde de peygamberlik karşıtı görüşlere yer vermiş, bu görüşleri ayetler ışığında yermiştir.

²⁶⁸ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 284.

²⁶⁹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 285-286.

²⁷⁰ Yûnus 10/16.

²⁷¹ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, c. 7, s. 37-39.

2.2 HZ. MUHAMMED'İN (SAV) NÜBÜVVETİNİN İSPATI

Mâtürîdî, Hz. Peygamberin nübüvvetinin ispatı hakkında önce onun şahsi özelliklerine sonra da hissi ve akli delillere yer vermiştir. Bunlardan hariç bir de toplumun bir uyarıcıya olan ihtiyacı bahsine değinmiştir.

a. Kitâbü't-Tevhîd

İlk olarak Hz. Muhammed'in şahsını ele alan Mâtürîdî, onun kişisel özellikleri olarak, dolunaydan daha güzel olduğunu, miskten daha hoş kokusunun olduğunu, her türlü kusurdan arınmış olduğunu vb. saymıştır.²⁷² Mâtürîdî, bu nitelikleri ayetlerle desteklemiştir. Mesela Hz. Peygamberin şefkat ve merhametine dair Allah tarafından uyarıldığını belirtmiştir: *“Onlar için üzülerken kendini helak etme”*²⁷³ *“Onlar iman etmiyorlar diye neredeyse kendine kıyacaksın”*²⁷⁴ ayetlerini delil olarak zikretmiştir. Hz. Muhammed'in samimiyet ve masumiyetine dair zikrettiği ayetler ise şöyledir; *“Onlardan dolayı kedere kapılma”*²⁷⁵ *“Sizin sıkıntıya uğramanız ona çok ağır gelir”*²⁷⁶ Mâtürîdî, Hz. Muhammed'in cömertliği konusunda *“Büsbütün eli açık da olma”*²⁷⁷ ayeti ile uyarıldığını bildirmiştir. Allah diğer insanların kalplerine korku salarak Hz. Muhammed'i ödüllendirmiş, bu hususta Mâtürîdî *“Allah seni insanlardan koruyacaktır”*²⁷⁸ ayetini zikretmiştir.²⁷⁹

b. Te'vilâtü'l-Kur'ân

Hz. Peygamberin nübüvvetinin ispatı konusunu Kitâbü't-Tevhîd'de müstakil bir başlık altında ele alan Mâtürîdî'nin Hz. Peygamberin nübüvvetinin ispatı ile ilgili zikrettiği ayetlerin Te'vilât'taki karşılıkları şöyledir: Fâtır suresinin 8. ayetini Mâtürîdî, Hz. Peygamberin hüznünü azaltmak ve ona teselli vermek şeklinde te'vil etmiştir. İnsanların Hz. Peygamberi inkârı ve ona inanmamalarının Hz. Peygamberi çok üzdüğünü ifade etmiştir.²⁸⁰ Şuarâ suresinin 3. ayeti de, insanların kendisine

²⁷² Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, s. 308.

²⁷³ Fâtır 35/8.

²⁷⁴ eş-Şuarâ 26/3.

²⁷⁵ en-Nahl 16/127.

²⁷⁶ et-Tevbe 9/128.

²⁷⁷ el-İsrâ 17/29.

²⁷⁸ el-Mâide 5/67.

²⁷⁹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, s. 308-309.

²⁸⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, c. 12, s. 27-28.

inanmamaları ve kendisini yalanlamalarının Hz. Peygamberi çok üzdüğünüden bahseder.²⁸¹

Mâtürîdî, Kitâbü't-Tevhîd'de Hz. Peygamberin samimiyet ve masumiyetine dair zikrettiği ayetleri Te'vîlâtü'l-Kur'ân'da şu şekilde açıklamıştır: Nahl suresinin 127. ayetini, Hz. Peygamber için bir teselli vermek ve onu rahatlatmak şeklinde yorumlamıştır. Ona göre bu ayet Hz. Peygamberin merhametini yasaklamak olarak değerlendirilmemelidir. O, bu ayete bundan başka bir anlam daha vermiştir, ona göre, Hz. Peygamberin savaşta şehit olan Müslümanlara üzülmemesi gerektiğini çünkü onların Rableri katında sevinçli olduklarının haberi verilmiştir.²⁸² Tevbe suresinin 128. ayetinde, yer alan sıkıntı hakkında Mâtürîdî, birkaç fikir beyan etmiştir. Mesela Müslümanlara darlık ve zarar veren durumlar Hz. Peygamberi huzursuz etmektedir. Bundan başka, Müslümanların günah işlemeleri Hz. Peygamberin üzülmeye ve sıkıntıya düşmesine sebep olmaktadır.²⁸³

İsrâ suresinin 29. ayetinde, yer alan "*Büsbütün eli açık da olma*" hitabı Mâtürîdî'ye göre Hz. Peygambere mahsus olmakla birlikte diğer insanları da kastetmektedir.²⁸⁴ Mâide suresinin 67. ayetinde, Mâtürîdî, Allah'ın, Hz. Peygamberin korkmaması gerektiğini, ona indirileni her ne pahasına olursa olsun insanlara ulaştırması gerektiğini beyan etmiştir.²⁸⁵

Mâtürîdî, Kitâbü't-Tevhîd'de Hz. Peygamberin şahsına dair delilleri zikrederken onun toplum içindeki konumuna ve iç dünyasındaki durumuna işaret etmiştir. Mâtürîdî'nin delil olarak zikrettiği ayetlerde Hz. Peygamberin merhametine, şefkatine, cesaretine vb. vurgu yapılmıştır. Müslümanların bir hata yapmaları Hz. Peygamberi çok üzmüştür. Zikrettiği ayetlerin Te'vîlât'taki yorumlarına baktığımızda ayetlerin Hz. Peygamberin merhametine, şefkatine, sevgisine değinilmiştir. Mâtürîdî, Te'vîlâtü'l-Kur'ân'da ayetleri yorumlarken Kitâbü't-Tevhîd'deki ayetlerin yer aldığı konular bağlamında ele almıştır. Her iki eserde de ayetler aynı çerçevede değerlendirilmiş olmakla birlikte Te'vîlâtü'l-Kur'ân'da ayetlerin kapsamını daha da genişleterek Hz.

²⁸¹ Te'vîlâtü'l-Kur'ân, c. 10, s. 321-322.

²⁸² Te'vîlâtü'l-Kur'ân, c. 8, s. 246-248.

²⁸³ Te'vîlâtü'l-Kur'ân, c. 6, s. 516-518.

²⁸⁴ Te'vîlâtü'l-Kur'ân, c. 6, s. 292-294.

²⁸⁵ Te'vîlâtü'l-Kur'ân, c. 4, s. 280-282.

Peygamberin yanında diğer Müslümanları da zikretmiştir. Mesela Hz. Peygambere üzüntü veren hususların diğer Müslümanlara da üzüntü vermesi veya Hz. Peygambere teselli verilen hususlarda diğer Müslümanlara da teselli verilmesi gibi.

a. Kitâbü't-Tevhîd

Hissi deliller konusunda Mâtürîdî, Hz. Peygamberin haber vermiş olduğu olaylara değinmiştir. O *“Onlar ölümü asla temenni etmezler”*²⁸⁶ ayetini zikrederek Yahudilerin ölümü istemediklerini Hz. Peygamberin haber verdiğini vurgulamıştır. Bir diğer ayette ise *“De ki; putlarınızı çağırın, sonra bana istediğiniz tuzağı kurun ve bana göz bile açtırmayın”*²⁸⁷ buyrulmaktadır. Mâtürîdî'ye göre bu ayette düşmanlarının türlü tuzaklar kurmalarına rağmen Allah'ın Hz. Muhammed'i kurtarmasına işaret etmiştir. *“Muhammed ölür ya da öldürülürse gerisin geriye mi döneceksiniz?”*²⁸⁸ ayeti ise Hz. Peygamberin vefatından sonra eski tutum ve davranışlara dönme düşüncesinde olanlar için bir uyarı niteliğindedir. *“İçinizden kim dininden dönerse Allah, onların yerine öyle bir topluluk getirir ki Allah, onları sever onlar da Allah'ı severler”*²⁸⁹ ayeti Mâtürîdî'nin Hz. Peygamberin hissi delilleri destekler mahiyette zikrettiği bir diğer ayettir.²⁹⁰

b. Te'vilâtü'l-Kur'ân

Mâtürîdî, Kitâbü't-Tevhîd'de Hz. Peygamberin hissi delillerine yer vermiş, görüşlerini ayetler çerçevesinde temellendirmiştir. Zikrettiği ayetlerin Te'vilât'taki yorumları şu şekildedir: A'râf suresinin 195. ayetini, Mâtürîdî, Allah'a inanmayıp başka varlıkları tanrı olarak gören kişilere karşı yapılan bir hitap olarak ele almıştır. Hz. Peygamber hayattayken ona tuzak kurulmasını istemiş ama kâfirler bu tuzağı kurma konusunda istekli olmamışlar ve neticesinde Hz. Peygambere bir zarar verememişlerdir. Mâtürîdî, kâfirlerin Hz. Peygambere tuzak kurmaktan aciz kalmalarını bir mucize olarak değerlendirmiştir.²⁹¹ Âl-i İmrân suresinin 144. ayetinin tefsirinde, Mâtürîdî, insanın fani olduğunu, elbet bir gün öleceğini, bundan önce de Peygamberlerin gelip

²⁸⁶ el-Cum'a 62/6-7.

²⁸⁷ el-A'râf 7/195.

²⁸⁸ Âl-i İmrân 3/144.

²⁸⁹ el-Mâide 5/54.

²⁹⁰ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, s. 311.

²⁹¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, c. 6, s. 158-159.

geçtiklerini beyan etmiştir. Bununla birlikte ona göre asıl mühim olan peygamberlerin getirmiş olduğu mesajlara insanların dikkatle bakmalarıdır.²⁹² Mâide suresinin 54. ayetinde, Mâtürîdî'ye göre tek bir kişiden söz edilmiş gibi görülse de ayette bir topluluk bahis mevzuudur. Bir topluluğun dinden dönmesi durumunda o topluluğa karşı savaş açılır. Nitekim Hz. Peygamberin vefatından sonra İslam dininden dönen kişilere karşı halife olarak Hz. Ebu Bekir'in savaş açmasını Mâtürîdî, bu bağlamda değerlendirmiştir.²⁹³

Mâtürîdî, Kitâbü't-Tevhîd'de Hz. Peygamberin hissi delillerine yer vermiştir. Onun geleceğe dair vermiş olduğu haberleri konu edinen Mâtürîdî görüşlerini ayetlerle temellendirmiştir. Onun zikrettiği ayetlerin Te'vîlâtü'l-Kur'ân'daki yorumlarına baktığımızda Kitâbü't-Tevhîd'deki izahlarla uyum içerisinde olduğu görülmektedir.

Mâtürîdî, Hz. Peygamberin nübüvvetinin aklî delillerini Kitâbü't-Tevhîd'de şu şekilde açıklamıştır:

Mâtürîdî, burada Ebu Zeyd²⁹⁴'in görüşlerini aktarmıştır. Mâtürîdî, Ebu Zeyd'in görüşlerini aktarmak suretiyle başka kişilerin de Hz. Peygamberin nübüvvetinin ispatında aynı görüşleri taşıdıklarını bildirmiş olmaktadır. Çalışmamızın kapsamını aşacağı için Ebu Zeyd'in görüşlerine burada değinilmeyecektir.

a. Kitâbü't-Tevhîd

Mâtürîdî, nübüvvetin ispatının aklî delillerini iki kısımda incelemiştir. Birincisi onlara ait davranışların, herhangi biri hakkında şüpheye veya töhmete yer bırakmayacak şekilde olmasıdır. Ona göre, peygamberler kendi kavimlerinde doğmuşlar, büyümüşlerdir. İkincisi ise peygamberlerin Allah'ın izni ile gerçekleştirmiş oldukları mucizelerdir. Mucizeler insanın idrak sınırını aşan olaylardır. Mâtürîdî'ye göre bu iki husus nübüvvetin temel özelliğidir.²⁹⁵

Mâtürîdî, Ebu Zeyd'in nübüvvet hakkındaki görüşlerini aktardıktan sonra kendisi Hz. Peygamberin nübüvvetinin ispatı konusunda onun mucizelerine dair konu

²⁹² Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, c. 2, s. 487-489.

²⁹³ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, c. 4, s. 260-263.

²⁹⁴ Ebû Zeyd Saîd b. Evs b. Sâbit el-Ensârî el-Basrî (ö.215/830) Dil ve edebiyatçısıdır.

²⁹⁵ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 287-288.

içerisinde yer verdiği ayetler şöyledir:²⁹⁶ “O, Rasulünü hidayet... ile gönderir.”²⁹⁷ “Allah'ın nurunu ağızlarıyla üfleyip söndürmek istiyorlar”²⁹⁸ “Yoksa 'Biz intikam almaya gücü yeten bir topluluğuz mu?' diyorlar”²⁹⁹ “Seninle alay edenlere karşı biz sana kafi geliriz”³⁰⁰ “Onlarla savaşın ki Allah sizin elinizle onları cezalandırsın”³⁰¹ “Bizim yeryüzünü etkileyip onu uçlarından eksilttiğimizi görmediler mi?”³⁰² “İnkârcılara ansızın büyük bir bela gelmeye devam edecek”³⁰³ “Hatırlayın ki Allah size... vadediyordu”³⁰⁴ Mâtürîdî'ye göre bu ayetler iyice incelendiğinde bildirilen hususların ancak Allah'ın haber vermesi sayesinde bilinecek konular olduğu görülecektir. Ona göre bu durum Hz. Peygamber için birer mucize teşkil etmişlerdir.³⁰⁵

b. Te'vîlâtü'l-Kur'ân

Mâtürîdî, Kitâbü't-Tevhîd'de Hz. Peygamberin nübüvvetine dair çeşitli ayetlerden deliller zikretmiştir. Onun zikrettiği ayetlerin Te'vîlât'taki yorumları şu şekildedir: Tevbe suresinin 33. ayetinde, bütün hayır ve iyiliklerin imanla gerçekleştiğini ve bu şekilde onlardan yararlandığını belirten Mâtürîdî, Hz. Peygamberin bu sebeple gönderildiğini belirtmiştir. Aynı zamanda Kur'an da iyilikleri kötülüklerden ayırmak suretiyle hayır ve iyilikleri açıklamaktadır.³⁰⁶ Tevbe suresinin 32. ayetinde, Mâtürîdî, Allah'ın Hz. Peygamberle birlikte tevhit inancını gönderince müşrikler de Kur'an'ın emir ve yasaklarını engellemek istediklerini bildirmiştir.³⁰⁷ Bu nedenle Hz. Peygambere sihirbaz, büyücü gibi yakışsız sıfatlarla saldırmışlardır. Ancak onların çabaları boşa çıkmıştır. Hicr suresinin 95. ayetinde, Mâtürîdî, müşriklerin Hz. Peygambere eziyet vermek ve onu davasından vaz geçirmek amacıyla onunla alay ettiklerini bildirmiştir. Buna karşın Allah'ın Hz. Peygambere yardım ettiğini belirten Mâtürîdî, Hz. Peygamberle alay eden kişilerin farklı cezalarla yok edildiğini beyan

²⁹⁶ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 324-325.

²⁹⁷ et-Tevbe 9/33.

²⁹⁸ et-Tevbe 9/32.

²⁹⁹ el-Kamer 54/44-45.

³⁰⁰ el-Hicr 15/95.

³⁰¹ et-Tevbe 9/14.

³⁰² er-Ra'd 13/41.

³⁰³ er-Ra'd 13/31.

³⁰⁴ el-Enfâl 8/7-8.

³⁰⁵ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 320.

³⁰⁶ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, c. 6, s. 372-373.

³⁰⁷ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, c. 6, s. 371-372.

etmiştir.³⁰⁸ Tevbe suresinin 14. ayetinde, Mâtürîdî, Müminlerin müşriklerin Hz. Peygamber hakkında söyledikleri sözlerden dolayı çok üzüldüklerini söylemiştir. Ona göre Allah, onlara düşmanlarla savaşmayı emretmiş, bu sayede hem din düşmanları cezalandırıldığını hem de müminlerin kalplerine su serpilmiş olacağını bildirmiştir.³⁰⁹ Ra'd suresinin 41. ayetinde, Allah peygamberine vadettiği şeylerin gerçekleşeceğini bildirmiştir. Müşrikler bu vaatlerin nerede olduğunu sormuşlardır. Mâtürîdî'ye göre müşriklere ait arazilerin savaş yoluyla müminlerin eline geçmesi bu eksiltmeden biridir.³¹⁰ Ra'd suresinin 31. ayetinin tefsirinde, Mâtürîdî, müşriklerin başlarına onlar için felaket sayılacak şeyler gelmeye devam edeceğini bildirmiştir. Müslümanlar ve müşrikler arasındaki savaşlar onlar için birer felaket sayılabilir. Ona göre müşrikler için bir diğer felaket ise Mekke'nin fethi olabilir.³¹¹ Enfâl suresinin 7-8. ayetlerini, Mâtürîdî, Bedir savaşı çerçevesinde ele almış, orada yaşananların Allah'ın inayetiyle olduğunu belirtmiştir. Müslümanların bedence zayıf, sayıca az olmalarına rağmen düşmana galip gelmenin, hakkı savunmak adına bir işaret olduğunu zikretmiştir.³¹²

Mâtürîdî, Kitâbü't-Tevhîd'de Hz. Peygamberin nübüvvetinin aklî delillerini Ebu Zeyd'in görüşlerine yer vererek açıklamıştır. O, bu konuda sadece onun görüşlerini aktarmakla kalmamış, bundan hariç olarak Hz. Peygamberin mucizelerine dair ayetler de zikretmiştir. Mâtürîdî, zikrettiği ayetlerde yer alan haberlerin akıl yoluyla bilinemeyeceğini, onların ancak Allah'ın haber vermesiyle bilinebileceğini beyan etmiştir. Kitâbü't-Tevhîd'de zikredilen ayetlerin Te'vilât'taki yorumlarında Mâtürîdî, Allah'ın Hz. Peygambere verdiği vaatlerin gerçekleştiğini, İslamiyetin yayılmaya başladığı ilk zamanlarda Hz. Peygambere aşağılayan müşriklerin müminler güç kazandıkça korkmaya başladıklarını, müşriklerin müminler eliyle cezalandırıldıklarını ve bu cezadan dolayı da müminlerin kalplerinin huzur bulduğunu beyan etmiştir. O, Kitâbü't-Tevhîd'de ayetleri açıklamadan sırası ile zikreden Mâtürîdî, bu ayetlerin detaylı bir kapsamını Te'vilât'ta açıklamıştır. Bu konu çerçevesinde her iki eser de mukayeseli olarak okunduğu zaman birbirini tamamlayan açıklamaların yapıldığı gözlemlenmektedir.

³⁰⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, c. 8, s. 81.

³⁰⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, c. 6, s. 328-329.

³¹⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, c. 7, s. 478-479.

³¹¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, c. 7, s. 461-465.

³¹² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, c. 6, s. 191-193.

2.3 İSA MESİH HAKKINDA

Mâtürîdî, Hz. Muhammed'in nübüvvetinin delillerini ortaya koyup ayetlerle temellendirdikten sonra Hz. İsa hakkında yanlış beyanlarda bulunan kişilerin görüşlerine yer vermiş ve onları eleştirmiştir. Mâtürîdî'nin Hz. İsa hakkında eleştirdiği konular arasında Hz. İsa'ya rab niteliğinin yüklenilmesi ve onun Allah'ın oğlu olduğu iddiaları yer almaktadır. Mâtürîdî, bu görüşlerin yanlışlığını ayetlerden deliller getirmek suretiyle eleştirmiştir. Mâtürîdî, Hz. İsa'nın tekrar dünyaya gönderilmesi hususunda herhangi bir beyanda bulunmamıştır. Nitekim Özcan Taşcı'nın belirttiğine göre Kelam eserlerinde Hz. İsa'nın şahsiyetine dair yanlış inanış ve görüşlere reddiyeler yazılmıştır. İlk dönem Kelam kitaplarında Hz. İsa'nın tekrar dünyaya gönderilmesi bahsi ile ilgili bir bilgi yoktur. Bu hususun öncmlî olduğu zikredilmiştir.³¹³ Hz. İsa'nın nüzülü daha çok Dinler Tarihi bağlamında ele alınan bir konu olmakla birlikte son dönem kelamcılarının bu konuya ağırlık verdikleri görülmektedir.³¹⁴

a. Kitâbü't-Tevhîd

Mâtürîdî, Hz. Peygamberin nübüvvetini ispatından sonra Hz. İsa hakkındaki görüşleri ele alır. Ona göre Hz. İsa hakkında genel olarak iki noktada görüş ayrılığı vardır. Bu görüş ayrılıklarından ilki, Hıristiyanların Hz. İsa'ya 'rab' sıfatını vermeleridir. Mâtürîdî, Hz. İsa'nın yemesi, içmesi gibi özelliklere sahip olduğunu beyan etmiş, bu nedenle de Hz. İsa'nın rab olamayacağını bildirmiştir.³¹⁵ Bu hususta Mâtürîdî, konuya delil teşkil eden ayetleri zikretmiştir; "*Meryem oğlu Mesih sadece bir resuldür. Ondan önce de birçok resul gelip geçmiştir...*"³¹⁶ Mâtürîdî, Allah'ın, Hz. İsa'yı çocukluk ve yetişkinlik dönemine işaretle zikrettiğini bildirmiştir. Bu konuda; "*Bunun üzerine Meryem çocuğu gösterdi. 'Biz dediler beşikteki bir sabi ile nasıl konuşuruz?'*"³¹⁷ ayetini zikretmiştir. Mâtürîdî, Hz. İsa'nın Allah'a ibadet ettiğini ve Allah'tan niyazda bulunduğunu beyan etmiş, şu ayeti zikretmiştir; "*Ne Mesih ne de Allah'a yakın melekler Allah'ın kulu olmaktan geri dururlar.*"³¹⁸ Hz. İsa'nın insanları

³¹³ Düzgün, *Kelam El Kitabı*, s. 649.

³¹⁴ Bkz; Küçük, Abdurrahman, Tümer, Günay, Küçük, Mehmet Alparslan (ed), *Dinler Tarihi*, 3. Baskı, Ankara: Berikan Yayınevi, 2011, s. 477-482; Çelebi, İlyas, "İsâ", *DİA*, c. 22, s. 472.

³¹⁵ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 325.

³¹⁶ el-Mâide 5/75.

³¹⁷ Meryem 19/29.; Âl-i İmrân 3/46.

³¹⁸ en-Nisâ 4/172.

kendisi gibi Allah'a kul olmaya davet ettiğini beyan eden Mâtürîdî şu ayeti zikretmiştir; “... *Masih: ‘Ey İsrailoğulları! Rabbim ve Rabbiniz olan Allah’a kulluk ediniz...*”³¹⁹ Hz. İsa’nın Hz. Peygamberin geleceğini müjdelediğini ise Mâtürîdî şu ayet ile desteklemiştir; “...*Benden önce gelen Tevrat’ı doğrulayıcı ve benden sonra gelecek Ahmed adında bir peygamberi de müjdeleyici olarak geldim...*”³²⁰ Hz. İsa diğer peygamberler gibi bütün peygamberlere iman etmiştir. Bu konuda o şu ayeti işaret etmiştir; “*Hani Allah, peygamberlerden... diye söz almıştı.*”³²¹ Hz. İsa’nın amacının Allah’a kulluktan ve peygamberlikten başka bir şeyin olmadığını bildiren Mâtürîdî, bu konuda delil olarak şu ayeti zikreder; “*Ben Allah’ın kuluyum, O bana kitap verdi ve beni peygamber yaptı.*”³²² Mâtürîdî’ye göre, tüm bu ayetlerden sonra Hz. İsa’nın ‘rab’ olarak düşünülmesinin imkânsızlığı ortaya çıkmıştır.³²³

Mâtürîdî, Hz. İsa hakkında ikinci ayrılık konusunun, onun Allah’ın oğlu olduğunun iddia edilmesi olduğunu beyan etmiştir. O, Allah’ın, bizim dünyamızdan bir eğlence edinmeyeceğini beyan etmiştir. O, bu görüşüne, “*Eğer bir eğlence edinmek isteseydik onu kendi tarafımızdan edinirdik. Ama biz bunu yapanlardan değiliz*”³²⁴ ayetini delil olarak zikretmektedir.

b. Te’vîlâtü’l-Kur’ân

Mâtürîdî, Kitâbü’t-Tevhîd’de Hz. İsa hakkında ortaya atılan görüşleri aktarmış, bu görüşlerin yanlışlığını ayetlerle temellendirmiştir. Onun burada zikrettiği ayetlerin Te’vîlâtü’l-Kur’ân’daki karşılıkları şöyledir: Mâide suresinin 75. ayetinde, Yahudiler Hz. İsa’nın peygamber olmadığını, Hıristiyanların ise onun ilah olduğunu ileri sürdüklerinden bahseder. Mâtürîdî, Allah’ın Hz. İsa’nın Meryem’in oğlu olduğunu bildirdiğini ve bundan dolayı onun ilah olmasının mümkün olmadığını ifade etmiştir.³²⁵ Meryem suresinin 29. ayetinde, Mâtürîdî, Hz. Meryem’in insanlara kendi başından geçenleri anlatması için beşikte yatan çocuğu işaret ettiğini ve o çocuğun Hz. İsa

³¹⁹ el-Mâide 4/72.

³²⁰ es-Sâf 61/6.

³²¹ Âl-i İmrân 3/81.

³²² Meryem 19/30.

³²³ Mâtürîdî, *Kitâbü’t-Tevhîd*, s. 324-327.

³²⁴ el-Enbiyâ 21/17.

³²⁵ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 1. Baskı, c. 4, s. 290-292.

olduğunu ifade eder.³²⁶ Âl-i İmrân suresinin 46. ayetinde, Mâtürîdî, Hz. İsa'nın beşikte konuşmasına işaret etmiştir. Bunun haricinde o, Hz. İsa'nın yetişkinlik çağında da konuşacağına yani o vakte kadar hayatta olacağına bir işaret olduğunu belirtmiştir.³²⁷ Nisâ suresinin 172. ayetinde, Mâtürîdî, insanların Allah'a değil meleklerle ve Hz. İsa'ya kulluk ettiklerini beyan etmiştir. Allah ise onlara bu davranışlarının yanlış olduğunu, nitekim onların taptıkları melekler ve Hz. İsa'nın da Allah'a ibadet ettiklerini bildirmiştir.³²⁸ Mâide suresinin 72. ayetinde, Mâtürîdî, Hz. İsa'nın Allah'ın kulu olduğunu, onun ilah veya Allah'ın oğlu olmadığını belirtmiştir. Ayrıca Mâtürîdî, bu ayetin tefsirinde, Hz. İsa'nın insanları Allah'a iman etmeye davet ettiğini haber vermiştir.³²⁹ Âl-i İmrân suresinin 81. ayetinde, Mâtürîdî, gönderilen tüm peygamberlerin birbirlerini tasdik ettiklerini, Hz. İsa'nın da bir peygamber olduğunu ve onun tüm peygamberleri onayladığını beyan etmiştir.³³⁰ Meryem suresinin 30. ayetinde, Mâtürîdî, Allah'ın, Hz. İsa'yı bir peygamber ve uyarıcı olarak gönderdiğini, Allah'ın Hz. İsa'ya kitabı verdiğini belirtmiştir.³³¹ Enbiyâ suresinin 17. ayetinde, Mâtürîdî'ye göre Allah kendisine bir eğlence edinecek olsaydı bunu burada insanların kavrama gücünün yetmeyeceği şekilde kendi katından edinirdi. Mâtürîdî'nin değindiği bir diğer husus ise Hz. İsa'nın Allah'ın çocuğu olamayacağı beyanıdır.³³²

Mâtürîdî, Hz. İsa'nın bir insan olduğunu ve bir uyarıcı olduğunu, onu böyle kabul etmek gerektiğini vurgulamıştır. Hz. İsa hakkında Hıristiyanların ya da Yahudilerin yaptığı gibi ifrat ve tefrite kaçan bir tutum içerisinde olmanın yanlış olduğunu belirtmiş ve görüşlerini ayetlerle desteklemiştir. O Kitâbü't-Tevhîd'de görüşlerine delil olarak yer verdiği ayetleri, Te'vilâtü'l-Kur'ân'da açıklarken şu hususlara değinmiştir: Hz. İsa'yı Yahudiler, peygamber olarak görmemişler; Hıristiyanlar ise onu ilah derecesine çıkarmışlardır. Ancak Hz. İsa, İslam dinine bağlı bir peygamberdir. Mâtürîdî, onun bir insan olarak yiyip içtiğine ve peygamber olarak gönderildiğine vurgu yapmıştır. Hz. İsa'nın Allah'ın oğlu olamayacağını da beyan etmiştir. Mâtürîdî'nin her iki eserinde de Hz. İsa konusuna yaklaşımı aynıdır.

³²⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, c. 9, s. 179-180.

³²⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, c. 2, s. 338-339.

³²⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, c. 4, s. 133.

³²⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, c. 4, s. 287-289.

³³⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, c. 2, s. 386-387.

³³¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, c. 9, s. 180-181.

³³² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, c. 9, s. 350-351.

DEĞERLENDİRME

Bu bölümde; nübüvvet kavramının tanımı yapılmış, insanların nübüvvete bakış açılarına değinilmiş daha sonra da Verrâk'ın nübüvvet konusundaki görüşleri ve bunların eleştirisi ele alınmış, Hz. Muhammed'in (sav) nübüvvetinin ispatına yer verilmiş, son olarak ta Hz. İsa hakkındaki tartışmalara değinilmiştir. Mâtürîdî, Verrâk'ın görüşlerine ayetlerden deliller getirmek suretiyle karşı çıkmıştır. Mâtürîdî, Hz. Muhammed'in (sav) nübüvvetinin ispatına dair onun şahsi özelliklerini ele almış sonra da hissi ve akli delillere yer vermiştir. O bu konudaki görüşlerini izah ederken başka âlimlerin fikirlerini de zikretmek suretiyle nübüvvetin delillerini açıklamıştır. Bu bölümde son konu olarak Hz. İsa hakkındaki yanlış fikirleri hedef almıştır. Mâtürîdî, Hz. İsa hakkında hem Yahudilerin hem de Hristiyanların söylediklerinin gerçeği yansıtmadığını bildirerek görüşlerini ayetler çerçevesinde temellendirmiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. KAZA VE KADER KONUSU

Bu bölümde “Hikmet ve sefeh hakkında”, “Kulların fiilleri ve failerin belirlenmesi”, “İslam fırkalarının kulların fiilleri hakkındaki görüşleri”, “Kula ait fiilin istitaati”, “İstitaatin fiilden önceliği veya beraberliği düşüncesi”, “Ecel”, “İrade”, “Kaza ve kader” başlıkları yer almış, her bir başlıkta Mâtürîdî’nin Kitâbü’t-Tevhîd ve Te’vîlâtü’l-Kur’ân’daki ayetlerden istifade yöntemi değerlendirilmiştir.

3.1 HİKMET VE SEFEH HAKKINDA

Hikmet kelimesi bilmek, anlamak, engellemek, sakındırmak, sağlam olmak hükmetmek, yargıda bulunmak; iyileştirmek amacıyla menetmek, düzeltmek anlamlarına gelir. İstılahta ise insanın gücü ölçüsünde nesne ve olayların mahiyet ve hakikatlerini bilmesi, her şeyi yerli yerince yapmak, sözü yerinde söylemek, bilgelik, Allah’ın hükümlerinde gözetmiş olduğu üst maksatlar anlamlarında kullanılmaktadır.³³³ Hikmet kavramı hüküm, adl, ilim, amel, fıkıh, kalp, akıl, fayda, sebep, lütuf, felsefe gibi kavramlarla da ilişkilidir.³³⁴ Sefeh ise işi yerli yerinde yapmama, sözü yerinde söylememe anlamlarında kullanılır.³³⁵ Sefeh hikmetin zıddı bir konumda yer alır.

Mâtürîdî hikmet kavramını Mu’tezile’nin salah-aslah prensibine, Eş’arîyye’nin ise teklif-i mâ lâ yutâk hakkındaki görüşlerine karşı ortaya koymuştur.³³⁶ Mu’tezile salah-aslah prensibini adalet anlayışları bağlamında ileri sürmüştür. Mu’tezile’ye göre kul için iyi olanı sonucu güzel olanı yaratmak Allah’a vaciptir. Allah’ın kulları için aslahı gözetmediğini iddia etmek Allah’ı adil olmamakla ve O’nu kullarına zulmetmekle suçlamak demektir. Mâtürîdî ve Eş’arîyye’ye göre aslahı yaratmak Allah’a vacip değildir.³³⁷ Mâtürîdî ve Eş’arîler aslah konusunda Mu’tezile’yi eleştirmek için üç kardeş meselesini ortaya atmışlardır.³³⁸

Eş’arîlerin görüşü olan teklif-i mâ lâ yutak şu şekildedir; Allah, kullarını

³³³ Topaloğlu, *Kelam Terimleri Sözlüğü*, s. 128.

³³⁴ Ögük, *Şer-Hikmet İlişkisi*, s. 152.

³³⁵ Topaloğlu, *Kelam Terimleri Sözlüğü*, s. 273.

³³⁶ Ögük, *Şer-Hikmet İlişkisi*, s. 163.

³³⁷ Yeprem, *Mâtürîdî’nin Akide Risalesi ve Şerhi*, s. 71; Kılavuz, *İslam Akaidi ve Kelam’a Giriş*, s. 189.

³³⁸ Bkz; Düzgün, *Kelam El Kitabı*, s. 450; Yeprem, *Mâtürîdî’nin Akide Risalesi ve Şerhi*, s. 71

güçlerinin üzerinde bir sorumlulukla yükümlü tutar. Mâtürîdî, bu düşüncenin hikmet açısından yanlış olduğunu çünkü Allah'ın kullarını güç yetiremedikleri bir davranışla sorumlu tutmasının caiz olmadığını ifade etmiştir.³³⁹

a. Kitâbü't-Tevhîd

Mâtürîdî, Kitâbü't-Tevhîd adlı eserinde kaza ve kader başlığının altında ilk olarak hikmet ve sefeh kavramlarına yer vermiştir. Nitekim o bu konuya değinerek önce yaratma ve emretmenin Allah'a ait olduğunu bildirir. Daha sonra ise yaratma ve emretmeden meydana gelen fiillerin hikmet dairesinde olduğunu kanıtlamak için ayetler zikretmiştir.

Mâtürîdî, hikmet ve sefeh konusunu izah ederken öncelikle yaratma ve emretmenin Allah'a ait olduğunu temellendirmek istemiştir. O, bu konuda Allah'ı hakkıyla tanıyan bir kişinin O'nun her şeyden münezzehe olduğunu, hâkim olduğunu, kudretini, yaratmanın ve emretmenin O'na ait olduğunu bileceğini ifade etmiştir.³⁴⁰ Yaratma ve emretmenin Allah'a ait olduğuna dair A'râf suresinin 54. ayetini delil getirmiştir. Mealen: *“Bilesiniz ki yaratmak da emretmek de O'na mahsustur.”*

Hikmet ve sefeh konusundaki açıklamalarına devam eden Mâtürîdî, Allah'ın fiillerinin hikmete uygun olduğunu bildirmiş³⁴¹ ve insanın Allah'ın fiillerini değerlendirme iddiasında bulunamayacağını ifade etmiştir. İnsanın, hikmeti tam anlamıyla kavrayamayacağını belirten Mâtürîdî'ye göre bir insan Allah'ın fiiline 'Hikmete uygun düşmemiştir.' diyemez. Ona göre insan fiillerinde hikmetli davranabileceği gibi hikmetten yoksun da hareket edebilir. Ancak Allah için böyle bir şey söz konusu değildir.³⁴² Mâtürîdî, bu görüşünü temellendirmek için Enbiyâ suresinin 23. ayetini zikretmektedir: *“Allah yaptığından sorumlu tutulmaz, onlar ise sorguya çekileceklerdir.”* Mâtürîdî'ye göre Allah'ın fiillerinin hikmete uygun mu yoksa değil mi değerlendirmesinin elbette ki boş bir iş olduğunu beyan eder. Ancak o, Allah'ın yoluna gayret sarf eden kişilerin emeklerinin boşa gitmeyeceğine dair Ankebût suresinin 69. ayetine işaret etmiştir; *“Bizim uğrumuzda gayret sarf edenleri elbette kendi yollarımıza*

³³⁹ es-Sâbûnî, *Mâtürîdiyye Akaidi*, s. 137.

³⁴⁰ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 333.

³⁴¹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 333.

³⁴² Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 338.

eriştireceğiz”

b. Te'vîlâtü'l-Kur'ân

Mâtürîdî, Kitâbü't-Tevhîd adlı eserinde hikmet ve sefeh konusu içinde yaratma ve yönetmenin Allah'a ait olduğunu temellendirirken yer verdiği A'râf suresinin 54. ayetini Te'vîlâtü'l-Kur'ân'da şöyle yorumlamıştır: O, yaratılan her şeyin Allah'a ait olduğunu haber vermiş, aynı zamanda Allah'ın, herşeyi dilediği şekilde yaratmasını da bu konu içerisinde ele almıştır.³⁴³ Kitâbü't-Tevhîd'de Mâtürîdî, Allah'ın fiillerinin hikmetinin sorgulanamaz olduğunu beyan etmekte ve bu hususa Enbiyâ suresinin 23. ayetini delil getirmektedir. Te'vîlâtü'l-Kur'ân'da Mâtürîdî, Allah'ın yaptığından sorumlu tutulamayacağını çünkü O'nun zatından ötürü hikmet sahibi olduğunu bildirmiştir. Kitâbü't-Tevhîd'deki açıklamalarına benzer şekilde O'nun fiilin hikmete uygun olduğunu beyan etmiş, fiillerinden dolayı sorguya tabi olanların ise insanlar olduğunu bildirmiştir.³⁴⁴ Kitâbü't-Tevhîd'de son olarak, yer verdiği Ankebût suresinin 69. ayetini Te'vîlâtü'l-Kur'ân'da şu şekilde izah etmiştir: Dini, ilahi yolu isteyerek ve Allah'ın rızasını gerçekten arayarak nefislerinin şehvet ve arzularına karşı savaşımlara mutlaka Allah'a ulaşılan yolların gösterileceğini haber vermiştir.³⁴⁵

Mâtürîdî, Kitâbü't-Tevhîd'de evrenin yaratılmasının Allah'ın bir fiili olduğunu beyan etmiş, bu fiilin de hikmet dairesinde olduğunu, zira Allah'ın fiillerinin hikmetsizle nitelenemeyeceğini izah etmiştir. Görüşlerini temellendirmek için ayetlerden istifade eden Mâtürîdî, Te'vîlâtü'l-Kur'ân'da da ayetleri Kitâbü't-Tevhîd'deki yorumuna uygun olarak değerlendirmiştir. Allah'ın evreni yarattığını, O'nun bütün fiillerinin bir hikmete bağlı olduğunu beyan etmiştir. İnsana düşen görevin Allah'ın fiillerinin hikmete uygun olup olmadığı konusunu tartışmak değil Allah'ın rızasını kazanmak için yollar aramak olduğunu belirtmiştir. Mâtürîdî, bu konudaki ayetleri her iki eserinde de Allah'ın fiillerinin hikmet ile gerçekleştiğini temellendirmek için kullanılmıştır.

³⁴³ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, c. 5, s. 411.

³⁴⁴ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, c. 9, s. 356.

³⁴⁵ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, c. 11, s. 178-179.

3.2 KUR'AN'IN ANLAŞILMASI

İnsan selim aklı sayesinde iyiyi kötüden doğruyu yanlıştan ayırabilmektedir. Ancak akıl her şeyi bilmek için yeterli değildir. Bu nedenle Allah insanlara peygamberler aracılığıyla ikaz ve uyarılarını bildirmiş, onları hayatlarından sorumlu tutmuştur.³⁴⁶ İnsanın sorumluluk alanında zor olan süreçler olduğu gibi kolay olan süreçlerin de olduğunu bildiren Mâtürîdî, Kur'an'ın anlaşılma noktasında da idraki zor olan ve kolay olan ayetlerin var olduğunu ileri sürmekte ve muhkem ve müteşabih ayetlerden söz etmektedir. Kur'an'ın doğru anlaşılmasının muhkem ve müteşabih ayetlerin doğru değerlendirilmesine bağlı olduğunu beyan eden Mâtürîdî, Kur'an'ın doğru anlaşılması halinde kader ve kaza konusunun da doğru ve kolay anlaşılabileceğini ileri sürmektedir. Kullanın fiillerini doğru şekilde anlamak için Kur'an'da yer alan ve bazen birbirini nakzediyor izlenimi veren ayetleri doğru anlamak büyük önem arz etmektedir. Bu itibarla Mâtürîdî iki konuya aynı başlık altında temas etmiş olmalıdır. Bu çerçevedeki görüşlerini şu şekilde yapılandırmıştır:

a. Kitâbü't-Tevhîd

Mâtürîdî'ye göre Allah kullarını iyiyi kötünden, doğruyu yanlıştan ayırmasını bilen bir varlık olarak yaratmış ve onları imtihana tabi tutmuştur. Bu imtihan ise zor ve kolay veya düz ve sarp şeklinde iki kategori olarak yaratılmıştır. Mâtürîdî, Kur'an-ı Kerim'in de iki kategori olarak gönderildiğini ifade etmiş ve bunların muhkem ayetler ve müteşabih ayetler olduğunu belirtmiştir. Müteşabih ayetlerin muhkem ayetlerle çelişmemeleri için onları anlamak gerektiğini belirten Mâtürîdî, Kur'an-ı Kerim'de çelişki olmadığını şu ayetle temellendirmektedir,³⁴⁷ "Eğer, o Allah'tan başkası tarafından gelmiş olsaydı içinde birçok tutarsızlık olurdu"³⁴⁸ O, İslam fırkalarının müteşabih ayetler konusunda farklı anlayışlar içerisinde bulduklarını ifade eder. Ancak bu farklılıkların Kur'an'ın içyapısından kaynaklanan bir durum olmadığını söyler. Anlaşmazlıkların Kur'an'a arz edilmesi gerektiğini de belirtir. Bu hususta da şu ayete işaret etmiştir; "Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz onu Allah'a ve resule

³⁴⁶ Yüksel, *Sistemik Kelam*, s. 127.

³⁴⁷ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 339-341.

³⁴⁸ en-Nisâ 4/82.

götürün. Bu hem hayırlı hem de sonuç itibariyle daha güzeldir”³⁴⁹

b. Te'vîlâtü'l-Kur'ân

Mâtürîdî, insanın imtihanını kolay ve zor olarak iki kategoride değerlendirmiştir. Kur'an'ın anlaşılmasında idrak noktasında muhkem ve müteşabih ayetlerin olduğunu da bildirmiş, her iki durumda da bir benzerlik olduğunu ileri sürmüştür. O bu konuda delil olarak zikrettiği ayeti Te'vîlâtü'l-Kur'ân'da şu şekilde ele almıştır: Ona göre, Kur'an-ı Kerim'in zahirine bakılması durumunda onun içerisinde birçok farklı ve çelişkili ifadeler bulunabilir. Kur'an'ın zahirine bakılmasına da en çok inkârcılar sevinmektedirler. Mâtürîdî'ye göre olması gereken, bir konu hakkında hüküm taşıyan ayetlerin sözlük anlamına değil metindeki anlamı esas almaktır.³⁵⁰ Konu ile alakalı Kitâbü't-Tevhîd'de zikrettiği bir diğer ayet ise Nisâ suresinin 59. ayetidir. Mâtürîdî, Te'vîlâtü'l-Kur'ân'da bu ayeti şöyle açıklamıştır: Müslümanların aralarında bir anlaşmazlık çıkması ve sorunu çözememeleri halinde Kur'an'a ve sünnete bakmaları, sorunun cevabını bu iki kaynaktan aramaları gerektiğini vurgulamıştır. Bu sebeple hem Müslümanların birliği sağlanmış olacak hem de ihtilafların önüne güzellikle geçilmiş olunacaktır. Mâtürîdî'ye göre bir ayet birden fazla anlama geliyorsa bu ayetin lafzıyla amel etmek ümmet arasında şaibeye sebep olacaktır. Tartışma esnasında ise tercih edilebilecek yorum tercih edilmeli, kaynağı ve doğruluğu olmayan görüşler ise delil olarak kullanılmamalıdır.³⁵¹

Mâtürîdî, Kitâbü't-Tevhîd'de önce Allah'ın kullarını neden imtihana tabi tuttuğunu açıklamıştır. İmtihanın iki çeşit olduğunu bildirmiş, onları zor ve kolay olarak iki kategoride ele almıştır. Bu ayırmadan sonra Kur'an'ın anlaşılmasına değinen Mâtürîdî, onun ayetlerinin muhkem ve müteşabih olarak ikiye ayrıldığını bildirmiştir. Müteşabih ayetlerin anlaşılması noktasında farklı izahlar olduğunu beyan eden Mâtürîdî, bu anlayışların Kur'an'dan kaynaklanmadığını, ihtilafların insanın kendi yapısıyla, kavrayışıyla ilgili olduğunu bildirmiştir. Te'vîlâtü'l-Kur'ân'da, Kur'an'ın zahirine göre hüküm verilmesi durumunda inkârcıların bu duruma çok sevineceklerini haber vermiş, her iki ayette de ayetlerin sadece sözlük anlamları ile incelenmemesi

³⁴⁹ en-Nisâ 4/59.

³⁵⁰ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, c. 3, s. 306-310.

³⁵¹ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, c. 3, s. 260-265.

gerektiğini, ayetlerin hüküm taşıdıkları konular çerçevesinde incelenmeleri gerektiğine değinmiştir.

3.3 İSLAM FIRKALARININ KULLARIN FİİLERİ HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ

Kelam ilminin tartışma konuları arasında öne çıkan konulardan biri olan kulların fiilleri bahsi kulların sorumluluğu ve hürriyeti bağlamında ele alınmıştır. Sahabe döneminde insanın özgürlüğü meselesi salt dini bir konu olsa da sahabeden sonraki dönemde Emevi iktidarının da devreye girmesiyle konu daha çok siyasi bir içerikte tartışılmaya başlanmıştır.³⁵² Kelami fırkaların eserlerinde kulların fiilleri başlığı altında birbirine taban tabana zıt fikirlerin ileri sürüldüğü gözlemlenmektedir. Evrende üç tür fiilin varlığı bildirilmiştir. Birincisi suyun akması gibi cansız varlıkların fiilleri, ikincisi kalbin çalışması, kulağın duyması gibi canlılara ait ama zorunlu olan fiiller, üçüncüsü de yürümek, koşmak gibi canlı varlıklara ait iradi fiillerdir. İslam âlimleri fiilleri iki kategoride incelemişler ve bunlara zorunlu ve iradeli fiiller demişlerdir. İnsanın fiilleri bahsinde âlimler iradeli fiiller konusunu ele almışlar ve değerlendirmelerini bu çerçevede yapmışlardır.³⁵³ Zira zorunlu fiilleri yaratanın Allah olduğu, insanın bu fiillerin gerçekleşmesinde herhangi bir dahlinin bulunmadığı konusunda tüm âlimler hemfikirdir.³⁵⁴

Kulların fiilleri çerçevesinde önce Mâtürîdî'nin Kitâbü't-Tevhîd'de yer verdiği görüşleri ve bunları delillendirmek üzere yer verdiği ayetleri ele alıp daha sonra da Mâtürîdî'nin görüşlerini Te'vîlâtü'l-Kur'ân'da nasıl temellendirdiği izah edilecektir.

a. Kitâbü't-Tevhîd

Mâtürîdî, İslam fırkalarının kulların fiilleri hakkında farklı fikirler ileri sürdüklerini belirtmiş ve bu fikirlerden üç tanesini açıklamıştır. Bu fikirlerden ilki şu şekildedir; Fiiller mecaz ve hakikat olarak ikiye ayrılır, fiillerin mecaz boyutu insana, hakikat boyutu ise Allah'a izafe edilir.³⁵⁵ Bu görüşte olan âlimlere göre fiili hakikat anlamında Allah'tan başkasına nispet etmek ilahi fiilde benzeşmeyi çağırır. Bu görüş

³⁵² Mert, Muhit, *Kelam Tarihinin Problemleri*, 1. Baskı, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2008, s. 27.

³⁵³ Düzgün, *Kelam El Kitabı*, s. 403-404.

³⁵⁴ Kılavuz, *İslam Akaidi ve Kelam'a Giriş*, s. 145.

³⁵⁵ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 343-344.

Cehm b. Safvan'ın (ö.128/745) kurmuş olduğu Cebriyye'ye aittir. Onlar insanın iradesinde özgür olduğunu belirten ayetleri de te'vil etmişlerdir.³⁵⁶

Kulların fiilleri hakkında ikinci bir görüşü Mâtürîdî şu şekilde aktarmıştır; Bazı âlimler, ihtiyari fiilleri gerçek anlamda kullara nispet etmişler, Allah'ın bu fiiller üzerindeki etkisini ve bu fiilleri yaratmasını da kabul etmemişlerdir. Mâtürîdî'ye göre bu yönde düşünen âlimler, fiillerin Allah'a nispetinin iki şekilde mümkün olduğunu belirtmişlerdir. Birincisi, fiillerin kendi durumlarından dolayı Allah'a izafesi şeklindedir. Allah'ın iyilikleri emretmesi ve kötülükleri yasaklaması bu kapsamda değerlendirilir. İkincisi ise fiillerin bir sınanma esnasında Allah'a nispet edilmesidir. Kur'an'ın Müslümanların imanını artırması münafıkların manevi kirliliklerini arttırması gibi.³⁵⁷ Bu görüş Mu'tezile'ye aittir. Yine onlar da her şeyin Allah'ın iradesi ile olduğunu beyan eden ayetleri te'vil yoluna gitmişlerdir.³⁵⁸

Kulların fiilleri konusunda Mâtürîdî'nin aktardığı üçüncü görüş sahipleri: İhtiyari fiilleri hakikat manasında kullara, bu fiilleri yaratılma yönüyle de Allah'a nispet etmişlerdir. Bu görüşün ortaya çıkmasında esas olan hususlardan biri Kur'an'da fiillerin yer yer insana yer yer de Allah'a nispet edilışıdir.³⁵⁹ Eş'arîleri de ise kulların fiilleri meselesi tekvücut bir anlayış içerisinde gelişmemiştir. Mezhebin önderi olan Eş'arî, kulların fiilleri konusunda insanın bir etkisinin olmadığını belirtmiş ve bu anlayışı sebebiyle cebre düşmüştür. Ebû İshâk el-İsferayînî (ö.418/1027) ve Bakıllanî (ö.403/1013), kulların fiilleri bahsinde Mâtürîdî çizgide bir görüş beyan etmişlerdir.³⁶⁰

Mâtürîdî yukarıdaki fikirleri belirttikten sonra kendi fikrini beyan eder. Ona göre fiil kullara ve Allah'a hakikat manasında nispet edilmelidir. Ona göre fiili yaratan Allah'tır ve fiili isteyen ve fiile güç yetiren ise kuldur. Fiile güç yetiren kulun iradesi meselesinde o, iradeyi iki kısma ayırır ve külli iradeyi Allah'a nispet eder. Diğer irade ise cüzî iradedir ve kula aittir. Mâtürîdî bu şekilde fiilin meydana gelmesinde etkisi olan iradeyi bir yönüyle Allah'a bir yönüyle de kula nispet etmiştir.³⁶¹ O, konu ile alakalı

³⁵⁶ Kılavuz, *İslam Akaidi ve Kelam'a Giriş*, s. 158-159.

³⁵⁷ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 347.

³⁵⁸ Kılavuz, *İslam Akaidi ve Kelam'a Giriş*, s. 159-160.

³⁵⁹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 348-349.

³⁶⁰ Düzgün, *Kelam El Kitabı*, s. 407-409.

³⁶¹ es-Sâbûnî, *Mâtürîdîyye Akaidi*, s. 131-132; Düzgün, *Kelam El Kitabı*, s. 409.

naklî delilleri iki kısımda incelemiştir. Birincisi fiilin emredilmesi veya yasaklanması şeklinde, ikincisi ise fiile azap veya mükâfat yüklenmesi şeklindedir. Fussilet suresinin 40. ayetinde: “*Dilediğinizi işleyin*”, Hac suresinin 77. ayetinde: “*Hayır işleyin*” ayetleri emir ve yasak kapsamında değerlendirilmiştir.³⁶² Bakara suresinin 167. ayetinde: Allah, “*Allah onlara amellerini pişmanlık ve üzüntü kaynağı olarak gösterir*” Secde suresinin 17. ayetinde: “*Amel ettiklerinin mükâfatı olarak...*” buyurmaktadır. Mâtürîdî, zikrettiği bu ayetleri de azap veya mükâfata örnek olarak göstermiştir.³⁶³

Mâtürîdî’ye göre insanlar, bu ayetlerde amel etmeyle ve fiil kavramıyla ilişkilendirilmişlerdir. Bu fiillerin aynı zamanda Allah'a izafe edilişi insanlara aidiyetini ortadan kaldırmamaktadır. Fiillerin, mahiyeti itibariyle Allah tarafından yaratıldığını ifade eden Mâtürîdî, fiilin kesbedilmesi ve işlenmesinin ise kula ait olduğunu belirtir.³⁶⁴ Bu hususta Nahl suresinin 90. ayetinin insana fiil işleme kabiliyeti verdiğini belirtmiştir: “*Şüphesiz ki Allah adaleti, iyiliği, akrabaya yardım etmeyi emreder, çirkin işleri fenalık ve azgınlığı ise yasaklar. O düşünüp tutasınız diye size öğüt verir.*”

Fiillerin Allah tarafından yaratılmış olduğuna dair Mâtürîdî, “*Her şeyin yaratıcısı...*”³⁶⁵ “*Her şeye gücü yeten...*”³⁶⁶ ayetlerini zikretmiştir. Yine o “*Senin Rabbin kullara asla zulmedici değildir*”³⁶⁷ “*Allah'ın size lütuf ve rahmeti olmasaydı pek azınız müstesna, şeytana uyup giderdiniz*”³⁶⁸ ayetlerini zikretmek suretiyle Allah'ın Adl sıfatına vurgu yapmış, O'nun kullarına zulmedici olmadığını ifade etmiştir.³⁶⁹

Mâtürîdî’ye göre, faili tanımanın yolu onun yaptığı fiilinin izlerini takip etmekten geçer. O, fiillerin en güzelinin iman olduğunu bildirmiştir. İbadetlerin ve güzel davranışların güzelliğinin hissî, imanın güzelliğinin ise aklî olduğunu beyan eden Mâtürîdî, aklî güzelliğin hissî güzellikten üstün olduğunu belirtmiştir. Bu nedenle hissî güzelliğin karşılığı olarak verilecek mükâfatın yapılacak amel kadar olacağını dile getirmiştir. Ancak ona göre Allah, lütfu ve ihsanı gereği “*Kim (Allah huzuruna)bir*

³⁶² Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 345.

³⁶³ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 345.

³⁶⁴ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 345.

³⁶⁵ el-En'âm 6/102.

³⁶⁶ el-En'âm 6/17.

³⁶⁷ Fussilet 41/46.

³⁶⁸ en-Nisâ 4/83.

³⁶⁹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 350.

iyilikle gelirse ona getirdiğinin on katı vardır”³⁷⁰ buyurmak suretiyle bir iyiliğin/hissi güzelliğin karşılığının on misli olduğunu beyan etmiştir. Mâtürîdî’ye göre eğer ki Allah imanı yaratmasaydı kullarına, onların imanlarına bağlı olarak kendisine hamd ve şükretmelerini emretmezdi. Emretmesi halinde de yapmadığı işten dolayı övünenlerin³⁷¹ durumuna düşerdi.³⁷² Nitekim bu durum Allah’ın hikmetine terstir.

b. Te’vîlâtü’l-Kur’ân

Mâtürîdî, Kitâbü’t-Tevhîd’de kulların fiillerini emir-yasak ve azap-mükâfat şeklinde değerlendirmiş, görüşlerini temellendirmek için ayetlere yer vermiştir. Bu ayetleri Te’vîlâtü’l-Kur’ân’da şöyle açıklamıştır: Fiilin emredilmesi-yasaklanması hususunda Fussilet suresinin 40. ayetinde, o, insanlara istediklerini seçmekte özgür olduklarını bildirmekte, seçtikleri davranış ve hallerin neticelerinin de onlara bildirildiğini haber vermektedir.³⁷³ Hac suresinin 77. ayetinde Mâtürîdî, Allah’ın, insanlara rükû ve secde etmelerini emrettiğini bildirmiş, ibadetlerin Allah’ın emri olduğunu ayetin Allah’a ibadet edeceğimiz şekilleri içerdiğini beyan etmiştir.³⁷⁴ Azap-mükâfat hususunda Bakara suresinin 167. ayetinde Mâtürîdî, Allah’ın emirlerine itaat edeni cennete isyan edenleri ise cehenneme göndereceğini belirtmek suretiyle azap ve mükâfata işaret etmiştir.³⁷⁵ Secde suresinin 17. ayetinde o, Hz. Peygamberin şu hadisini bildirerek salih kullar için hazırlanan mükâfattan bahsetmiştir; “*Rabbimiz buyurdu ki; Salih kullarım için hiçbir gözün görmediği hiçbir kulağın işitmediği ve hiçbir insanın aklına gelmeyen nimetler hazırladım.*”³⁷⁶

Kitâbü’t-Tevhîd’de fiillerin mahiyet itibari ile Allah tarafından yaratıldığını, işlenmesi tarafından insanlara ait olduğunu bildiren Mâtürîdî görüşünü temellendirmek için Nahl suresi 90. ayetine işaret etmiştir. Te’vîlâtü’l-Kur’ân’da, ayette zikredilen kavramların daha detaylı bir açıklaması yapılmıştır. Mâtürîdî, burada “İlahlık Allah’a, kulluk ise kullara nispet edilir.” şeklinde bir beyanda bulunmuş ve her şeyi layık olduğu

³⁷⁰ eI-En’âm 6/160.

³⁷¹ Âl-i İmrân 3/188. “...yapmadıklarıyla övülmek isteyenler, evet, sanma ki onlar azaptan kurtulacaklardır...”

³⁷² Mâtürîdî, *Kitâbü’t-Tevhîd*, s. 357-358.

³⁷³ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, c. 13, s. 148.

³⁷⁴ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, c. 9, s. 535-536.

³⁷⁵ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, c. 1, s. 334-335.

³⁷⁶ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, c. 11, s.320.

yere koymak gerektiğinin ifadesi olan ‘hikmet’ kavramına yer vermiştir.³⁷⁷ Görüldüğü üzere bu ayetin yorumunda İlah’ın Allah olduğunu ve kulların da kul olarak yaşadıkları beyanı vardır. Her iş bir hikmet ile çevrilidir. Bu bağlamda olmak üzere Mâtürîdî’ye göre kul bir işi yapacaksa önce onu Allah’tan ister daha sonra da Allah o fiili yaratır.

Mâtürîdî, fiillerin Allah tarafından yaratıldığını beyan etmiş ve Kitâbü’t-Tevhîd’de ayetlere yer vermiştir. Bu çerçevede yer verdiği ayetlerin Te’vîlâtü’l-Kur’ân’daki karşılıkları şu şekildedir: En’âm suresinin 17. ayetinde o, insanın başına gelebilecek zarar veya faydanın ancak Allah’ın izniyle geldiğini bildirmiştir. Bununla birlikte zararın, şiddetin, can sıkıntısı veya zulmün insanın iradesiyle olduğunu haber vermiş, fiillerin yaratılmaları bakımından Allah’a nispetinin cevazını vurgulamıştır.³⁷⁸ Bir diğer ayet En’âm suresinin 102. ayetidir. Mâtürîdî’ye göre, Mu’tezile Allah’ın her şeyi yaratmadığını ifade etmiştir. O bu görüşe karşı çıkarak, “Allah, eşyanın bir kısmını yarattı.” deyip diğer kısmını dışarıda bırakmanın caiz olmadığını söylemiş, Allah’ın her şeye vekil olduğunu ifade etmiştir.³⁷⁹

Mâtürîdî’nin Allah’ın adil olduğunu, kimseye zulmetmediğini temellendirmek için Kitâbü’t-Tevhîd’de yer verdiği ayetlerin Te’vîlâtü’l-Kur’ân’daki yorumları şu şekildedir: Fussilet suresinin 46. ayetinde, Allah’ın kullarına asla zulmedici olmadığını belirten Mâtürîdî, O’nun iyilik ve kötülükten müteşekkil her iki yolu da gayet açık ve anlaşılır bir şekilde beyan ettiğini bildirmiştir. Kul iyi yola da kötü yola da kendi iradesiyle yönelmektedir.³⁸⁰ Nisâ suresinin 83. ayetinde, Allah, insanlara Hz. Peygamberi ve Kur’an’ı göndererek lütuf ve merhametini göstermiştir. Ona göre eğer Kur’an ve Hz. Peygamber olmasaydı insanlardan çok azı hariç geride kalanların hepsi şeytana uyacaktır.³⁸¹ En’âm suresinin 160. ayetinde, Mâtürîdî, iyiliklere karşılık vermenin, güzelliklere ve hayırlara sevap vermenin Allah’ın bir lütufu ve ihsanı olduğunu bildirmiştir. Ayette zikredilen ‘on misli bir ecir’ ona göre sınırlayıcı bir anlamı değil, iyiliğin değerinin gösterilmesi veya temsil olarak çokluğu ifade etmektedir. Allah insanın işlediği kötülüklerin karşılığı olarak ona ceza verecektir. Bu ceza insanın Allah’ın vermiş olduğu nimetlere nankörlük etmesi ve kendi yaratılış hilkatine ters

³⁷⁷ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, c. 8, s. 198-201.

³⁷⁸ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, c. 5, s. 36.

³⁷⁹ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, c. 5, s. 183.

³⁸⁰ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, c. 13, s. 157-158.

³⁸¹ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, c. 3, s. 311-313.

davranmasından ötürüdür.³⁸²

Mâtürîdî, Kitâbü't-Tevhîd adlı eserinde kulların fiilleri bahsini ele almış ve bu konuda İslam âleminde yer alan farklı görüşlere yer vermiştir. Nihayetinde kendi görüşünü de açıklayan Mâtürîdî, fiili işleyenin insan olduğunu yaratanın ise Allah olduğunu bildirmiş, insanda da bir iradenin bulunduğunu, aynı zamanda Allah'ın adil olduğunu, kullarına zulmedici olmadığını beyan etmiştir. Görüşlerine Kur'an'dan da deliller getirerek konuya derinlik kazandırmıştır. Fiilleri emir-yasak ve azap-mükâfat şeklinde kategorize eden Mâtürîdî, bu hususta Fussilet suresi 40. Hac suresi 77. Bakara suresi 167. Ve Secde suresi 17. ayetlerini zikretmiştir. Te'vîlât'ta bu ayetleri Allah'ın emirleri, yasakları, azap ve mükâfatları ile ilişkili olarak açıklamıştır. Getirmiş olduğu delillerin yorumlarına Te'vîlâtü'l-Kur'ân'da baktığımızda insanlar sonuçlarına katlanmak suretiyle fiillerini diledikleri gibi seçmektedirler. Allah'ın emir ve yasaklarına uyanların cennete, bu emirlere karşı gelenlerin ise cehenneme gideceklerini beyan eden Mâtürîdî, bunu insanların kendi iradeleri ile yaptıklarını bildirmiştir. Ona göre fiiller hakikat manasında kullara ait olmakla birlikte yaratılması açısından Allah'a izafe edilirler. Mâtürîdî, fiilleri Allah'ın yaratmasından hareketle, kullara zulmedici olduğu şeklinde bir sonucunun çıkarılmaması gerektiği bilgisini de Te'vîlât'ta izah etmiştir.

3.4 FİİLLERİN YARATILMIŞLIĞI HAKKINDA NAKLİ DELİLLER

Bu başlık altında Mâtürîdî'nin insanın fiillerinin yaratılmışlığı konusunu temellendirmek için Kitâbü't-Tevhîd'de zikrettiği ayetleri inceleyip daha sonra da Te'vîlâtü'l-Kur'ân adlı eserinden ilgili ayetleri nasıl yorumladığına bakacağız.

a. Kitâbü't-Tevhîd

Mâtürîdî, insanlara ait fiillerin Allah tarafından yaratılmış olduğuna delil olarak şu ayetleri zikretmektedir; *“Sözünüzü ister gizleyin, ister açığa vurun; O kalplerinizde olan her şeyi bilmektedir. Yaratan bilmez mi hiç? O en ince işleri görüp bilen ve her şeyden haberdar olandır”*³⁸³ *“Sizi karada ve denizde gezdiren O'dur”*³⁸⁴ *“...ve bu*

³⁸² Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, c. 5, s. 295-297.

³⁸³ el-Mülk 67/13-14.

³⁸⁴ Yûnus 10/22.

*kasabalar arasında yürümeyi konaklara ayırdık. Onlarda geceleri, gündüzleri korkusuzca gezin, dolaşın dedik*³⁸⁵ “Size kendi türünüzden eşler yaratması da O’nun delillerindendir”³⁸⁶ Mâtürîdî, Allah’ın açık ve gizli fiilleri yarattığını; O’nun, insanların kalplerinde olandan haberdar olduğunu; ister karada olsun isterse toprakta, yürümeyi belirleyen ve yürütenin Allah olduğunu zikredilen ayetlerle bildirmiştir.³⁸⁷

Mâtürîdî’ye göre Allah, insanlar arasındaki sevgi ve merhameti kendisinin varlığının delili olarak göstermiştir. “İsa’ya uyanların kalplerine şefkat ve merhamet vermiştik”³⁸⁸ “...sizin için davar derilerinden evler yaptı”³⁸⁹ “...kalplerini katılaştırdık”³⁹⁰ ayetlerini zikreden Mâtürîdî, Allah’ın muradından bahsetmektedir. Ona göre kulların fiillerinde Allah’ın murat ettiği fiillerin mevcudiyeti belirtilmiş olup insanın fiilinin yaratılması göklerin ve yerin yaratılmasından daha belirgindir.³⁹¹

b. Te’vîlâtü’l-Kur’ân

Mâtürîdî’nin insanın fiillerinin Allah tarafından yaratıldığına dair zikrettiği ayetlerin Te’vîlâtü’l-Kur’ân’daki yorumlarına baktığımızda şu hususlar öne çıkmaktadır: Mülk suresinin 13-14. ayetlerinde Mâtürîdî, ayeti dilbilimsel olarak ele almış ve sözlerin, fiillerin ve kötülüğün yaratılmış olduğunun ispatının var olduğunu bildirmiştir. İslam âlimlerinin kulların fiillerinin yaratılmışlığı meselesine bakış açısını izah etmiş, kulların fiillerini yaratanın Allah olmadığını belirtmelerinden dolayı Mu’tezile’yi eleştirmiştir.³⁹² Yûnus suresinin 22. ayetinde kulların fiillerinin Allah’a nispet edilmesini ele alan Mâtürîdî, seyahat edenlerin insanlar olduğunu, onların bu fiillerini yaratanın ise Allah olduğunu bildirmiştir.³⁹³ İnsanların arasında cereyan eden sevgi ve şefkate dair zikrettiği ayetlerin Te’vîlât’taki karşılıkları şu şekildedir: Sebe’ suresinin 18. ayetinde ona göre Allah, kullarının seyahat yapmalarını, şehirler kurmalarını murad etmiştir.³⁹⁴ Rum suresinin 21. ayetinde ona göre evlilikle birlikte

³⁸⁵ Sebe 34/18.

³⁸⁶ er-Rûm 30/21

³⁸⁷ Mâtürîdî, *Kitâbü’t-Tevhîd*, s. 387.

³⁸⁸ el-Hadîd 57/27.

³⁸⁹ en-Nahl 16/80.

³⁹⁰ el-Mâide 5/13.

³⁹¹ Mâtürîdî, *Kitâbü’t-Tevhîd*, s. 389.

³⁹² Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, c. 15, s. 300-303.

³⁹³ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, c. 7, s. 47.

³⁹⁴ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, c. 11, s. 466-467.

sevgi ve şefkat hususunda akrabalar birbirlerine daha yakın hale gelmektedirler. Allah onların arasına muhabbet duygularını yerleştirdiğini beyan etmiştir. Zahiri anlamda eşlerin bir fiili olan sevgi ve ülfeti burada Allah kendisine nispet etmiştir.³⁹⁵ Hadîd suresinin 27. ayetinde Mâtürîdî, iman eden kişileri birbirlerine karşı muamelede şefkatli ve merhametli olmakla nitelendirmiş, düşmana karşı ise sert ve öfke dolu olarak nitelemiştir. Müslümanların birbirlerine karşı şefkatli olmalarını sağlayanın da tevhid inancı olduğunu beyan etmiştir.³⁹⁶

Kitâbü't-Tevhîd'de kulların fiillerinin yaratılmasının Allah'a nispetine dair zikrettiği ayetlerin Te'vîlât'taki yorumları şu şekildedir: Nahl suresinin 80. ayetinde Allah, insanların yerleşeceği evler yaptığını haber vermektedir. Mâtürîdî'ye göre yerleşmek kulun bir fiili olmakla birlikte Allah bu fiilleri yaratılış açısından kendine nispet etmiştir.³⁹⁷ Mâide suresinin 13. ayetinde Mâtürîdî, Allah'ın insanların onun emirlerine uymaları ve peygamberlerine iman etmeleri vesilesiyle kalplerine merhamet ve şefkat duygusunu koyduğunu beyan etmiştir. Daha sonra insanların vermiş oldukları ahitleri bozmaları, imanlarından dönmeleri neticesinde kalplerinden merhamet ve şefkat duygusu sökülüp alınarak onların kalpleri katılaştırılmıştır.³⁹⁸

Mâtürîdî'nin insanın fiillerinin yaratılması bakımından Allah'a, güç yetirebilmesi bakımından da insana ait olduğu görüşünü bir önceki başlıkta ele almıştır. Bu başlıkta ise fiillerin yaratılması bakımından Allah'a ait olduğu görüşünü Kur'an'dan deliller getirmek suretiyle izah etmektedir. Ona göre Allah, insanların gizli veya açık konuştuklarını bildiğini, bu nedenle insanların fiillerini yaratanın Allah olduğunu beyan etmiştir. İnsanların yeryüzünde gezip dolaşmalarını, evlenmelerini, birbirlerine sevgi ve şefkat göstermelerini... Tüm fiillerin yaratanının Allah olduğunu bildirmiştir. Delil getirdiği ayetlerin Te'vîlâtü'l-Kur'ân'daki yorumlarında Mâtürîdî, insanların çeşitli fiillerde bulduklarını, bu fiillerin arasında Allah'ın muradına uygun fiillerin de olduğunu beyan etmiştir. Karada veya denizde gezenin insanlar olduğunu ama orada insanları gezdirenin Allah olduğunu ele almış, insanların fiillerini yaratılışları bakımından O'na nispet etmiştir. Fiillerin yaratılması hakkında İslam âlimlerinin

³⁹⁵ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, c. 11, s. 202.

³⁹⁶ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, c. 14, s. 399.

³⁹⁷ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, c. 8, s. 185.

³⁹⁸ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, c. 4, s. 188.

görüşlerine yer vermiş ve bu çerçevede Mu'tezile'nin görüşlerinin yanlış olduğunu beyan etmiştir. Görüldüğü üzere her iki eserinde de zikrettiği ayetler fiillerin yaratıcısının Allah olduğu mevzuu çerçevesinde ele alınmıştır.

3.5 KULA AİT FİİLİN İSTİTAATI

İstitaat, sözlükte 'boyun eğmek, itaat etmek manasına gelen 'tav'' kökünden türemiş olup 'muktedir olmak, güç yetirmek' anlamına gelir. İstilahta, 'kulun fiil gerçekleştirmesini sağlayan vasıtaları kullanarak iradi fiillerini meydana getirmesini mümkün kılan güç' şeklinde kullanılır. Kudret, kuvvet, tâkat, vüs' gibi kelimeler de benzer anlamı olarak kullanılmaktadır.³⁹⁹

İslam tarihinde istitaat konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Cebriyye'nin görüşüne göre fiilden önce veya fiille birlikte ortaya çıkan bir istitaat yoktur. İnsan Allah'ın yarattığı fiilleri sahnelemekten başka bir iş yapmaz. Bu nedenle de insanın cansız bir varlık gibi olduğu değerlendirilmesi yapılmıştır.⁴⁰⁰ Mu'tezile'ye göre ise istitaat fiilden öncedir, insanın sorumlu tutulurken istitaat sahibi olması için istitaat fiilden önce verilmiştir.⁴⁰¹ Ehl-i Sünnet'e göre iki tür istitaatten söz edilebilir. Bunlardan ilki kulda bulunan potansiyel istitaattir ki fiilden önce bulunur ve dini yükümlülükler buna göredir. İkincisi ise aktif istitaattir ki iradeli bir fiil işlenmek istendiği zaman Allah'ın o kula fiili işlemeye yönelik istitaati vermesidir.⁴⁰²

Mâtürîdî konu ile alakalı değerlendirmelerini desteklemek için ayetlerden istidlallerde bulunmuştur:

a. Kitâbü't-Tevhîd

Mâtürîdî, kulların fiilleri hakkındaki görüşünü beyan ettikten sonra kulların fiillerindeki istitaati konu edinmiştir. O, istitaati iki kısımda incelemiştir. Birinci kısmı sebeplerin müsait olması vasıtalarının sağlıklı olması olarak değerlendirmiştir. Burada zikredilen istitaat fiillerden önce bulunanıdır. İkinci kısım istitaatin fiile ait olup fiille birlikte ortaya çıkan türüdür. Bu bağlamda olmak üzere Mâtürîdî iki ayet zikretmiştir;

³⁹⁹ Topaloğlu, *Kelam Terimleri Sözlüğü*, s. 167.

⁴⁰⁰ es-Sâbûnî, *Mâtürîdîyye Akaidi*, s. 124; Kılavuz, *İslam Akaidi ve Kelam'a Giriş*, s. 179.

⁴⁰¹ es-Sâbûnî, *Mâtürîdîyye Akaidi*, s. 124.

⁴⁰² Kılavuz, *İslam Akaidi ve Kelam'a Giriş*, s. 179-180.

"...Buna da gücü yetmeyen altmış fakiri doyurur"⁴⁰³ "Gücümüz yetseydi mutlaka sizinle beraber sefere çıkardık"⁴⁰⁴ Zikredilen ayetlerin ilkinde Mâtürîdî'ye göre istitaat, kişiye ait olmayıp nesneye ait sebepler olarak değerlendirilmiştir. İkinci ayette ise istitaat faile ait durumları ve onların vasıtalarını içine alır. Delil olarak zikredilen ikinci ayette savaşa katılmak istemeyen münafıkların hastalık ya da maddi imkânsızlıkları bahane etmeleri şeklinde ele alınmıştır. Burada savaşa gitmek istemeyen kişiler vasıtalarının sağlıksız ve güvensiz olduğunu ileri sürmüşlerdir.⁴⁰⁵ Yine şu ayetteki husus ta bunun gibidir; "Zayıflara bir sorumluluk yoktur Sorumluluk zengin oldukları halde senden izin isteyenlerindir."⁴⁰⁶

Bir fiili işleme gücü kişide bulunmuyorsa o kişiye karşı bir hitap oluşmamaktadır. Kör olan bir adama gör demek ne kadar muhal bir durum ise şartı, imkânı olmayan kişiye şu işi yap demek de o derece muhaldir. Yine o şu ayetleri delil göstermek suretiyle fiillerin gerçekleşme esasına değil fiillerin gerçekleşmesi için gerekli olan sebep ve hallere dikkat çekmektedir;⁴⁰⁷ "İçinizden imanlı hür kadınlarla evlenmeye gücü yetmeyen kimse ellerinizin altında bulunan imanlı kızlarınızdan (cariye) alsın."⁴⁰⁸ "Yoluna gücü yetenlerin o evi hac amacıyla ziyaret etmesi Allah'ın insanlar üzerindeki bir hakkıdır."⁴⁰⁹ "Allah her şahsı ancak gücünün yettiği ölçüde mükellef tutar."⁴¹⁰ "Onların örfe uygun olarak beslenmesi ve giyiminin sağlanması baba tarafına aittir. İnsan ancak gücünün yettiğinden sorumlu tutulur."⁴¹¹

Mâtürîdî, istitaatin fiille birlikte meydana gelen çeşidine örnek olması bakımından şu ayetleri zikretmiştir; "Onlar (Kâfirler) gerçekleri ne işitmeye güç yetirebiliyor ne de görebiliyorlardı."⁴¹² "Sen benimle beraber olmanın gerektirdiği sabra güç yetiremezsin."⁴¹³ "Ben sana 'benimle beraber olmanın sabrına güç

⁴⁰³ el-Mücâdele 58/4

⁴⁰⁴ et-Tevbe 9/42.

⁴⁰⁵ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 389-390.

⁴⁰⁶ et-Tevbe 9/91-93.

⁴⁰⁷ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 390.

⁴⁰⁸ en-Nisâ 4/25

⁴⁰⁹ Âl-i İmrân 3/97.

⁴¹⁰ el-Bakara 2/286.

⁴¹¹ el-Bakara 2/233.

⁴¹² Hûd 11/20.

⁴¹³ el-Kehf 18/67.

*yetiremezsin' demedim mi?*⁴¹⁴ "İşte sabrına güç yetiremeyeceğin şeylerin iç yüzü"⁴¹⁵ Ona göre zikredilen ayetlerde sebep ve hallerin mevcut olmasına rağmen fiil gerçekleşmemiştir.⁴¹⁶ İlk ayette sebeplerin ve vasıtaların tam olmasından ziyade kâfirler gerçeği görme ve işitme imkânları olmasına rağmen gerçeği görmeyi istememektedirler. Bundan dolayıdır ki görme ve işitme işi fiilin oluşumu esnasında ortaya çıkmamıştır.⁴¹⁷ Diğer ayetler Hz. Musa'nın kıssasında yer almakta olup Hz. Musa'nın sabırsız davranmasını izah etmektedir.

İbadetlerin gerçekleştirilmesi için de Allah'tan yardım dilendiğini belirten Mâtürîdî bu hususta şu ayeti zikretmiştir; "*Ben gücümün yettiği kadar ıslah etmekten başka bir amaç taşımıyorum*"⁴¹⁸ Bu ayette Hz. Şuayb kavminin ıslahını istitaate bağlamış ve gücü oranında kavmini uyardığını bildirmiştir.⁴¹⁹

b. Te'vîlâtü'l-Kur'ân

Mâtürîdî, Kitâbü't-Tevhîd'de kulların fiillerini gerçekleştirme gücüne sahip olduklarını bildirmiş ve bu konudaki görüşlerini temellendirmek için birçok farklı ayet zikretmiştir. Zikretmiş olduğu bu ayetlerden ilki Mücâdele suresinin 4. ayetidir. Mâtürîdî Te'vîlâtü'l-Kur'ân'da bu ayeti Fıkhın konusu olan zihar meselesi kapsamında değerlendirmiştir. Zihar ayetleri aynı surenin ikinci ayetinden başlayıp dördüncü ayeince kadar devam etmektedir.⁴²⁰ Mâtürîdî bu ayetin yorumunda kulların fiillerindeki istitaate dair bir atıfta bulunmamıştır. Bunun sebebi ise ayetin siyak-sibak çerçevesinde tefsirinin yapılmış olmasıdır. Mâtürîdî, Kitâbü't-Tevhîd'de bu ayetten başka Tevbe suresinin 42. ayeti ile konuyu temellendirmek istemiştir. Bu ayette istitaat kavramını ele alan Mâtürîdî, Kitâbü't-Tevhîd'de olduğu gibi istitaati iki kısma ayırmış ve ilkinde sebepler ve hallere ait istitaat ikincisine fiilleri yapmaya dair olan istitaat demiştir. Burada münafıkların birinci istitaatten yoksun olduklarını bildirmiştir. Konuyla bağlantılı olarak bu ayetin tefsirinde Mu'tezile'nin istitaat hakkındaki fikirlerini de eleştirmiştir.⁴²¹

⁴¹⁴ el-Kehf 18/72.

⁴¹⁵ el-Kehf 18/82.

⁴¹⁶ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 393.

⁴¹⁷ Kılavuz, *İslam Akaidi ve Kelam'a Giriş*, s. 180.

⁴¹⁸ Hûd 11/88

⁴¹⁹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd* s. 394.

⁴²⁰ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, c. 15, s. 27-44.

⁴²¹ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, c. 6, s. 389-390.

Mâtürîdî bu konuyu temellendirmek için Tevbe suresinin 91-93. ayetlerini de zikretmiştir. Bu ayetlerde körlük, topallık, hastalık, nafakanın bulunamaması ve buna benzer durumlar zayıflık olarak belirtilmiştir. Tüm bu sayılanlar sefere çıkma hususunda da bir özür kabul edilmiştir. Bu durumda olan kişilerden savaş sorumluluğu kaldırılmıştır. İmkânı olduğu halde savaşa katılmaktan geri duranlarla, bu uğurda inat ve kibirle hareket edenler ise savaştan sorumlu tutulmuştur. Ayrıca savaşa katılmayan kişilerin ileri sürmüş oldukları nedenlerin geçerli olmadığını da Mâtürîdî tefsirinde beyan etmiştir.⁴²²

Mâtürîdî'nin Kitâbü't-Tevhîd'de fiillerin gerçekleşmesi için sebep ve vasıtaların bulunması gerektiğine işaret ettiği ayetlerden ilki Nisâ suresinin 25. ayetidir. Mâtürîdî'nin bu ayet hakkındaki tefsirini iki kısımda ele almak mümkündür; Birincisi nikâhtaki mehirin verilebilmesi, ikincisi evlilikten sonra kadının ihtiyaçlarının karşılanması. O dönemde hür bir kadınla evlenmek için her insanın karşılayamayacağı bir takım şartların yerine getirilmesi gerekmektedir. Ama cariyelerle evlenmek için bu şartlar asgariye indirilmiş hür kadınla evlenme şartlarını sağlayamayan kişilerin cariyeler ile evlenebileceği beyan edilmiştir. Mâtürîdî gücün yetmesi veya yetmemesini evlilik konusu üzerinden açıklamıştır.⁴²³ Mâtürîdî'nin sebep ve vasıtaların bulunması gerektiğine dair delil olarak zikrettiği bir diğer ayet Âl-i İmrân suresinin 97. ayetidir. Mâtürîdî bu ayetin tefsirinde Kâbe'ye gitmeye güç yetirebilenlerin oraya gitmeleri gerektiğini beyan eder. O gücü Hz. Peygamberin hadisine dayanarak azık ve binek olarak açıklamaktadır. Ayrıca bu sefer için kudret ve organların sağlıklı olmasının da gerekli olduğunu bildirmiştir.⁴²⁴ Mâtürîdî'nin bu hususta zikrettiği bir diğer ayet Bakara suresinin 286. ayetidir. Bu ayette Mâtürîdî, istitaatin fiille birlikte bulunduğu belirtmiş olup istitaat hakkında Mu'tezile ile kendi aralarındaki düşünce farkına vurgu yapmıştır. Ayrıca bu ayetin tefsirinde, o, istitaatin tanımını ve açıklamasını vermiş, ayetin haller ve sebeplere işaret ettiğini belirtmiştir.⁴²⁵ Bakara suresinin 233. ayetinde Mâtürîdî, çocuğun beslenmesi ve gıdanın temininin babanın takati ve istitaatinin yettiği kadar

⁴²² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, c. 6, s. 461-463.

⁴²³ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, c. 3, s. 144.

⁴²⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, c. 2, s. 410-412.

⁴²⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, c. 2, s. 255.

baba tarafına ait olduğunu beyan etmiştir.⁴²⁶

Kitâbü't Tevhîd'de Mâtürîdî bir fiilin gerçekleşmesi için sadece sebep ve hallerin mevcut olmasını gerekli görmemiştir. Sebep ve haller tam olsa dahi yine de fiillerin gerçekleşmeyeceğine işaret etmiştir. Görüşlerini temellendirmek için yer verdiği ayetlerden ilki Hûd suresinin 20. ayetidir. Bu ayetin tefsirinde o, kâfirlerin işitme ve görme organlarının sağlam olduğunu ancak onların buna rağmen gerçekleri göremediklerini bildirmiştir. Buradaki görme ve işitmenin kalp gözü ve kalp kulağı ile olduğunu açıklamıştır. O, bu ayetin tefsirinde bir işi fiil olarak yapamamak değil de hal olarak yapamamaktan söz etmiştir.⁴²⁷ Bir diğer ayet Kehf suresinin 67-72 ve 82. ayetleridir. Mâtürîdî'ye göre Hz. Musa'nın fiile yakın bir zamanında bir istitaate ihtiyacı olduğu ve fiilin bu istitaat ile gerçekleştiğini göstermektedir. Bu ayetin istitaat konusunda Mu'tezile'nin aleyhinde bir delil olduğunu beyan etmiştir. Mâtürîdî'nin zikrettiğine göre Mu'tezile kudretin fiilden önce gerçekleştiğini bildirmiştir.⁴²⁸

Mâtürîdî ibadetlerin gerçekleştirilmesi sürecinde istitaate ihtiyaç duyulduğunu temellendirmek için Hûd suresinin 88. ayetini zikretmiştir. Bu ayetin tefsirini yaparken Hz. Şuayb'ın beyanlarında istitaatin fiil ile beraber olduğuna işaret edildiğini bildirmiştir. Hz. Şuayb'ın peygamber olarak görevlendirilmiş olduğu kavmini tevhid inancına yönelmelerinde, ölçü ve tartıda hile yapmamaları hususunda gücünün yettiği kadar ıslah ettiğinin haberi verilmektedir. Yukarıdaki ayette olduğu gibi Mâtürîdî, istitaat hakkında Mu'tezile ile aralarındaki anlayış farkına bu ayetin yorumunda da değinmiştir.⁴²⁹

Mâtürîdî, Kitâbü't-Tevhîd'de kulların fiilleri hakkında nakli delilleri sıralamış, buna bağlı olarak ta bu fiilleri iki kısımda incelemiştir. İlki sebepler ve haller anlamındaki, ikincisi ise fiilin gerçekleşme esnasındaki istitaattir. Mâtürîdî, sebepler ve hallere dayalı istitaate delil olarak, Mücâdele suresinin 4. ayeti, Tevbe suresinin 42-91-93. ayetleri, Nisâ suresinin 25. ayeti, Âl-i İmrân suresinin 97. ayeti, Bakara suresinin 286 ve 233. ayetlerini zikretmiştir. Kişinin bir fiili yerine getirebilmesi için zikrettiği iki tür istitaatin gerçekleşmesi gerektiğini belirten Mâtürîdî, bazen de bu şartların tam

⁴²⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, c. 2, s. 104.

⁴²⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, c. 7, s. 170.

⁴²⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, c. 9, s. 120.

⁴²⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, c. 7, s. 247.

olduğu durumlarda fiilin gerçekleşemeyeceğini ifade etmiştir. Hûd suresinin 20. ayetini, Kehf suresinin 67-72 ve 82. ayetlerini bu kapsamda ele almıştır. Mâtürîdî Kitâbü't-Tevhîd'de ele aldığı görüşleri temellendirmek için birçok ayet zikretmiştir. Bu durum Mâtürîdî'nin Kur'an-ı Kerim'e ne kadar hakim olduğunun göstergesidir. O, bir konu hakkında sadece bir ayet değil birçok ayeti art arda sıralamaktadır. Zikretmiş olduğu ayetlerin Te'vîlâtü'l-Kur'ân'da yorumlarını yaparken Mücâdele suresinin 4. ayeti hariç diğer ayetlerde Kitâbü't-Tevhîd ile uyumlu olacak şekilde kulların fiillerindeki istitaate vurgu yapmıştır. Zikrettiği Tevbe suresinin 42. ayeti ve Kehf suresinin 67-72 ve 82. ayetlerinin yorumunda ise o Mu'tezile'nin kulların fiillerinin istitaati hakkındaki görüşlerinin aleyhinde olduğunu gözlemlemekteyiz. Mâtürîdî Mücâdele suresinin 4. ayetinin yorumunda istitaat bahsine değinmemiştir. Bunun en başlıca nedeni ayetin Fıkıh gibi başka alanların kapsamında değerlendirilmiş olmasıdır.

3.6 ECEL

Sözlükte 'belirlenmiş zaman', 'muayyen bir müddetin sonu' anlamlarına gelen ecel kavramı, ıstılahta 'Allah tarafından her canlı için önceden takdir edilen hayat süresi ve bu sürenin sonu olan ölüm vakti' anlamlarına gelmektedir.⁴³⁰ Ecel sözcüğü Arapçada farklı kalıplar içerisinde kullanılarak te'cil, te'hîr ve taahhur (geciktirmek) gibi anlamları da içermektedir.⁴³¹ Ecel konusu hem Kur'an'da hem de hadislerde yer almıştır. Sahabe döneminde eceli gelen kişinin öleceği eceli gelmeyen kişinin ise ölmeyeceği anlayışı hâkimdir. Kader ve kaza konusu ile alakalı olarak ecel meselesi hakkında İslam âlimleri farklı görüşler ileri sürmüşlerdir.⁴³² Bu görüşleri kısaca ele almakta fayda vardır.

Mu'tezile'nin düşüncesine göre ecel, hayat süresi ve ölüm vakti olarak ele alınmıştır. Mu'tezile'nin içinden bir gruba göre biri tarafından öldürülmek veya normal bir şekilde ölüm tek ecel ile açıklanmıştır. Yine Mu'tezile'den bir başka grup ise eceli iki kısma ayırarak kaza eceli ve ecel-i müsemma diye isimlendirmişler, bu kısımları şu şekilde açıklamışlardır; müsemma ecel, kişinin normal bir şekilde ölmesidir ve müdahalesiz ölüm anlamına gelir. Kaza eceli ise kişinin bir başkası tarafından öldürülmesi şeklinde gerçekleşen eceldir. Kazaya uğramayan kişi mutlaka kendi gerçek

⁴³⁰ Topaloğlu, *Kelam Terimleri Sözlüğü*, s. 73.

⁴³¹ Okumuş, Namık Kemal, *Kelam'da Ecel Problemi*, 1. Baskı, Ankara: Araştırma Yayınları, 2012, s. 63.

⁴³² Tunç, Cihat, "Ecel", *DİA*, c. 10, s. 380.

eceline kadar yaşamaktadır. Kaza ecelinde ise katil eceli sekteye uğratmış ve kişinin gerçek eceline kadar yaşamasına mani olmuştur. Bu görüşe göre maktul katil tarafından öldürülmeseydi kesin olarak yaşardı.⁴³³

Ecel konusunda Eş'arîler ve Mâtürîdîler aynı fikirleri ileri sürmüşlerdir. Onlara göre her toplumun ve kişinin eceli bir tanedir. Ecel Allah'ın kaderi ile ilgilidir. İnsanları rızıklandıran onlara hayatı ve ölümü veren Allah aynı zamanda onların ecellerini de takdir etmiştir. Ecel bir olduğu için değişime de uğramaz. Maktul eceliyle ölmüştür. Eğer ki öldürülmeseydi o zaman yaşaması veya ölmesi imkân dâhilinde olacaktı. Mu'tezile'ye cevaplar verilirken Eş'arîler Allah'ın ilmine vurgu yapmışlardır. Mâtürîdîler ise Allah'ın kudretine ve fiillerin yaratılmasına vurgu yapmaktadırlar. Bununla birlikte Mu'tezile'nin isimlendirmiş olduğu ecel-i müsemmayı daha çok evrenin eceli şeklinde ele almaktadırlar.⁴³⁴ Bu konudaki tartışmalar görüldüğü üzere daha çok maktulün eceli etrafında toplanmıştır. Ecel konusunda vermiş olduğumuz bilgilerden sonra şimdi Mâtürîdî'nin önce Kitâbü't-Tevhîd'inde daha sonra da Te'vîlâtü'l-Kur'ân'ında bu konuya yaklaşımına ve konuyu nasıl temellendirdiğine geçebiliriz.

a. Kitâbü't-Tevhîd

Mâtürîdî, ecel konusunu Kitâbü't-Tevhîd'de müstakil bir başlık altında incelemiş ve ecel konusunda şu noktalara dikkat çekmiştir; Öldürülen kişinin eceli, öldürülmesi nedeniyle Allah'ın ilminin dışında değildir. Zira öldürülen kişinin ilahi ilimde öldürülecek olduğu yer almaktadır. Mâtürîdî, bir de ömrün uzaması meselesine değinmiştir. Ona göre Allah kişinin sıla-i rahimde bulunacağını bildiği için o kişinin ömrünü ona göre vermiştir.⁴³⁵ Bu hususta Mâtürîdî şu ayeti zikretmiştir; "*Canlıya ömür verilmesi de ömründen azaltılması da mutlaka bir kitapta kayıtlıdır*"⁴³⁶

Mâtürîdî, bu konuyla alakalı olarak Kâ'bî'nin (ö.319/931) görüşlerini de aktarmıştır. Onun aktardığına göre katledilen kişilerin ecelleri gelmemekte ve Allah herhangi bir kişinin ömrünü arttırmamaktadır. Mâtürîdî'ye göre Kâ'bî, "...müşriklerin

⁴³³ Okumuş, *Kelam'da Ecel Problemi*, s. 25-26, 31.

⁴³⁴ Okumuş, *Kelam'da Ecel Problemi*, s. 32, 38.

⁴³⁵ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 427.

⁴³⁶ Fâtır 35/11.

*yolunu serbest bırakın*⁴³⁷ ayetini zikretmek suretiyle kendi görüşünü savunmak istemiştir. O, Kâ'bi'nin katledilen kişilerin ecellerinin gelmediği yönündeki beyanına cevap olarak şu ayeti zikretmiştir;⁴³⁸ *"Ecelleri geldiği zaman artık ne bir saat geri kalırlar ne de ileri giderler."*⁴³⁹ Mâtürîdî, katledilen kişilerin de trafik kazasında ölen kişilerin de ecellerinin geldiğini beyan etmiştir. Mâtürîdî bu noktada Kâ'bi'nin ilk görüşüne cevap verdikten sonra onun zikrettiği *"...müşriklerin yolunu serbest bırakın"* ayetinin açıklamasına değinmiştir. O, Kâ'bi'nin zikrettiği ayetin üç şekilde anlaşılabilceğini bildirmiştir; Müşriklere uygulanan yasağın kaldırılması, onların serbest bırakılmasının emredilmesi ve onların serbest kalmalarının mubah kılınması. Ona göre bu yorumdaki alternatiflerin hepsi de hayır işlerinde mutlaklık ifade eder ancak sonucu şer olan fiiller de bir kurala tabidir. Bu kural ise kulların cebir ve zorlanmaya tabi kılınamayacağıdır. Kâ'bi'nin zikrettiği ayette Allah önce müşriklerin öldürülmesini, daha sonra da onlardan namaz kılanların ve zekâtlarını verenlerin serbest bırakılmasını emretmiştir. Mâtürîdî'nin aktardığına göre her ikisinin ortak noktası Allah'ın ilminde katledilmeyecek diye sübut bulan kişinin katledilmesine mani olmaktır.⁴⁴⁰

b. Te'vilâtü'l-Kur'ân

Mâtürîdî, Kitâbü't-Tevhîd adlı eserinde müstakil bir başlık altında işlemiş olduğu ecel konusundaki görüşlerini temellendirmek için çeşitli ayetlerden istifade etmiştir. Bu ayetlerden ilki olan Fâtır suresinin 11. ayetinin tefsirinde Mâtürîdî, her şeyin ömrünün bir kitapta yazılı olduğunu, bu ömürler ister uzun olsun ister kısa olsun herkesin ecelleri gelinceye kadar muhakkak hayatlarını sürdüreceğini bildirmiştir.⁴⁴¹ Mâtürîdî'nin zikrettiği bir diğer ayet olan Yûnus suresinin 49. ayetini insanın eceli geldiği vakit kimsenin onu öne almaya ya da ertelemeye güçlerinin yetmeyeceği şeklinde yorumlamıştır. Eceli tamamlanmadan önce kimsenin ölmeyeceğine de işaret etmiştir. Mâtürîdî, bu ayetin tefsirinde ecel konusunda Mu'tezile ile arasındaki farklara da değinmiştir.⁴⁴² Ecel konusunda Mâtürîdî'nin delil olarak zikrettiği son ayet olan

⁴³⁷ et-Tevbe 9/5.

⁴³⁸ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 428.

⁴³⁹ Yûnus 10/49.

⁴⁴⁰ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 429.

⁴⁴¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, c. 12, s. 31.

⁴⁴² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, c. 7, s. 78-79.

Tevbe suresinin 5. ayetinde insanlar tövbe eder, namaz kılar ve zekâtlarını verirlerse onların serbest kalacağına beyanı vardır. Bununla birlikte emredilene yapmayanlarla savaşılmasının vacip olduğunu bildiren Mâtürîdî Hz. Ebu Bekir'in zekât vermek istemeyenlere karşı tutumunu anlatmıştır.⁴⁴³

Kader ve kaza kavramıyla bağlantılı olarak Kitâbü't-Tevhîd adlı eserinde ecel bahsine yer veren Mâtürîdî, kişinin bir tek ecelinin olduğunu bildirmiş ve ölen kişinin bu ecel ile öldüğünü beyan etmiştir. Nitekim bu hususta Mu'tezili âlim Kâ'bî'nin görüşlerine de işaret etmiş ve onun bu konudaki yanlış tutumlarını hem aklî hem de naklî olarak eleştirmiştir. O zikrettiği ayetlerin Te'vilâtü'l-Kur'ân adlı eserindeki yorumlarında herkesin bir eceli olduğu ve herkesin bu ecele kadar yaşayacağını bildirmiş, Yûnus suresinin 49. ayetini açıklarken ecel konusunda Mu'tezile ile aralarındaki görüş farklılıklarına değinmiştir.

3.7 İRADE

İrade sözlükte 'istemek, dilemek' anlamına gelir. 'Bir şeyi yapıp yapmama konusunda karar verebilme gücü' şeklinde tanımlanmıştır. Kelam ilminde irade, 'bir zorunluluk olmaksızın yapılması veya yapılmaması mümkün olan bir durumda iki alternatiften birini tercih etmek' demektir. İrade ile ilişkili olarak ihtiyar ve meşiet kavramları da kullanılmaktadır. İhtiyar birden fazla davranış şekillerinden en hayırlısını tercih etme iradesidir. Meşiet daha çok Allah'ın iradesinin mutlak hür, sonsuz ve karşı konulamaz olduğunu beyan etmek içindir.⁴⁴⁴

İslam tarihinde siyasî farklılıkların ortaya çıkması ile birlikte kader ve kaza konusu ve onunla ilişkili olan irade konusu en köklü fikir ayrılıklarına sebep olan problemlerden biri haline gelmiştir. Nitekim bu hususta dönemin çalkantılı siyasi hayatı içinde sorumluluğu üzerinden atmak isteyen Emevi halifeleri ve onların karşıtları arasında geçen tartışmalar konuya daha derin boyutlar katmıştır. İnsan iradesine dair Emevilerin baskıcı tutumuna karşı fikri planda irade bahsini ilk Kaderiyye ileri sürmüştür. Daha sonra aralarında farklılıklar olmakla birlikte Mu'tezile bu görüşü daha sistemli hale getirmiştir. Onlara göre insanın iradesinin özgürlüğü Allah'ın adil ve hakim olmasından dolayıdır. Eğer ki insanlar kendi iradeleri ile seçip yapmıyorlarsa bu

⁴⁴³ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, c. 6, s. 313-315.

⁴⁴⁴ Topaloğlu, *Kelam Terimleri Sözlüğü*, s. 157-158.

durumda irade etmedikleri fiillerin cezalarını çekeceklerdir. Bu da Allah'ın adil ve hâkim oluşuna terstir.⁴⁴⁵

Eş'arî'ye göre gerek iyi olsun gerek kötü olsun insanın tüm fiillerinin yaratıcısı Allah'tır. Şer Allah'tandır fakat Allah şerri kendisi için değil kulları için yaratmaktadır. Onlar bu görüşlerinde insanın sorumluluğuna ve yükümlülüğüne yer açmak için kesb teorisini ileri sürmektedirler. Onların irade hakkındaki görüşü cebr-i mutavassıt olarak adlandırılmıştır.⁴⁴⁶

Mâtürîdîler irade konusunda Eş'arîlere yakın olsa da ayırdıkları noktalar vardır. Mâtürîdî âlimler irade konusunu ikiye ayırmışlar ve onları küllî irade ve cüzî irade olarak nitelendirmişlerdir. Küllî irade, Allah'ın insanlara potansiyel olarak vermiş olduğu iradedir. Burada insan bütün mümkün olan fiilleri tercih edebilir. Nitekim küllî irade onlara göre yaratılmıştır. Cüzî irade ise küllî iradenin bir fiile yönlendirilmesidir.⁴⁴⁷ Potansiyel olarak var olan bir kuvveti bir fiili yapmak için aktif hale getirmeye o fiili irade etmeye geçirmek şeklinde açıklanabilir.

İrade hakkında vermiş olduğumuz bilgilerden sonra şimdi Mâtürîdî'nin konu ile ilgili açıklamalarına ve konuyu temellendirmek için yer verdiği ayetlere bakalım.

a. Kitâbü't-Tevhîd

Kader ve kaza konusu çerçevesinde Mâtürîdî'nin müstakil bir başlık ayırdığı diğer bir konu da irade bahsidir. Mâtürîdî, ilahi iradeden söz edip onun her yerde ve şartta geçerli olduğunu belirtmiştir. Bu durumun bizi fiillerin yaratılmış olduğunun kabulüne götürdüğünü beyan etmiştir. İstek veya emir anlamına gelen iradeden de söz eden Mâtürîdî, bu iradenin ilahi iradeden farklı olduğuna ama her iki alanın incelenmesinin birbirine fayda vereceğine işaret etmiştir.⁴⁴⁸ Nitekim o bu hususta şu ayeti zikretmiştir; *"Allah, kimi doğru yola iletmek isterse onun kalbini İslam'a açar, kimi de saptırmak isterse göğe çıkıyormuş gibi kalbini iyice daraltıp sıkır."*⁴⁴⁹ Mâtürîdî, bu ayeti şöyle açıklamıştır; Allah, bazı kulların kalplerini İslam'a ısındırır, bazılarının

⁴⁴⁵ Çağrııcı, Mustafa, Hökelekli, Hayati, "İrade", DİA, c. 22, s. 383.

⁴⁴⁶ Çağrııcı, "İrade", s. 383.

⁴⁴⁷ Yüksel, *Sistemik Kelam*, s. 82-83.

⁴⁴⁸ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 433.

⁴⁴⁹ el-En'âm 6/125.

ise gönüllerini sıkarak yanlış yola saptırır. Mâtürîdî bu konuda ayrıca şu ayeti de zikreder; *"Allah dilediğini saptırır, dilediği kimseyi de doğru yola iletir."*⁴⁵⁰ Allah, her iki ayette zikri geçen grupların, kendilerinden ileride meydana gelecek olan halleri haber vermiştir. Bu ayetlerde yer alan iradelerin emir veya istek konumunda olmadığını belirten Mâtürîdî, bu ayetlerde her iki grubun içinde bulunduğu durumun kendi fiillerinden kaynaklı olduğunu açıklamıştır.⁴⁵¹ Mâtürîdî şu ayetleri de aynı kapsamda değerlendirmiştir; *"Biz dileseydik elbette herkese hidayetini verirdik."*⁴⁵² *"Allah dileseydi sizleri tek bir ümmet yapardı."*⁴⁵³ *"Allah dileseydi elbette hepinizi doğru yola iletirdi."*⁴⁵⁴ Mâtürîdî, bu ayetlerin bir emir çerçevesinde sunulamayacağını ileri sürer. O'na göre Allah bu ayetlerde fiilin mutlaka gerçekleşeceği bir iradenin var olduğuna vurgu yapmıştır.⁴⁵⁵

Mâtürîdî, Allah'ın kulları imana zorladığı kabul edildiği durumda yaratılanlara ait bir iradenin söz konusu olamayacağını belirtmiştir. Böyle bir durumun ise muhal olduğunu yani Allah'ın inananları herhangi bir fiili yapmaya zorlamadığını bir kısım insanların kendi iradeleriyle iman ettiğini ifade etmiştir. Zorlamanın olduğu yerde Yaratıcının 'eğer dileseydi' gibi ifadeleri kullanmayacağını belirten Mâtürîdî, bu hususta *"Eğer Rabbin dileseydi yeryüzünde bulunanların hepsi topyekûn iman ederlerdi"*⁴⁵⁶ ayetini zikrederek imanda cebir yorumu çıkarmanın yanlış olduğunu belirtmiştir.⁴⁵⁷

O, Mu'tezile'nin 'inşallah' lafzı hakkındaki görüşlerini eleştirmek için şu ayeti zikretmektedir; *"Allah'ın dilemesine bağlamadıkça hiçbir şey için 'Bunu yarın yapacağım' demeyin"*⁴⁵⁸ Onun aktardığına göre Mu'tezile, 'inşallah' lafzının gereksiz yere telaffuz edildiğini savunmaktadır. Mu'tezile'ye göre Allah, kullar için şer olan bir işi dilemez. Eğer ki ayette zikredilen 'şey' kavramı iyilikler kapsamında ise o zaman kişinin 'inşallah' demesine gerek yoktur. Çünkü Allah onu zaten dilemiştir. Mâtürîdî'ye göre kullar yarının ne getireceğini bilemez. Bu nedenle gelecekte bir iş yapacaklarına

⁴⁵⁰ el-En'âm 6/39.

⁴⁵¹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, s. 433.

⁴⁵² es-Secde 32/13.

⁴⁵³ el-Mâ'ide 5/48.

⁴⁵⁴ el-En'âm 6/149.

⁴⁵⁵ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, s. 433.

⁴⁵⁶ Yûnus 10/99.

⁴⁵⁷ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, s. 434-435.

⁴⁵⁸ el-Kehf 18/23-24.

dair söz verdikleri halde o iş bir aksilik neticesinde gerçekleşmez ise bu durumda o kişiyi yapamamış, verdiği sözde duramamış olur. Bu nedenle de gerçeğe ters davranmış olmaktadır. Çünkü Mu'tezile'nin görüşüne göre Allah bu işi mutlaka gerçekleştireceğini bildirmiştir.⁴⁵⁹

Mâtürîdî konuyla irtibatlı olarak şu ayeti de zikreder; *"Bir ülkeyi helak etmek istediğimizde onun zenginlik sebebiyle şımarmış elebaşlarına emrederiz; buna rağmen onlar o ülkede kötülük işlerler."*⁴⁶⁰ Ona göre bu ayetin açıklaması şu şekildedir; Allah bir kavmi veya ülkeyi halkının isyanı nedeniyle helak etmek istediğini murat etmiştir. O ülkenin halkının isyan etmeden önce helak olması elbette bir zulümdür. Mâtürîdî'ye göre bu durumda Allah o ülke halkından helak edilme sebebi olan Allah'a isyanı murat ettiğini haber vermiştir.⁴⁶¹

Mâtürîdî Kitâbü't-Tevhîd adlı eserinde irade konusunu izah ederken ayrıca şu ayetlere yer vermiştir; *"Eğer Allah sizi azdırmak istiyorsa size öğüt vermek istesem de öğüdüm fayda vermez."*⁴⁶² *"Rabbimiz! Gerçekten sen Firavun ve taraftarlarına dünya hayatının nice ziynet ve servetlerini verdin, insanları senin yolundan saptırsınlar diye, Rabbimiz."*⁴⁶³ Ona göre Mu'tezile bu ayetlerin yorumunu yaparken, Allah'ın hiçbir topluluğu azdırmayı dilemediğini dünyanın şan ve şerefine insanların hidayeti için kullanıldığını ifade etmiştir.⁴⁶⁴ Bunlardan hariç olarak Mâtürîdî iki ayet daha zikretmektedir; *"İnkâr edenler sanmasınlar ki kendilerine mühlet vermemiz onlar için daha hayırlıdır."*⁴⁶⁵ *"Onların malları ve çocukları seni imrendirmesin."*⁴⁶⁶ Ona göre bu ayetlerde Allah, kâfirler ve münafıklar için murat edilenleri belirtmiştir. O, bu ayetler hakkında Mu'tezile'nin düşüncelerini aktarmıştır. Onlara göre Allah, kâfirler ve münafıklar için herhangi bir şeyi murat etmemiştir.⁴⁶⁷

Mâtürîdî *"Andolsun ki cehennemi hem cinler hem de insanlarla"*

⁴⁵⁹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 435.

⁴⁶⁰ el-İsrâ 17/16.

⁴⁶¹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 436.

⁴⁶² Hûd 11/34.

⁴⁶³ Yûnus 10/88.

⁴⁶⁴ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 437.

⁴⁶⁵ Âl-i İmrân 3/178.

⁴⁶⁶ et-Tevbe 9/85.

⁴⁶⁷ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 437.

dolduracağım”⁴⁶⁸ ayetini zikrederek Mu'tezile'ye bir soru yöneltmiştir. Allah, ayette yer alan vaadin yerine getirilmesini mi yoksa vaadinin karşılıksız kalmasını mı dilemiştir? Eğer ki onlar ‘Allah, vaadinin karşılıksız kalmasını dilemiştir’ derlerse bu durumda Allah’ı hikmetsiz olmakla nitelendirmiş olurlar. İlk seçenek olan Allah’ın vaadinin yerine getirilmesinin tercih edilmesi durumunda ise Mâtürîdî, ikinci bir soru sorulacağını bildirmiştir. O soru şöyledir; Allah vaadini yerine getirmeyi, kullarının itaatiyle mi yoksa isyanıyla mı dilemiştir? Eğer Mu'tezile cevap olarak ‘itaat’ yoluyla derse Allah kullarına zulmetmiş olur. Mâtürîdî Allah’ın kullarına zulmedici olmadığını bildirmiştir.⁴⁶⁹

Mâtürîdî irade ile ilgili olarak birkaç hususa daha dikkat çekme gereği duymuştur. Mesela, *"Allah onlara ahiretten yana bir nasip vermemek istiyor"*⁴⁷⁰ ayetini zikrederek Allah’ın hangi kulundan bütün iyilik ve güzelliklerin ortaya çıkmasını istemişse o kula ahirette nasip vermek istediğini bildirmiştir. *"Siz geçici dünya malını istiyorsunuz hâlbuki Allah sizin için ahireti istiyor."*⁴⁷¹ *"Allah yükünüzü hafifletmek ister"*⁴⁷² ayetleri Mâtürîdî’ye göre, Allah, kafirlerin dünya hayatına meyletmeleri sebebiyle ahiret yurdundaki nasiplerini kesmek istemekte, itaatkar kulları için ise nasiplerinin geçici olan dünya nimetlerinde değil baki olan ahirette oluşunu bildirmektedir. Allah’ın iradesi hakkında *"Allah dilemedikçe siz de dileyemezsiniz"*⁴⁷³ ayetini zikreden Mâtürîdî, Allah’ın dilemesi halinde insanların dilememesi veya tam tersi bir durumun söz konusu olmadığını belirtmiştir.⁴⁷⁴

Mâtürîdî, bazı Mu'tezililer *"Putperestler diyecekler ki, 'Allah dileseydi kendisine ortak koşmazdık'"*⁴⁷⁵ ayetini zikretmek suretiyle irade konusundaki görüşlerine delil getirmek istediklerini beyan etmiştir. Onlara göre sanki Allah insana irade vermemiş ve tercihte bulunma hakkı sunmamıştır. Mâtürîdî bu ayetin üç şekilde anlaşılabilceğini belirtmiştir; İlki, müşrikler Allah’ın dilemesini, ilahi emir manasına almış olabilirler. Bu bağlamda olmak üzere *"Onlar bir kötülük yaptıkları zaman 'babalarımızı bu yolda*

⁴⁶⁸ Hûd 11/119.

⁴⁶⁹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 437.

⁴⁷⁰ Âl-i İmrân 3/176.

⁴⁷¹ el-Enfâl 8/67.

⁴⁷² en-Nisâ 4/28.

⁴⁷³ el-İnsân 76/30.

⁴⁷⁴ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 438.

⁴⁷⁵ el-En'âm 6/148.

bulduk Allah da bize bunu emretti' derler"⁴⁷⁶ "Ehl-i Kitap'tan bir grup kitabı okurken dillerini eğip bükerek"⁴⁷⁷ ayetlerini delil olarak getirmiştir. İkincisi putperestler uyarıldıklarında cezaları hemen verilmeyince peygamberleri yalancılıkla itham etmişlerdir. Buna da delil olarak "*Nihayet peygamberler ümitlerini yitirince...*"⁴⁷⁸ beyanını zikretmiştir. Üçüncüsü müşrikler bu sözleri Müslümanlarla alay etmek için söylemişlerdir. O bu hususta şu ayeti zikretmiştir; "*Öldükten sonra tekrar bir canlı gibi hayata mı kavuşacağım?*"⁴⁷⁹ Mâtürîdî, Mu'tezililerin delil olarak getirdiği ayeti inançsız bir kişinin dinle alay etmek maksadıyla söylediğini belirtmiştir. Bu ayette "*Şahitlik ederiz ki sen Allah'ın peygamberisin*"⁴⁸⁰ ayeti gibi münafıkların alaylarını içermekte ve onları eleştirmektedir.⁴⁸¹

Bu bahis içinde Kâ'bî'nin görüşlerine de yer veren Mâtürîdî, onun "*Eğer Rabbin dileseydi yeryüzündekilerin hepsi elbette iman ederdi*"⁴⁸² ayetini zikrettiğini bildirmiş ve burada Allah'ın kullarına bir icbarı olduğunu dile getirdiğini ifade etmiştir. Mâtürîdî, Allah'ın insanları sınamak için dünyaya gönderdiğini, O'nun dilemesi halinde zorlamayla elbette ki gınahtan alıkoyacağını ama insanların imtihanda olduğunu söylemiştir.⁴⁸³ O "*Allah dileseydi onlardan intikam alırdı*"⁴⁸⁴ ayetiyle görüşünü temellendirmek istemiştir. Mâtürîdî, Kâ'bî'nin zikrettiği ayeti şöyle ele almıştır; Allah dileseydi elbette ki kâfirlerden intikamını alırdı ancak O hikmeti gereği sadakat göstermeyenlerin belli olması için Müslümanlara yenilgi vermiştir. Mâtürîdî, Kâ'bî'nin irade konusundaki bir başka görüşünü daha aktarır. Kâ'bî'ye göre Allah bir fiili yaratmak istediğinde, kutsal kitap o fiili övmüyorsa bu fiil gerçekleşmez. Mâtürîdî ise Allah'ın bu tür yaratmadan aciz olmadığını beyan ederek şu ayeti delil gösterir;⁴⁸⁵ "*O her şeye gücü yetendir.*"⁴⁸⁶

⁴⁷⁶ el-A'râf 7/28.

⁴⁷⁷ Âl-i İmrân 3/78.

⁴⁷⁸ Yûsuf 12/10.

⁴⁷⁹ Meryem 19/66.

⁴⁸⁰ el-Münâfikûn 63/1.

⁴⁸¹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 453-454.

⁴⁸² Yûnus 10/99.

⁴⁸³ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 454.

⁴⁸⁴ Muhammed 47/4.

⁴⁸⁵ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, s. 455.

⁴⁸⁶ el-Mâide 5/120.

b. Te'vîlâtü'l-Kur'ân

İrade konusunda Mâtürîdî'nin görüşünü temellendirmek için yer verdiği ayetlerin Te'vîlâtü'l-Kur'ân'da nasıl yorumladığını, fikirlerini açıklarken irade konusunda değinip değinmediğini ilgili ayetler çerçevesinde değerlendirmek mümkündür. O, En'âm suresinin 125. ayetinde, Allah'ın insanları iki gruba ayırdığını ve onlara hidayet veya dalalet verdiğini, bunları verirken de hidayetini dilediği kimsenin kalbini İslam'a açtığını söyler. Yine ona göre dalalet için de aynı şey söz konusudur. Kişilerin iradelerine göre Allah, fiillerini yaratmıştır.⁴⁸⁷ En'âm suresinin 39. ayetinde Allah bazıları için hidayeti bazıları için de dalaleti istemiştir. Dalalete düşeceğini bildiği kulları için dalaleti, hidayeti seçeceğini kullarını bildiği için de hidayeti dilediğini haber vermektedir. Fiilleri yaratan Allah'tır.⁴⁸⁸ Secde suresinin 13. ayetinde Allah'ın dilemesi halinde katındaki lütuftan bütün kulların faydalanacağını belirtmiştir. Ama yaratan lütfunu bütün insanlara bahşetmemiştir. Bunun nedeni ise insanların hepsinin Allah'ın lütfunu tercihte bulunmayacağını bilmesidir.⁴⁸⁹ Mâtürîdî'nin irade konusuna delil olarak zikrettiği bir başka ayet Mâide suresinin 48. ayetidir. Bu ayetin tefsirine göre Allah'ın dilemesi ile insanların kâfir ve müşrik olarak ayrılmadığını, tek bir din ile hayatlarını sürdürdüklerini ifade etmiştir. Ancak insanların seçimlerine göre Allah farklı dinlerle insanları imtihan etmektedir.⁴⁹⁰ İnsanın irade sahibi bir varlık olduğunu delillendirmek üzere Mâtürîdî En'âm suresinin 149. ayetine de işaret etmiştir. Bu ayetin tefsirinde Mâtürîdî, Allah dileseydi isyankârların hepsini doğru yola ileteceğini onları itaate muzaffer eyleyeceğini beyan etmiştir. O, yukarıdaki ayetlerin tefsirinde olduğu gibi bu ayetle de insanın iradesine vurgu yapmıştır.⁴⁹¹

Mâtürîdî'nin Kitâbü't-Tevhîd adlı eserinde irade bahsini temellendirirken delil olarak zikrettiği ayetlerden birisi olan Yûnus suresinin 99. ayetini Te'vîlâtü'l-Kur'ân'da yorumlarken Allah'ın tüm insanların imanını dilemiş olması durumunda hepsinin iman edeceğini, ancak O'nun insanları özgür bıraktığını ifade etmiştir. Ona göre herkesin

⁴⁸⁷ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, c. 5, s. 227-228.

⁴⁸⁸ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, c. 5, s. 76.

⁴⁸⁹ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, c. 11, s. 315.

⁴⁹⁰ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, c. 4, s. 253.

⁴⁹¹ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, c. 5, s. 270.

fitratlarının gereği olarak iman etmeleri gerekir.⁴⁹²

Mâtürîdî irade bahsi içerisinde ‘inşallah’ lafzının kullanımı hakkında Kehf suresinin 23-24. ayetlerine işaret etmiştir. Bu ayetlerin tefsirini yaparken Allah'ın dilemesi olmaksızın hiçbir şeyin meydana gelmeyeceğini ifade eder. Bir kişi bir iş hakkında söz verdiği halde o sözün gerçekleşmediği yahut zıddının gerçekleştiği durumda söz veren kişi sözünden dönmüş olmamaktadır. Burada Allah o kişinin söz verdiği durumu değil zıddı bir durumu dilemiştir. Eğer ki Allah'ın dilemediği bir şey meydana gelirse o zaman da 'inşallah' demenin bir hükmü kalmaz. Mâtürîdî, bu ayetin Mu'tezile'nin ‘İnşallah demenin gereksiz olduğu’ görüşünün aleyhine bir delil olduğunu belirtmiştir.⁴⁹³

İsrâ suresinin 16. ayetinin yorumunda Mâtürîdî, Allah'ın, helak olan insanların inkâr ve inatçılık yapacaklarını bildiğini, bunun Allah tarafından bilindiği için de onlar hakkında helak murat etmek anlamına geldiğini, yalnız burada insanın iradesinin Allah'ın muradından önce tecelli ettiğini söylemiştir.⁴⁹⁴

Mâtürîdî, konuyla ilgili Kitâbü't-Tevhîd'de delil olarak yer verdiği Hûd suresinin 34. ayetinde Allah'ın, ilmiyle azgınlığı tercih edeceğini bildiği kişileri azgınlık içinde bırakmayı irade ettiğini, azgınlık ve sapıklık içinde bulunan kişi için Allah'ın hidayet dilemesinin caiz olmadığını söylemiştir.⁴⁹⁵ Konuyla irtibatlı bir başka ayet olan Yûnus suresinin 88. ayetinde Allah'ın, insanları kendi yolundan saptıracaklarını bildiği için Firavun ve efradına bolca nimetler verdiğini, Mu'tezilenin ise mal ve mülkün onlara insanları doğru yola davet etmeleri için verildiğini belirttiğine dikkat çekmiştir.⁴⁹⁶

Âl-i İmrân suresi 178. ayetinde ise Allah'ın, inkârcılara fırsat verdiğini ve bu fırsatın kendileri için iyi olacağını zannetmemeleri gerektiğini belirtmiştir. Çünkü onlara verilen mühlet günahlarını daha da artıracaktır.⁴⁹⁷ Konuyla alakalı olarak Mâtürîdî'nin değindiği bir başka ayet Tevbe suresinin 85. ayetidir. Bu ayetin tefsirine

⁴⁹² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, c. 7, s. 130.

⁴⁹³ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, c. 9, s. 58.

⁴⁹⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, c. 8, s. 272-273.

⁴⁹⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, c. 7, s. 187.

⁴⁹⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, c. 7, s. 116.

⁴⁹⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, c. 2, s. 538-539.

göre inkârcılara verilen nimetlerin onlar için birer eziyet olarak geri döneceğine işaret edildiğini söylemiştir.⁴⁹⁸

İrade konusuyla alakalı zikri geçen Hûd suresinin 119. ayetinde Allah'ın, onları kendilerinin neler yapacağını bildiği için o şekilde yarattığını⁴⁹⁹ Âl-i İmrân suresinin 176. ayetinde Allah'ın, insanlardan bir kısmının asla iman etmeyeceğini bildiği için onların ahirette nasiplerinin olmamasını dilediğini söylemiştir.⁵⁰⁰ Enfâl suresinin 67. ayetinde insanların kervanları ve dünya malını dilediklerini oysa Allah'ın onlar için ahiretin nimetlerini dilediğini Allah'ın, onların tercihleri dışında bir durum tercih ettiğini, kâfirler için cehennemi dilediğini ve onun gerçekleştiğini, müminler için de cenneti dilediğini ve onların da akıbetlerinin cennet olduğunu söylemiştir.⁵⁰¹ Nisâ suresinin 28. ayetinde Allah'ın, geçmiş ümmetlere yüklemiş olduğu sorumlulukları bize yüklemeyerek bizim yükümüzü hafiflettiğine dikkat çekmiştir.⁵⁰²

En'âm suresinin 148. ayetinde inkârcıların delilleri bittiğinde artık son çare olarak bu ifadeleri kullandıklarını, Allah'ın dilemesini ise emir bağlamında değerlendirdiklerini söylemiştir.⁵⁰³ A'râf suresinin 28. ayetinde inkârcıların ataları doğru yolu bırakıp yanlış yola girdiklerinde onların cezalandırıldıklarını görmedikleri için Allah'ın bu fiilden razı olduğunu beyan ettiklerini ve daha sonraki nesillerin de bu ve benzer ifadeleri kullandıklarını ifade etmiştir.⁵⁰⁴ Âl-i İmrân suresinin 78. ayetinde Hz. Muhammed'in (sav) niteliklerini kabul etmemek için Ehl-i kitabın din adamlarının kendi kitaplarını tahrif ettiklerine dikkat çekmiştir.⁵⁰⁵ Yûsuf suresinin 10. ayetinde Peygamberlerin kavimlerinin tehdit edildiğini azabın gelmemesi üzerine onları yalanlamaya kalkıştıklarını söylemiştir.⁵⁰⁶ Meryem suresinin 66. ayetinde inkârcıların ahiret hayatını reddettiklerini ve alay konusu yaptıklarını ifade etmiştir. Bu reddin öldükten bir müddet sonra hayata tekrar döndürülmeme anlamına geldiğini⁵⁰⁷ Mâide suresinin 120. ayetinde ise evrendeki herkesin Allah'ın kulu olduğuna ve hiçbir şeyin

⁴⁹⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, c. 6, s. 454.

⁴⁹⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, c. 7 s. 286.

⁵⁰⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, c. 2, s. 537.

⁵⁰¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, c. 6, s. 288.

⁵⁰² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, c. 3, s. 158.

⁵⁰³ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, c. 5, s. 266.

⁵⁰⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, c. 5, s. 348-349.

⁵⁰⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, c. 2, s. 382.

⁵⁰⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, c. 7, s. 407.

⁵⁰⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, c. 9, s. 208.

O'nu acizliğe düşüremediğine delil olduğunu göstermek istemiştir.⁵⁰⁸

Mâtürîdî Kitâbü't-Tevhîd adlı eserinde irade bahsini ele alırken hayır ya da şer türünden varlığa çıkan her şeyin Allah'ın iradesi ile olduğuna dikkat çekmiştir. İrade konusunda Kur'an'dan deliller getiren Mâtürîdî, insanların iradelerinin olduğunu, bu iradeleri ile tercihte bulduklarını bildirmiştir. Ona göre Allah'ın, insana bir irade vermeden kullarına iman etmelerini emretmesi yersiz olur ve bu hikmete terstir. Allah'ın insanlar için hidayeti veya dalaleti dilemesi konusunda ise Mâtürîdî, Allah'ın insanların davranış şekillerini bildiğini ve yine kendi iradeleri ile hidayette veya dalalette olacaklarını bildirdiğini söylemiştir. Te'vîlâtü'l-Kur'ân adlı eserindeki ayetlerin yorumlarına baktığımız zaman da ayetlerin ele alınış biçimleri, konunun işleniş şekli Kitâbü't-Tevhîd'deki işleyiş ile aynıdır. Elbette ki Te'vîlâtü'l-Kur'ân'ın bir tefsir kitabı olması hasebiyle farklı konuları da ihtiva etmesi imkân dâhilindedir ancak biz Mâtürîdî'nin yer vermiş olduğu ayetlerin tefsirini incelerken konu benzerliğinin daha çok öne çıktığını görmekteyiz. Mâtürîdî, Kitâbü't-Tevhîd'de konuyu açıklarken farklı düşüncede olan kişilerin görüşlerini de aktarmıştır. Yeri geldiğinde onlara reddiyeler de vermiştir. Aynı fikirde oldukları noktaları da zikretmiştir. Te'vîlâtü'l-Kur'ân'da ise Mâtürîdî, Kehf suresinin 23-24. ayetleri ve Yûnus suresinin 88. ayetini açıklarken doğrudan Mu'tezile'yi hedef almış ve onların görüşlerini eleştirmiştir.

3.8 KAZA VE KADER

Kader, sözlükte 'gücü yetmek, planlamak, ölçülü bir şekilde yapmak, bir şeyin şeklini ve niteliğini belirlemek, kıymetini bilmek' anlamlarına gelir. İstılahta, 'Allah'ın bütün nesne ve olayları ezeli ilmiyle bilip belirlemesi' anlamına gelir. Kaza ise 'Allah'ın ezeli ilmiyle bildiği olayların yeri ve zamanı gelince gerçekleşmesi' demektir.⁵⁰⁹ Kader ve kaza konusu insanların var olduğu günden bu yana bütün bilginleri ve filozofları meşgul etmiş, onların zihinlerini yormuş bir konudur. Müslümanlar arasında da bu durum söz konusu olmakta ve bizler bu iki kavramı her zaman bir arada kullanmaktayız.⁵¹⁰ Kader ve kaza kavramları Kur'an'ın çeşitli

⁵⁰⁸ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 1. Baskı, c. 4, s. 385.

⁵⁰⁹ Topaloğlu, *Kelam Terimleri Sözlüğü*, s. 177, 179.

⁵¹⁰ Yüksel, *Sistemik Kelam*, s. 65.

ayetlerinde yer almaktadır.⁵¹¹

Eş'arîlere göre kaza, 'Allah'ın evrendeki olayları ezeli ilmi ile bilmesi ve takdir etmesi' kader ise 'takdir edilen olayların yeri ve zamanı gelince Allah tarafından yaratılması' anlamına gelir.⁵¹² Eş'arîler ve Mâtürîdîler arasında kader ve kaza kavramlarının anlamları yer değiştirmiş şekilde karşımıza çıkmaktadır. Mâtürîdîlerin kaza dediğine Eş'arîler kader demektedirler. Mâtürîdîlerin kader dediklerini de Eş'arîler kaza olarak değerlendirmişlerdir. Her iki görüşe göre de Allah'ın takdiri ve yaratması herhangi bir iyi ve şer niteliği taşımamaktadır. Bu nitelikler insan tarafından onun niyet, kast ve azmine göre değer kazanır. Allah bir olayı yaratır kul niyetine göre o olaya iyi veya şer nitelemesi yapar. Eş'arîlere göre fiile etki eden kuvvet Allah ve insandır. Allah'ın etkisi yaratmaktır, insanın etkisi ise fiile iyi veya şer niteliği vermesidir. Mâtürîdî anlayışa göre de fiile etki eden Allah ve insandır. Allah yaratır insan ise cüzî iradesi ile tercihte bulunur.⁵¹³

Mu'tezile'ye göre kaza; 'haber verme, bildirme'; kader ise 'beyan' anlamındadır. Onlara göre her iki kavram da 'yaratma' anlamı taşımaz. Eğer bu iki kavrama 'yaratma' anlamı verilecek olursa bu takdirde insanın arzu ve kusurlarına göre oluşan fiillerin ve bu fiillerden neşet eden sorumluluğun Allah'a isnat edilmesi söz konusu olmaktadır. Bu durumu ise Mu'tezile kabul etmez. Onlar insanda bir kudret olduğunu ve yaptıkları işlerin sorumluluğunun da insana ait olduğunu bildirmektedirler. Allah, ancak iyiyi diler, kötüyü irade etmez. Mu'tezile kötülüğü dilemenin bizzat kötülük olduğunu öne sürmüştür.⁵¹⁴

a. Kitâbü't-Tevhîd

Mâtürîdî, Kitâbü't-Tevhîd adlı eserinde kaza kavramını birkaç şekilde açıklamıştır. Onun kaza kavramına verdiği anlamlar 'nesne ve olayları yaratmak', 'her şeyin yaratılışına en uygun pozisyonda olmasını sağlamak'tır. Mâtürîdî kaza kavramına yüklediği anlamları ayetlerle desteklemiştir, bunlardan biri; "*Böylece onları yedi gök*

⁵¹¹ Atay, Hüseyin, *Kur'an'da İman Esasları*, 4. Baskı, Ankara: Atay Yayınları, 2013, s. 121-122; Yüksel, *Sistemik Kelam*, s. 66-67.

⁵¹² Düzgün, *Kelam El Kitabı*, s. 411.

⁵¹³ Düzgün, *Kelam El Kitabı*, s. 412-413.

⁵¹⁴ Gölcük, Şerafettin, Toprak, Süleyman, *Kelam*, 6. Baskı, Konya: Tekin Kitabevi, 2010, s. 286.

olarak yarattı"⁵¹⁵ ayetidir ve bu ayette Yaraticının hikmet ve ilimle nitelenmiş olduğunu belirtir. Göğü kurmak elbette ki bir ilim istemektedir. Kullara ait fiillerin yaratılmasına ise "Öyle ise yapacağını yap"⁵¹⁶ Yine o, "O bir işe hükmedince sadece 'Ol!' der, oluverir"⁵¹⁷ ayetlerini zikretmiştir.⁵¹⁸

Kaza kavramının yukarıdakilerden başka 'bildirdi, haber verdi, emretti, yapıp bitirdi' anlamlarına da geldiğini haber veren Mâtürîdî, bu hususu temellendirmek üzere şu ayetleri zikreder;⁵¹⁹ "Biz İsrailoğullarına... bildirdik."⁵²⁰ "Rabbin sadece kendisine kulluk etmenizi... emretti."⁵²¹ "Allah ve resulü bir işi emrettiği zaman inanmış bir erkek ve kadına kendi isteklerine göre seçim yapma hakkı yoktur."⁵²² "Musa süreyi bitirdiği zaman..."⁵²³

Kader kavramına gelince; Mâtürîdî bu kavramı iki şekilde incelemiştir. Birincisi; Bir şeyin oluşumu açısından sahip olduğu konumdur. Ona göre hayır-şer, hüsün-kübu, hikmet-sefeh bu alana dâhildir.⁵²⁴ Hikmet bağlamında Mâtürîdî, "Biz her şeyi kendisinin sahip bulunduğu özelliğe göre yarattık"⁵²⁵ ayetine işaret etmiştir. İkincisi; Mâtürîdî, her şeyin oluşacağı zaman ve mekânın, doğru veya yanlışın, mükâfat veya cezanın belirlenmesi takdir edilmesi şeklinde açıklamıştır.⁵²⁶ Delil olarak ise şu ayetleri zikretmiştir; "Bunlar arasında seyretmeyi konaklara ayırdık (takdir ettik)"⁵²⁷ "Lut'un karısı müstesna biz onun geri kalanlardan olmasını takdir ettik."⁵²⁸

Mâtürîdî, kader kavramını yukarıda görüldüğü üzere iki grupta incelemiştir. Birinci kısımda bulunan hüsün-kübu konusunda o, Allah'a nispet edilecek yaratma ya da fiilin herhangi bir kübu içermemesi gerektiğini beyan etmiştir. Eğer ki kübha dair bir durum ile karşılaşırsak burada yapılacak işin kübuhu Allah'tan nefyetmek olduğunu

⁵¹⁵ Fussilet 41/12.

⁵¹⁶ Tâhâ 20/72.

⁵¹⁷ Âi-i İmrân 3/47.

⁵¹⁸ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, s. 459.

⁵¹⁹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, s. 460.

⁵²⁰ el-İsrâ 17/4.

⁵²¹ el-İsrâ 17/23.

⁵²² Ahzab 33/36.

⁵²³ Kasas 28/29.

⁵²⁴ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, s. 461.

⁵²⁵ el-Kamer 54/49.

⁵²⁶ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, s. 461.

⁵²⁷ Sebe' 34/18.

⁵²⁸ el-Hicr 15/60.

bildirmiştir.⁵²⁹ Kullar Allah'ın emrettiği ve yasakladığı davranışlara muhatap olma sebebiyle eşittir ancak bu emirlere uyma noktasında mümin ve kâfir elbette ki bir değildir. O, bu bağlamda *"Eğer Allah'ın lütuf ve merhameti olmasaydı içinizden hiçbir kimse asla temize çıkamazdı. Fakat Allah dilediğini arındırır. Allah işiten ve bilendir"*⁵³⁰ ayetini delil olarak getirmiştir.

Mâtürîdî'nin aktardığına göre Kaderiyye mezhebi *"Allah, dilediğini saptırır, dilediğini de doğru yola iletir"*⁵³¹ *"Allah onların kalplerini çevirmiştir"*⁵³² ayetlerinde yer alan kalplerin çevrilmesi hususunun Allah'a nispet edilmesinin Allah'ın bir imtihanı olduğunun ve kulları Allah'ın yardımından ayrı tutmak anlamına geldiğinin haberini vermişlerdir.⁵³³ Mâtürîdî, ayette zikredilen kalplerin çevrilmesinin zıddı olan iyi davranışların Allah'ın emir ve desteklemesinin alanına girdiğini belirtmiştir. Ona göre Kaderiyye mezhebi gibi düşünülürse, insanları nurdan çıkarıp karanlıklara daldırma işi de Allah'a nispet edilmelidir. Ancak ona göre bu doğru değildir.⁵³⁴ Nitekim Mâtürîdî bu noktada *"Allah inananların dostu olup onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır. İnkâr edenlere gelince, onların dostları da tağut olup karanlığa götürür"*⁵³⁵ ayetini görüşünü temellendirmek için zikretmiştir.

b. Te'vîlâtü'l-Kur'ân

Mâtürîdî, kader ve kaza hakkındaki görüşlerini temellendirmek için zikrettiği ayetlerin yorumlarını Te'vîlâtü'l-Kur'ân'da şu şekilde yapmıştır. Tâhâ suresinin 72. ayetindeki bilgilere göre Firavun'un sihirbazları Hz. Musa'nın mucizesini görünce Firavun'un da tehditlerine boyun eğmeyerek iman etmişlerdi. Ona da 'Artık ne hüküm vereceksen ver! Biz seni tercih etmeyeceğiz.' demişlerdi.⁵³⁶ Kitâbü't-Tevhîd'de yer verdiği bir başka ayet Âl-i İmrân suresinin 47. ayetidir. Mâtürîdî bu ayeti, Allah'ın emir ve iradesinin hemen yerine getirilmesi şeklinde değerlendirmiştir. Ona göre engel ya da alıkoyma işi ancak bir takım yaratılmış olanlara mahsustur. Ancak Allah için böyle bir

⁵²⁹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 465-466.

⁵³⁰ en-Nûr 24/21.

⁵³¹ İbrâhîm 14/4.

⁵³² et-Tevbe 9/127.

⁵³³ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 469.

⁵³⁴ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 469.

⁵³⁵ el-Bakara 2/257.

⁵³⁶ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, c. 9, s. 287.

durum söz konusu değildir.⁵³⁷

Bu husustaki bir diğer ayet olan İsrâ suresinin 4. ayetinde Mâtürîdî'ye göre insan ister itaatkâr olsun isterse inkârcı olsun yapmış olduğu her fiil Allah'ın hükmü ile gerçekleşmektedir. Ayrıca Mâtürîdî Kitâbü't-Tevhîd adlı eserinde zikretmiş olduğu kaza kavramlarının anlamlarını bu ayetin yorumunda da ele almaktadır.⁵³⁸ İsrâ suresinin 23. ayetinde ise kaza kelimesi 'farz kılmak, zorunlu kılmak ve hükmetmek' şeklinde tanımlanmıştır.⁵³⁹ Ahzab suresinin 36. ayetinde yer alan kaza kelimesini o, emir veya hüküm şeklinde ele almıştır.⁵⁴⁰ Kasas suresinin 29. ayetinde o, Hz. Musa'nın kendisine çalışması için verilen sürenin bitmiş olduğu bahsine değinmiştir.⁵⁴¹

Kitâbü't-Tevhîd'de kader bağlamında zikri geçen Sebe' suresinin 18. ayeti daha çok Hz. Davud'ın zırh yapımı hakkındaki bilgilerinden oluşmaktadır.⁵⁴² Mâtürîdî, Kitâbü't-Tevhîd'de bu ayeti irade konusu bağlamında ele almış olmasına rağmen Te'vîlâtü'l-Kur'ân adlı eserinde irade bağlamında bir yorum yapmamıştır. Hicr suresinin 60. ayetinde, Mâtürîdî, Mu'tezile'nin hileye başvurarak 'takdir ettik' demeleri gerekirken 'haber verdik' ifadesini kullandıklarını bildirmiştir. Bununla birlikte o, kullara ait fiillerin yaratıcısının Allah olduğunu ve bu durumun da Allah'ın takdiri ile gerçekleştiğini beyan etmiştir.⁵⁴³

Bir diğer ayet olan Nûr suresinin 21. ayetinde, arınan, kurtulan kişinin Allah'ın sayesinde arındığını, Allah'ın bu kişilere katında bulunan lütfundan verdiğini, arınamayan kişilere ise lütfunu vermediğini ifade etmiştir.⁵⁴⁴ İbrâhîm suresinin 4. ayetinde ona göre Allah, sapkınlık yoluna götüren sebebi tercih edeceğini bildiği kişiyi sapkınlığa, doğru yola götüren sebebi tercih edeceğini bildiği kişiyi de doğru yola iletir.⁵⁴⁵ Tevbe suresinin 127. ayetinde Allah, inat etmeye dayalı inançları, delilleri araştırmadan, düşünmeden reddetmeleri sebebiyle onlara ceza olarak kalplerini

⁵³⁷ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, c. 2, s. 340.

⁵³⁸ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, c. 8, s. 253.

⁵³⁹ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, c. 8, s. 280.

⁵⁴⁰ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, c. 11, s. 389.

⁵⁴¹ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, c. 11, s. 43.

⁵⁴² Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, c. 11, s. 456-457.

⁵⁴³ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, c. 8, s. 57.

⁵⁴⁴ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, c. 10, s. 149.

⁵⁴⁵ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, c. 7, s. 488.

çevirmiştir.⁵⁴⁶ Bakara suresinin 257. ayetinde inkâr eden ve iman edenlerin her birisinin için başlangıcında buldukları noktayı imanla ya da küfürle nitelenmeden önceki hallerini göstermektedir. Daha sonra kişi dost olarak Allah'ı kabul ederse aydınlığa gider, tağutu kabul ederse de karanlığa girer. Ona göre bu ayet insanlar önce aydınlık veya karanlıktaydı sonra Allah onları oradan çıkardı anlamını içermemektedir.⁵⁴⁷

Mâtürîdî, Kitâbü't-Tevhîd'de kader ve kaza konusuna yer vermiş önce kaza kavramının izahını yapmıştır. O kaza kavramının birkaç anlama geldiğini bildirmiş, bu kavrama yüklediği anlamlar arasında bildirmek, haber vermek, emretmek, yapıp bitirmek, yaratmak, en uygun konumda yaratmak gibi manaları zikretmiştir. Kaza kavramına yüklemiş olduğu anlamların her birini ayetlerden yararlanmak suretiyle açıklamıştır. Kaza kavramıyla ilişkili olarak kader kavramını ele alan Mâtürîdî, bu kavramı iki şekilde incelemiştir. İlki, nesnenin konumu itibariyle iyi veya kötü olmasıdır. İkincisi, her şeyin oluşacağı zaman ve mekânın belirlenmesi, takdiridir. O bu kavram hakkındaki görüşlerini de ayetlerden yararlanarak açıklamıştır. O, Allah'a nispet edilecek yaratmanın kötülük içermeyeceğini bildirmiş, Allah'ın kötülükten beri olduğunu söylemiştir. Allah'ın kötü bir yaratmada bulunmayacağını, bu anlayışın insanın bakış açısından kaynaklandığını beyan etmiştir. O, Kaderiyye mezhebinin görüşlerine de yer vermiş, onları eleştirmiştir. Kitâbü't-Tevhîd'de kaza hakkında zikrettiği ayetlerin Te'vîlâtü'l-Kur'ân'daki yorumları birebir örtüşükleri dikkat çeker. Kader hakkında delil olarak zikrettiği ayetlerden olan Sebe' suresinin 18. ayetinin Te'vîlât'taki yorumunda ise Kitâbü't-Tevhîd'deki izahla herhangi bir benzerliktespit edilememiştir. Bunun sebeplerinden birisi Te'vîlât'ta ayetin siyak-sibakı çerçevesinde değerlendirilmiş olmasıdır. Hicr suresinin 60. ayetinin yorumunda ise Mu'tezile'nin kader hakkındaki görüşleri eleştirilmiştir. Kitâbü't-Tevhîd'de Kaderiyye mezhebinin görüşlerini çürütmek için zikrettiği ayetler Te'vîlât'taki yorumları ise Kaderiyye mezhebinin adı zikredilmemekle birlikte Kitâbü't-Tevhîd'deki görüşlerin açıklayıcısı ve devamı niteliğindedir. Kader ve kaza konusunda zikrettiği ayetlerden sadece Sebe' suresinin 18. ayeti hariç geri kalan ayetler Te'vîlât'taki yorumları ile uyum içerisinde ve birbirlerini destekler mahiyettedir.

⁵⁴⁶ *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 1. Baskı, c. 6, s. 516.

⁵⁴⁷ *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 1. Baskı, c. 2, s. 187.

DEĞERLENDİRME

Bu bölümde kader ve kaza ile ilgili olarak “Hikmet ve sefeh hakkında”, “Kulların fiilleri ve faillerin belirlenmesi”, “İslam fırkalarının kulların fiilleri hakkındaki görüşleri”, “Kula ait fiilin kudreti”, “Kudretin fiilden önceliği veya beraberliği düşüncesi”, “Ecel”, “İrade”, “Kaza ve kader” başlıklarına yer verilmiştir. Bu başlıklar altında genel bilgiler verilmiş olup konuyla alakalı olarak Mâtürîdî'nin Kitâbü't-Tevhîd'deki görüşleri izah edilmiştir. Onun görüşlerini desteklemek gayesiyle işaret ettiği ayetleri nasıl ele aldığını anlamak için onun Te'vîlâtü'l-Kur'ân adlı eserine bakılma ihtiyacı hissedilmiş, her iki eser arasında ayetler üzerinden bir mukayese yapılmıştır. Ona göre, Allah'ın fiilleri hikmet dairesinde gerçekleşir. İnsanlar konumları itibariyle yer yer Allah'ın hikmetini kavrayamamaktadırlar. İnsanın anlayışına bağlı olarak Kur'an-ı Kerim'in de anlaşılması noktasında muhkem ve müteşabih ayetlerin olduğuna vurgu yapan Mâtürîdî, Kur'an'ın doğru anlaşılması durumunda kader ve kazanın da doğru anlaşılacağını beyan etmiştir. İslam düşünce tarihinde kulların fiilleri hakkında çeşitli görüşler öne sürülmüştür. Nitekim bu konu İslam'ın siyasî yönüyle de alakalı olarak kişinin sorumluluğu ve hürriyeti bağlamında düşünülmüştür. Mâtürîdî, kulların fiillerini yaratılması bakımından Allah'a nispet etmekte fiili isteyen ve o fiile güç yetirenin ise insan olduğunu beyan etmektedir. Ona göre insanın fiillerinin yaratılması göklerin ve yerin yaratılmasından daha nettir. Daha sonra Mâtürîdî, kulların fiilleri ile ilgili istitaati ele almış ve bu konu hakkındaki görüşlerini izah etmiştir. Ona göre, istitaat iki türdür, birincisi sebepler ve hallerdir ki onlar fiilden önce bulunurlar; ikincisi ise fiille birlikte ortaya çıkan türdür. Ona göre bir fiilin meydana gelebilmesi için önce o fiilin sebepleri tam olmalıdır. Daha sonra ise failin o sebepler üzerinden fiile güç yetirebilmesi gerekmektedir. Bu konuda bir hususa daha dikkat çeken Mâtürîdî, bir fiil için sebeplerin tam olmasının o fiilin kesinlikle gerçekleşeceği anlamına gelmeyeceği meselesidir. Örneğin müşriklerin gerçeği görememeleri gibi.

Kader ve kaza konusuyla alakalı olarak ele aldığı başlıklardan bir diğeri eceldir. Bu başlık altında Mu'tezili âlim olan Kâ'bî'nin görüşlerine yer vermiş ve onu bu konudaki görüşlerinden dolayı eleştirmiştir. Mâtürîdî'ye göre kişinin eceli bir tanedir. Ölen veya öldürülen kişi kendi eceli ile ölmüştür. Bu başlık altında ömrün uzamasına da değinen Mâtürîdî, Allah'ın kişinin ömrünü uzatacak davranışlarda bulunacağını bildiği

için onun ömrünü ona göre verdiğini söylemiştir. Bu bölümde Mâtürîdî'nin üzerinde durduğu en önemli konulardan biri irade bahsidir. O, Allah'ın iradesinden bahsetmiş ve O'nun iradesinin her yerde geçerli olduğunu bildirmiştir. İnsanın da bir iradesinin olduğunu ifade eden Mâtürîdî, Allah'ın kullara iman konusunda baskı yapmadığını, bilakis onları iman noktasında serbest bıraktığını izah etmiş bu durumu da insanın iradesinin olduğuna kanıt olarak göstermiştir. İrade bahsi çerçevesinde Allah'ın bir kişiyi ya da bir bölgeyi helak etmek istemesine değinen Mâtürîdî, bölge halkının Allah'a isyan etmeden önce helak edilmesinin bir zulüm olduğunu değerlendirmiş, helak işinin o bölgede yaşayan kişilerin hal ve hareketlerinden dolayı olduğunu bildirmiştir. Bu bahiste son olarak Mâtürîdî, kulların iradelerinin olduğunu aksi halde Allah'ın hikmetine ters davranmış olacağını beyan etmiştir. Mu'tezile'nin irade bahsindeki görüşlerine de reddiyelerde bulunmuştur.

Mâtürîdî, kaza kavramına ayetlerden hareketle birkaç anlam yüklemiştir. Bu anlamlar arasında yaratmak, bildirmek, haber vermek emretmek gibi manalar zikredilebilir. Kader kavramını ise iki şekilde incelemiştir. Birincisi, bir şeyin sahip olduğu konumuna göre değeridir. İyilikler ve kötülükler bu bahsin konusudur. İkincisi ise her şeyin oluşacağı zaman ve mekânın takdiri, ölçüsü, belirlenmesidir. O, Allah'a nispet edilecek yaratmanın kötülük içermeyeceğini bildirmiş, Allah'ın kötülükten beri olduğunu ifade etmiştir. Allah'ın kötü bir yaratmada bulunmayacağını, bu anlayışın insanın bakış açısından kaynaklandığını beyan etmiştir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. BÜYÜK GÜNAHLAR VE BUNLARI İŞLEYENLERİN DURUMU

Bu bölümde, “Günahların dindeki konumu ve günah işleyenlerin durumu”, “Büyük günah işleyenler hakkında âlimlerin görüşleri”, “İki çeşit günahı birbirinden ayırmanın akli gerekliliği”, “Büyük günah ve şefaat” başlıkları yer almış, her bir başlıkta Mâtürîdî’nin Kitâbü’t-Tevhîd ve Te’vîlâtü’l-Kur’ân’daki ayetlerden istifade yöntemi değerlendirilmiştir.

4.1 GÜNAHLARIN DİNDEKİ KONUMU VE GÜNAH İŞLEYENLERİN DURUMU

Farsça bir kelime olan günah sözlükte, Allah’ın emir ve yasaklarına aykırı fiil ve davranışlar olarak tanımlanmıştır.⁵⁴⁸ Günah kavramının Arapça’da farklı kelimelerle ifade edildiğini görmekteyiz. Mesela rezil ve alçak olmak anlamında zenb kelimesi, helal ve mubah olmayan anlamında ism kelimesi, itaatsiz ve asi olmak anlamında ma’iyet kelimesi, kasten işlenen fiiller için hata kelimesi, ayıp kusur anlamında seyyie kelimesi, yüz kızartıcı, çirkin bir fiil anlamında fâhişe kelimesi gibi çeşitli kavramlarla günahlar ifade edilmektedir. Bunlardan hariç; zelle, kabiha, fisk, fücur, cürüm, sağire, kebire gibi kelimeler de kullanılmaktadır.⁵⁴⁹ Kur’an’da daha çok zenb, ism, isyan, fisk kelimeleri ile günahlar ifade edilmektedir. Günahlar büyük günah (kebire) ve küçük günah (sağire) olarak nitelendirilmektedir.⁵⁵⁰ Büyük günah dinen yasaklandığı konusunda kesin delil bulunan ve hakkında dünyada veya ahirette ceza olacağı öngörülen davranışlar anlamına gelir. Büyük günahın kapsamında olmayan kötü davranışlara ise küçük günah denilmiştir.⁵⁵¹

İslam’ın ilk devirlerinde meydana gelen sosyal ve siyasal ihtilaflar nedeniyle birçok çekişmeler ve mücadeleler yaşanmıştır. Bu dönemde Müslümanlar arasında çıkan savaşlarda ölen kişiler hakkında nasıl hüküm verileceği konusu Kelam ilminin temel problemleri arasında yer edinmiştir. İtikadi bir konu olan büyük günah meselesi bu tartışmalardan biridir. Cemel ve Sıffin savaşlarına katılanlar hakkında o dönemdeki

⁵⁴⁸ Topaloğlu, *Kelam Terimleri Sözlüğü*, s. 102, 346.

⁵⁴⁹ Gölcük, *Kelam*, s. 134.

⁵⁵⁰ Bebek, Adil, “Kebîre”, *DİA*, c. 25, s. 163.

⁵⁵¹ Topaloğlu, *Kelam Terimleri Sözlüğü*, s. 179-180.

âlimler üç farklı görüş ileri sürmüşlerdir. Bu görüşlerden ilki Haricilere aittir. Onlara göre büyük günah işleyen kişi kâfir ve fasık olur. Bunlar ebedi olarak cehennemde kalırlar. Haricilerin karşısında yer alan Mürcie ise Cemel ve Sıffin savaşlarında ölen ve öldüren kişiler hakkındaki hükmü Allah'a havale etmiştir. Üçüncü görüş Mu'tezile'ye aittir ve onlara göre büyük günah işleyen kişi iman ile küfür arasında bir yerde bulunur. Büyük günah sahibi, imanın şartlarından birini terk ettiği için mümin değildir. Ancak o kişi Allah'ı tasdik ettiği için de kâfir değildir. Onlara göre bu kişi tövbe etmeden önce ölürse ebedi olarak cehennemde kalır. Dünyada ise Müslüman olarak hüküm görüp ona İslam hukukunun esasları uygulanır.⁵⁵²

Ehl-i Sünnet'e göre büyük günah işleyen kişi dinden çıkmaz ve küfre düşmez. İman etmek tasdikten ibarettir. Bu nedenle de kişi helali haram saymadığı, dini emir ve nehiyleri alaya almadığı müddetçe iman dairesi içerisinde dir.⁵⁵³

a. Kitâbü't-Tevhîd

Mâtürîdî, günahların dindeki konumu ve günah işleyenlerin durumu konusunda İslam âlimlerinin çeşitli fikirler ileri sürmüş olduğunu belirtir. Onun zikrettiği görüşlerden ilkinde göre günahların hepsi aynı konumda olup herhangi bir günahı işleyen kişi imandan çıkmaktadır.⁵⁵⁴ Günahların hepsinin aynı derecede olduğunu düşünen bu âlimlere göre; "*Eğer yasaklanan büyük günahlardan sakınırsanız küçük günahlarınızı örter ve sizi şerefli bir yere koyup yerleştiririz*"⁵⁵⁵ ayeti iki şekilde yorumlanabilir.⁵⁵⁶ Birincisi küçük günahların tövbe ile örtülmesidir. İkinci yorum olarak, ayetlerde zikredilen günahların hata ve gafletten dolayı işlenen küçük günahları kapsayabileceği inancıdır.

Mâtürîdî yukarıdaki bilgileri aktardıktan sonra, günahların hepsini bir kabul eden âlimlerin, günah işleyen kişileri isimlendirmeleri bakımından da iki gruba ayırmıştır. Ona göre birinci grup, günah işleyen kişilere kâfir demiştir. Büyük günah sahiplerini "kâfir" olarak nitelendiren bu âlimler Allah'ın küçük günahlara da ceza

⁵⁵² Erdemci, Cemalettin, *Kelam İlmîne Giriş*, 2. Baskı, İstanbul: DEM Yayınları, 2012, s. 27-28.

⁵⁵³ Gölcük, *Kelam*, s. 136.

⁵⁵⁴ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 487.

⁵⁵⁵ en-Nisâ 4/31.

⁵⁵⁶ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 487-488.

vereceğini belirtmişlerdir.⁵⁵⁷ Mâtürîdî'nin aktardığına göre bu düşüncedeki âlimler, insanın inancında oluşan samimiyetsizliğin o insanın küfürle damgalanmasına sebep olduğunu belirtmiştir. Onlara göre kişi işlediği günah sebebiyle Allah'a karşı gelmekte ve şeytana uymaktadır. Şeytana uyan kişi onlara göre kâfirdir.⁵⁵⁸

Mâtürîdî, günahların hepsini bir kabul eden ama büyük günah sahibini farklı isimle nitelendiren ikinci gruptan bahseder. Onlara göre günahların hepsi derecesi bakımından eşittir ve günah işleyen kişiler kâfir olarak değil müşrik olarak nitelendirilmelidir.⁵⁵⁹ Onlara göre müşrik sadece söz ile Allah'a ortak koşan değil aynı zamanda fiil ile de Allah'a ortak koşandır.⁵⁶⁰

Bunlardan başka, günahları iki kısma ayırıp onlara küçük günahlar ve büyük günahlar diyen âlimlerin olduğunu bildiren Mâtürîdî, onların küçük günahların bağışlanabileceğine, büyük günahların ise yukarıdaki gibi sahibini küfür veya şirk olarak isimlendirmek gerektiğine inandıklarını bildirmiştir. Küçük günahların insanı imandan çıkarmayacağını ve bu günah sahiplerinin cehennemde ebedi olarak kalmayacağını ifade etmiştir.⁵⁶¹

Mâtürîdî'ye göre küçük veya büyük günah işleyen kimseye hakiki anlamda küfür veya şirk nispet edilemez. Allah'ın, Hz. Peygambere müminlerin günahları için bağışlanma dilemesini emrettiğini beyan eden Mâtürîdî bu görüşünü destekler mahiyette Muhammed suresinin 19. ayetini işaret etmiştir. Mealen; *"Şunu bil ki Allah'tan başka ilah yoktur. Hem kendinin hem de mümin erkek ve mümin kadınların günahlarının bağışlanmasını dile"*⁵⁶² Kâfir veya müşrik kimseler için bağışlanmanın olmayacağını; *"Allah'a ortak koşanlar için af dilemek ne peygambere yaraşır ne de inananlara"*⁵⁶³ ayetiyle ve nifak tohumları eken kişilerin de aftan men edildiğini şu ayet mealleriyle bize bildirmiştir; *"Sefere çıkmaktan geri kalmış bedeviler sana diyecekler ki; 'Mallarımız ve ailelerimiz bizi alıkoydu. Allah'tan bağışlanmamızı dile'"*⁵⁶⁴ *"Onlar için*

⁵⁵⁷ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 488.

⁵⁵⁸ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 489.

⁵⁵⁹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 489.

⁵⁶⁰ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 489.

⁵⁶¹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 490.

⁵⁶² Muhammed 47/19.

⁵⁶³ et-Tevbe 9/113.

⁵⁶⁴ el-Feth 48/11.

*mağfiret dilesen de (dilemesen de) birdir*⁵⁶⁵ Allah Peygamberini münafıkların cenaze namazını kılmasını “*Onlardan ölmüş bulunan hiçbirine asla namaz kılma, onun kabri başında da durma!...*”⁵⁶⁶ ayeti ile yasaklamıştır.⁵⁶⁷ Mâtürîdî’ye göre Allah, iman eden kullarına tövbe kapısını göstermiş ve onlara tövbe etmelerini gerekli kılmıştır. Nitekim o “*Ey müminler! Hepiniz Allah'a tövbe ediniz ki kurtuluşa eresiniz.*”⁵⁶⁸ “*Ey iman edenler! Samimi bir tövbe ile Allah'a dönün umulur ki Rabbiniz sizin kötülüklerinizi örter*”⁵⁶⁹ ayetlerini zikretmiştir.

Allah, Kur’an’da bazı hal ve hareketlerinden dolayı kişiyi küfürle nitelendirmiştir. Mâtürîdî bu anlatımın mecazi olduğunu Nahl suresinin 106. ayetine dayanarak beyan eder.⁵⁷⁰ Bu ayetin meali şöyledir; “*Kim Allah'a iman ettikten sonra O'nu inkâr ederse –kalbi imanla dolu olduğu halde inkâra zorlanan hariç-*”⁵⁷¹ Ona göre ayette yer alan inkâr gerçek anlamda küfür değildir. Kişinin kalbi imanla dolu olduğu halde küfre zorlanırsa yapılan bu inkârın küfür olmadığını, kişinin müşrik iken yaptığı iyiliğin karşılığını göremeyeceğini, inkâr halindeyken de işlediği suçların cezasını iman edince çekmeyeceğini ifade etmiştir. Mâtürîdî bu hususta şu ayetleri zikretmiştir;⁵⁷² “*Kim bir kötülük yapar veya nefesine zulmeder de sonra da Allah'tan mağfiret dilerse şüphe yok ki O'nu çok bağışlayıcı ve esirgeyici bulacaktır*”⁵⁷³ “*İnkâr edenlere tutumlarından vazgeçerlerse geçmiş günahlarının bağışlanacağını söyle*”⁵⁷⁴ “*Ancak tövbe ve iman edip iyi davranışlarda bulunanlar müstesna, Allah onların kötülüklerini iyiliklere çevirir*”⁵⁷⁵

b. Te’vilâtü’l-Kur’ân

Mâtürîdî, Kitâbü’t-Tevhîd adlı eserinde günahların dindeki konumu ve günah işleyenlerin durumunu müstakil bir başlık altında ele almıştır. O bu konudaki görüşlerini çeşitli ayetlerden faydalanmak suretiyle dile getirmiştir. Görüşünü

⁵⁶⁵ el-Münâfikûn 63/6.

⁵⁶⁶ et-Tevbe 9/84.

⁵⁶⁷ Mâtürîdî, *Kitâbü’t-Tevhîd*, s. 490-491.

⁵⁶⁸ en-Nûr 24/31.

⁵⁶⁹ et-Tahrîm 66/8.

⁵⁷⁰ Mâtürîdî, *Kitâbü’t-Tevhîd*, s. 493.

⁵⁷¹ en-Nahl 16/106.

⁵⁷² Mâtürîdî, *Kitâbü’t-Tevhîd*, s. 493.

⁵⁷³ en-Nisâ 4/110.

⁵⁷⁴ el-Enfâl 8/38.

⁵⁷⁵ el-Furkân 25/70.

desteklemesi için yer verdiği ayetlerden ilki Muhammed suresinin 19. ayetidir. Mâtürîdî, müminler için onların bağışlanması adına en ümit verici ayetin bu ayet olduğunu bildirmiş, Allah'ın Peygamberine müminler için dua etmesini emrettiğini beyan etmiştir.⁵⁷⁶ Bir diğer ayet Tevbe suresinin 113. ayetidir. Bu ayetin tefsirinde Mâtürîdî, cehennemlik oldukları bilinen kimseler için bağışlanma dilemenin müminlere yasaklandığını bildirmiştir. Çünkü Allah'ın iman etmeyeceğini bildiğini ve buna bağlı olarak ta o kişinin bağışlanmayacağını gösterdiğini haber vermiştir.⁵⁷⁷

Mâtürîdî münafıkların durumuna dair üç ayet zikretmiştir. Bu ayetleri zikrediliş sırasına göre ele alabiliriz. Bunlardan ilki Fetih suresinin 11. ayetidir. Bu ayetin tefsirinde Mâtürîdî, mallarını ve ailelerini bahane ederek savaşa katılmayan münafıkların gerçeği gizleyerek Hz. Peygamberden Allah'a dua etmesini istediklerini haber vermektedir. Mâtürîdî'nin belirttiğine göre onlar Hz. Peygambere inanmayan kimselerdi ve müminlerin aralarına nifak tohumları ekiyorlardı.⁵⁷⁸ Mâtürîdî, münafıkların durumuna bir başka delil olarak Münafikun suresinin 6. ayetini zikretmiştir. Bu ayetin tefsirinde Mâtürîdî, mağfiretin ancak Allah'tan istendiğini ve bunun da ahirette gerçekleşeceğini beyan ederek, münafıkların ahiret hayatına inanmadıklarını, kendilerinin doğru yolda olduklarına inandıklarını beyan etmiştir.⁵⁷⁹ Son olarak bu kapsamda Tevbe suresinin 84. ayetine yer veren Mâtürîdî, burada Allah'ın münafıkları itaatten çıkmış fasık kimseler olarak adlandırdığını ve bu nedenle onların cenaze namazının kılınmasının da yasaklandığını beyan etmiştir.⁵⁸⁰

Mâtürîdî'nin Müminlerin tövbe etmeleri gerektiğine dair zikrettiği ayetlerin ilki Nûr suresinin 31. ayetidir. Bu ayetin tefsirinde Mâtürîdî, Allah'a iman etmek suretiyle kurtuluşa ermek, işlenen günahlardan, kötülüklerden uzaklaşmak, Allah'a itaat etmek, tövbe etmek gibi konulara değinmiştir.⁵⁸¹ Tahrîm suresinin 8. ayetinde ise Mâtürîdî, büyük günah işleyen kişilerin iman niteliğine sahip olduklarını, iman niteliğine sahip olanların da tövbe etmeleri gerektiğini beyan etmiştir.⁵⁸²

⁵⁷⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, c. 13, s. 431.

⁵⁷⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, c. 6, s. 465.

⁵⁷⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, c. 14, s. 35.

⁵⁷⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, c. 15, s. 184.

⁵⁸⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, c. 6, s. 453.

⁵⁸¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, c. 10, s. 175.

⁵⁸² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, c. 15, s. 272-273.

Kalbi imanla dolu olan kişinin inkâra zorlanmasını Mâtürîdî Nahl suresinin 106. ayetini delil göstermek suretiyle açıklamıştır. Bu ayetin tefsirinde kalbi imanla dolu olduğu halde baskı veya zulüm altında bulunarak diliyle imanını inkâr etmeye mecbur bırakılan kişinin inkârının küfür olarak değerlendirilemeyeceğini beyan etmiştir.⁵⁸³

Kötülük ve inkârcılar için Mâtürîdî'nin Kitâbü't-Tevhîd adlı eserinde zikrettiği ayetlerin Te'vîlât'taki tefsirleri şöyledir: Mâtürîdî, Nisâ suresinin 110. ayetinde; Kötülük yapan kişinin kendisine zulmetmiş olacağını, kötülükten sonra Allah'tan af dilenmesinin insanları tövbe konusunda şevklendirdiğini söyler. Kur'an'da insanı en çok ümitlendiren ayetlerden olduğunu beyan etmiştir.⁵⁸⁴ Enfâl suresinin 38. ayetinde; İnkârcılar ibadetlerini başkalarına yapmışlar, insanları Allah'ı anmaktan alıkoymuşlar ve başka başka günahlar ve bu günahların en büyüğü olan şirki de işlemişlerdir. Buna rağmen Allah sonsuz cömertliği ve ikramı sayesinde onlara bağışlanmayı ve affedilmeyi vadetmiştir.⁵⁸⁵ Furkân suresinin 70. ayetinde; İnkârcının tövbe etmesi ve imana dönmesi neticesinde tövbesinin kabul edileceği haber verilmiştir.⁵⁸⁶

Mâtürîdî Kitâbü't-Tevhîd adlı eserinde ilk önce büyük günah hakkında farklı görüşlerin olduğunu bildirmiş ve bu görüşleri bizlere aktarmıştır. O diğer görüşleri aktarmak suretiyle o görüşlerin yanlışlığını ortaya koymuş olmakla birlikte kendi görüşüne de zemin hazırlamıştır. En son olarak da kendi görüşünü aktarmış ve bu görüşünü çeşitli ayetlerle temellendirmiştir. Konu içerisinde zikrettiği ayetlerin yorumlarına Te'vîlâtü'l-Kur'ân adlı eserinden baktığımızda ayetlerin Kitâbü't-Tevhîd ile uyumlu olarak yine büyük günahlar çerçevesinde yorumlandığını görmekteyiz. Tevhîd'den farklı olarak Muhammed suresinin 19. ayetinde müminlerin bağışlanması adına en ümit verici ayetlerden biri olduğuna işaret eden Mâtürîdî Tevbe suresinin 113. ayetinde ise müminlerin kâfirler için af dilemesinin yasaklandığını bildirmiştir. Nûr suresinin 31. ayetini Tevhîd'de Allah'a iman edenlerin tövbe etmeleri gerektiğine delil olarak zikrederken aynı ayeti tefsirinde daha detaylandırıp Allah'a itaat etmek, kurtuluşa ermek, kötülüklerden uzaklaşmak şeklinde açıklamıştır. Tahrîm suresinin 8. ayetinin tefsirini de büyük günah işleyen kişilerin iman niteliğine sahip oldukları

⁵⁸³ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, c. 8, s. 220.

⁵⁸⁴ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, c. 4, s. 37.

⁵⁸⁵ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, c. 6, s. 233.

⁵⁸⁶ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, c. 10, s. 316.

şeklinde açıklamıştır. Genel anlamda ayetlerin yorumlarında kişinin büyük günahı işlemiş olmasının onu dinden çıkarmayacağını bildirmiş ve büyük günah işleyen kişilere küfür veya şirk anlamında herhangi bir nitelemenin yapılamayacağını da beyan etmiştir.

4.2 BÜYÜK GÜNAH İŞLEYENLER HAKKINDA ÂLİMLERİN GÖRÜŞLERİ

İslam düşüncesinde siyasal ve sosyal olarak birçok çatışmalar çıkmış ve bunun neticesinde de Müslümanlar arasında çıkan savaşlarda ölen kişilerin statüsü tartışılmıştır. Öldürme fiilini gerçekleştiren kişiler büyük günah işlemiş olurlar. Âlimler büyük günah çerçevesinde üç farklı görüş ileri sürmüşlerdir. Bunlardan ilki, Haricilere ait olan görüştür ki onlar büyük günah sahiplerini kâfir ve fasık olarak nitelendirmişlerdir. Bir diğer görüş Mürcie'ye aittir. Onlara göre ise bu durum karşısında hüküm verilememekte ve sonuç Allah'a havale edilmektedir. Son olarak ise Mu'tezile'nin görüşü şu yöndedir: Büyük günah işleyen kişi iman ile küfür arasında bulunur. Eğer büyük günah sahibi tövbe ederse kurtuluşa erer, tövbe etmezden evvel ölürse o kişi cehennemlidir.⁵⁸⁷ Mâtürîdî'nin büyük günahları işleyen kişiler hakkındaki görüşleri şöyledir;

a. Kitâbü't-Tevhîd

Mâtürîdî, büyük günah işleyen bir kişi hakkında âlimlerin farklı değerlendirmelerde bulduklarını belirtmiştir. Buna göre büyük günah işleyen bir kişiyi, kimisi kâfir, kimisi müşrik, kimisi de ne mümin ne de kâfir olarak kabul etmiştir. Küfür, şirk ve benzeri suçlara ait cezalar da kimine göre kişinin müşrik olarak isimlendirilmesini kimine göre de o kişiye küfür vasfının nispetini gerekli kılmıştır.⁵⁸⁸ Bunun haricinde büyük günah işleyenler vahyi kaynak olarak almamışlardır ve bu nedenle de büyük günah işleyenler küfürle itham edilmişlerdir.⁵⁸⁹

Yukarıdakilerden başka olmak üzere Mâtürîdî, büyük günah işleyen kişilerin fık, fücür ve zulüm gibi çeşitli isimlerle de nitelendirildiğini bildirmiştir. Haricilere göre büyük günah işleyen kişi ahirette küfür konumunda bulunmaktadır. Onlara göre Allah çeşitli ayetlerde insanın dünya ve ahiret hayatındaki konumları itibariyle mümin

⁵⁸⁷ Erdemci, *Kelam İlmîne Giriş*, ss. 27-28.

⁵⁸⁸ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 496-497.

⁵⁸⁹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 497.

ve kâfir olarak iki kısma ayırmış ve bir üçüncü sınıfın olmadığını belirtmiştir. Büyük günah işleyen kişi ise bu görüşe göre kâfir sınıfında yer alır ve o kişi ahirette kâfir olarak hüküm görecektir.⁵⁹⁰

Mâtürîdî, bu görüşe muhalefet eder. İlahi rahmetten ümit kesenlerin sadece kâfirler olduğunu söyler. O, yukarıda zikredilen görüş sahiplerine göre, büyük günah işleyen ve küfür sınıfında bulunmayan kişilerin de Allah'ın rahmetinden ümitlerini kesmelerinin istendiğini bildirmiştir.⁵⁹¹ Oysa Allah büyük günah işleyenlerin imanının devam ettiğini buyurmuştur. Mâtürîdî, görüşlerini temellendirmek için şu ayetlere yer vermiştir: *"Ey iman edenler! Yapmayacağınız şeyi niçin söylüyorsunuz? Yapmayacağınız şeyi söylemeniz Allah nezdinde büyük bir gazapla karşılaşır"*⁵⁹² *"Müminlerden iki grup birbirleriyle vuruşurlarsa aralarını düzeltin. Şayet hiri ötekine saldırırsa Allah'ın buyruğuna dönüncüye kadar saldırın tarafla savaşın"*⁵⁹³ Mâtürîdî'ye göre Allah, her iki ayette de kişilere iman vasfını nispet etmiştir. İlk ayette gazap (makt) ikinci ayette de haddi aşmak (bağy) eylemleri yer aldığı halde ayet "Ey iman edenler!" diye başlamaktadır.⁵⁹⁴ Büyük günah sahibi kişiden iman vasfının kalkmadığını temellendirmek üzere yer verdiği ayetlere devam eden Mâtürîdî, *"Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında size kısas farz kılınmıştır"*⁵⁹⁵ ayetine dikkat çekmiş ve bu ayete göre öldürme işinin imandan çıkma sebebi olarak kabul edilmediğini söylemiştir. *"İman edip de hicrete katılmayanlara gelince, kendileri hicret edinceye kadar size onların mirasından hiçbir pay yoktur. Eğer din hususunda sizden yardım isterlerse..."*⁵⁹⁶ ayetinde de hicrete katılmayanların imanla vasıflandırıldığını söylemiştir. Hicret etmeyenler hakkındaki ayetler şöyledir; *"Ey iman edenler! Benim de düşmanım sizin de düşmanınız olanlara sevgi göstererek ve gizli muhabbet besleyerek dost edinmeyin"*⁵⁹⁷ *"Ey iman edenler! Allah'a ve Peygambere hainlik etmeyin"*⁵⁹⁸ Zikri geçen ayetlerde Allah bu kişileri imanla vasıflandırmıştır.⁵⁹⁹ Aynı zamanda Mâtürîdî, tövbe ile

⁵⁹⁰ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 497-498.

⁵⁹¹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 498.

⁵⁹² es-Saf 61/2-3.

⁵⁹³ el-Hucurât 49/9.

⁵⁹⁴ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 502.

⁵⁹⁵ el-Bakara 2/178.

⁵⁹⁶ el-Enfâl 8/72.

⁵⁹⁷ el-Mümtehine 60/1.

⁵⁹⁸ el-Enfâl 8/27.

⁵⁹⁹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 503.

bağışlanacak günahların olduğunu da söylemiş ve bu fikrine şu ayeti delil getirmiştir;⁶⁰⁰
 “Ey müminler! Hepiniz Allah'a tövbe ediniz (ki kurtuluşa eresiniz)”⁶⁰¹

Mâtürîdî'ye göre Allah, kişi günahı işlemeyen önce onu imanla nitelemiş küfrün gerektirdiği nitelikleri ise o kişiden kaldırmıştır. Mâtürîdî'nin delaleti şu ayetlerdir: “Biz Allah'a... iman ettik deyiniz”⁶⁰² “Peygamber... iman etti”⁶⁰³ Ona göre Allah, imanın şartlarını açıklamış ve “Sen mümin değilsin” diyenin davranışını “Size selam verene 'Sen mümin değilsin' demeyin”⁶⁰⁴ ayetiyle yasaklamıştır.⁶⁰⁵

b. Te'vilâtü'l-Kur'ân

Mâtürîdî, Kitâbü't-Tevhîd'de âlimlerin büyük günah işleyen kişiler hakkındaki görüşlerini zikretmiş daha sonra da kendi düşüncesini açıklamıştır. O görüşlerini beyan ederken çeşitli ayetlerden istidlallerde bulunmuştur. Onun delil olarak zikrettiği ayetlerin ilki Saf suresinin 2 ve 3. ayetleridir. Mâtürîdî bu ayetlerin tefsirinde şu hususları bize bildirmiştir: İman eden herkes Allah'a itaatte vermiş olduğu sözünde sadık olmalıdır. Ancak müminlerden hiçbiri bütün vaatlerine vefa gösterememektedir. Bu durumda mümine düşen görev ise Allah'a gönülden tövbe etmektir.⁶⁰⁶ Hucurât suresinin 9. ayetinde Mâtürîdî, müminlerin birbirleri ile savaşmalarının ve Allah'a isyan etmelerinin büyük günah olduğunu beyan etmiştir. Çünkü Allah çeşitli ayetlerde müminlere barış yapmayı ve insanların aralarını düzeltmelerini emretmiştir.⁶⁰⁷

Kişilerin çeşitli günahları işlemekle imandan çıkmayacağını delillerine devam eden Mâtürîdî'nin zikrettiği ayetlerden bir diğeri Bakara suresinin 178. ayetidir. Bu ayetin tefsirinde kısasta hayat olduğu ve hangi kişiler arasında kısas yapılacağı gibi bilgiler yer almaktadır. Bu ayette büyük günah konusuna değinilmemektedir.⁶⁰⁸ Enfâl suresinin 72. ayetinin tefsirinde hicrete katılmayan kişiler Allah'ın ayetlerini ve kesin

⁶⁰⁰ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 503.

⁶⁰¹ en-Nûr 24/31.

⁶⁰² el-Bakara 2/136.

⁶⁰³ el-Bakara 2/285.

⁶⁰⁴ en-Nisâ 4/94.

⁶⁰⁵ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 517.

⁶⁰⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, c. 15, s. 138-139.

⁶⁰⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, c. 14, s. 84.

⁶⁰⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, c. 1, s. 352.

delillerini doğrulayanlar olarak nitelendirilmiştir.⁶⁰⁹ Mümtehine suresinin 1. ayetinin tefsirinde, Allah'ın yasaklamış olduğu fiilleri işlemek masiyet olmakla birlikte kişinin mümin olma vasfına hâlel getirmediği ifade edilmiştir. Çünkü Allah, ayetin başında “Ey iman edenler!” ibaresini zikretmiştir.⁶¹⁰ Enfâl suresinin 27. ayetinde münafık ve müşriklerin hainliği dine olan inkârcı tutumlarıdır. Müminlerin hainliği ise yaptıkları amellerledir. Allah, müminlerin tutum ve davranışları sebebiyle tövbelerini kabul etme vaadinde bulunmuştur.⁶¹¹

Mâtürîdî Nûr suresinin 31. ayetinin tefsirinde Allah'a itaat etmek suretiyle kurtuluşa erenlerden ve işlemiş olduğu günahlardan ve kötülüklerden uzaklaşanlardan ve Allah'a itaat edip, tövbe edenlerden bahisle izah etmiştir. Yine burada tövbe yoluyla bağışlanacak günahların olduğunu haber vermiştir.⁶¹²

Mâtürîdî, Bakara suresinin 136. ayetini yorumlarken büyük günah işleyen kişilerin imanla nitelendiğini zikretmiştir. Buna göre, Allah müminlerin bütün peygamberlere ve kitaplara ayırım yapmaksızın inanmaları gerektiğini emretmiştir.⁶¹³ Bakara suresinin 285. ayetinde de büyük günah işleyen müminin inanç esaslarının tamamına inanmakta olduğunu, Allah'ın onları imanla vasıflandırdığını söylemiştir.⁶¹⁴ Nisâ suresinin 94. ayetinde Allah'ın, müminlere ve kendisinin Müslüman olduğunu belirten kişilere, Müslüman olmadıkları yönünde beyanda bulunmayı yasaklamıştır. Bu nedenle Mâtürîdî'nin belirttiğine göre büyük günah işleyen kişi de Müslüman konumunda bulunmaktadır.⁶¹⁵

Büyük günah işleyen kişilerin durumu hakkında âlimler farklı telakkiler içerisinde olmuşlardır. Kimisi onlara küfür isnat etmiş, kimisi onlara fâsık demiş, kimisi de onlara ne mümin ne de kâfir demiştir. Mâtürîdî bu âlimlerin görüşlerini aktardıktan sonra onları Kur'an'ı kaynak olarak kabul etmemekle itham etmiştir. Büyük günah işleyen kişiyi kâfir olarak suçlamalarını bu ihmallerine bağlamıştır. O büyük günah işleyen kişilerin kâfir olmadıklarını Kitâbü't-Tevhîd adlı eserinde ayetlerle

⁶⁰⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, c. 6, s. 295.

⁶¹⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, c. 15, s. 108.

⁶¹¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, c. 6, s. 218.

⁶¹² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, c. 10, s. 175.

⁶¹³ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, c. 1, s. 282.

⁶¹⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, c. 2, s. 253.

⁶¹⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, c. 3, s. 370.

temellendirmiştir. Mâtürîdî'nin bu konuda zikrettiği ayetlerin Te'vîlâtü'l-Kur'ân'daki yorumlarına baktığımız zaman Saf suresinin 2-3 ve Bakara suresinin 178. ayetlerinde büyük günah konusuna pek bir atıf bulamasak da daha sonraki ayetlerde direkt olarak konu ile alakalı bilgiler karşımıza çıkmaktadır. Zikredilen ilk ayetlerde büyük günahlarla ilgili yorumun olmayışının sebeplerinden birisi Kelam ve Tefsir alanlarının farklılığı ve zenginliği olsa gerektir.

4.3 İKİ ÇEŞİT GÜNAHI BİRBİRİNDEN AYIRMANIN AKLI GEREKLİLİĞİ

Mâtürîdî, bu başlık altında günahları kategorize etmiş ve onları cezası ebedi olan ve cezası ebedi olmayan diye ayırmıştır. Bunun yanısıra o bu başlık altında daha çok kötü bir fiilde öncü olanların o fiili işleyenlerden bile ileri derecede bir cezasının olacağını bildirmiştir. Bu husustaki açıklamaları şu şekildedir:

a. Kitâbü't-Tevhîd

Mâtürîdî, Kitâbü't-Tevhîd adlı eserinde günahları iki şekilde ele almış, onları cezası ebedi olan ve cezası ebedi olmayan şeklinde değerlendirmiştir.⁶¹⁶ O bir de küfre giren ve başkalarını da bu yola götüren kişilerin hallerini anlatmaktadır. Ona göre bir kötülüğe sebep olan kişinin cezası ile o kötülüğü yapan kişinin cezası bir olamaz. Bu görüşünü destekler mahiyette Ankebût suresinin 13. ayeti ve A'râf suresinin 38. ayetini delil getirmiştir. Bu ayetlerin mealleri şöyledir: "*Fakat gerçek şu ki kendi veballerini ve onunla birlikte nice veballeri taşıyacaklardır.*"⁶¹⁷ "*Ey Rabbimiz! Bizi işte bunlar saptırdılar!*"⁶¹⁸

b. Te'vîlâtü'l-Kur'ân

Mâtürîdî Te'vîlâtü'l-Kur'ân adlı eserinde Ankebût suresinin 13. ayetini yorumlarken şu hususlara değinmiştir: Doğruluktan sapan kişiler kendi günahlarını çekerler ve eğer ki başka birilerini de saptırmışlarsa veya onları da sapmaya davet etmişlerse o zaman saptıran kişilere ceza olarak başka başka yükler yüklenecektir.⁶¹⁹ A'râf suresinin 38. ayetine göre sapkınlık yolunda öncü olan kimseler ve onlara tabi

⁶¹⁶ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 544.

⁶¹⁷ el-Ankebût 29/13.

⁶¹⁸ el-A'râf 7/38.

⁶¹⁹ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, c. 11, s. 122.

olan kimseler için cehennem azabı sürekli artar, büyür ve katmanlaşır.⁶²⁰

Mâtürîdî iki tür günahı bahsetmiştir. Bu günahların ilki kötülükte öncü olan kişilerin günahıdır. Ona göre bu kişiler cehennemde ebedi olarak kalacaklardır. O, burada günaha yönelen kişilerle yönlendiren kişilerin cezasının aynı olmayacağına işaret etmiştir. Kitâbü't-Tevhîd'de zikrettiği ayetlerle de konuyu temellendirmek isteyen Mâtürîdî'nin Te'vilâtü'l-Kur'ân'da bu ayetleri yorumlarken benzer açıklamalarda bulunduğu dikkat çekmiştir.

4.4 BÜYÜK GÜNAH VE ŞEFAAT

Şefaata, sözlükte 'birinin önüne düşüp işini görmek, birinin bağışlanması için af dilemek' anlamlarına gelir. İstılahta 'günahkâr müminin affedilmesi, günahı olmayanların ise derecelerinin yükseltilmesi için izin verilen kimselerin Allah nezdinde aracılık yapması' şeklinde tanımlanır.⁶²¹

Şefaata ahiret hayatına ait bir işlem olup Allah ve O'nun izin verdiği kimselerin yapacağı bir tasarruftur. Kâfirler ve müşrikler bu tasarrufun dışında kalmaktadırlar. Kur'an'da putların şefaata nail olamayacağı, kâfirlerin şefaate nail olamayacakları ve şefaatin bütün yönlerinin Allah'ın takdirinde olduğu çeşitli ayetlerde bildirilmiştir.⁶²² Ahirette hesaplar görüldükten sonra Allah, dilediğini bağışlar, dilediğini de azaba gark eder. Bununla birlikte ahirette esas olan kişinin amelidir. Kişi bu hayatta ahiretteki şefaate güvenerek dinin emir ve yasaklarına uyma noktasında taviz vermemelidir. Şefaate nail olmak için bu hayatta gayret göstermek ve dinin emir ve yasakları hususunda daha titiz davranmak gereklidir. Yukarıda da belirttiğimiz üzere şefaata ahiret hayatıyla ilgili olup bu dünyada ölümlerden şefaata dilemek doğru değildir. Allah ile kulu arasında başka birini koymak Ehl-i Sünnetin görüşlerine göre caiz değildir.⁶²³

Nesefî'ye (ö.508/1115) göre şefaata konusunda Mu'tezilî âlimler arasında fikir birliği yoktur. Onlardan bir kısmı şefaati İlahi adalete aykırı olduğu gerekçesiyle reddetmişlerdir. Diğer bir kısmı ise şefaati üç kısımda kabul etmişlerdir. İlkine göre, büyük günahlardan sakınıp, küçük günah işleyen kişilere peygamberler ve melekler

⁶²⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, c. 5, s. 369.

⁶²¹ Topaloğlu, *Kelam Terimleri Sözlüğü*, s. 287.

⁶²² Kılavuz, *İslam'da İnanç Esasları*, s. 276-277.

⁶²³ Kılavuz, *İslam Akaidi ve Kelam'a Giriş*, s. 345-346.

şefaathçi olacaktır. İkincisine göre büyük günah işleyen kişi günahından dolayı tövbe ederse ettiği tövbenin kabulü için peygamberler ve melekler şefaathçi olur. Üçüncüsüne göre büyük ve küçük günahlardan sakınanlar işledikleri güzel ameller sebebiyle derecelerinin yükseltilmesi için peygamberler ve meleklerin şefaathine ihtiyaç duymaktadırlar.⁶²⁴ Şia'nın şefaath konusundaki görüşüne göre şefaath peygamberler ve vasilerine aittir. Bununla birlikte müminlerin içinden de şefaath edecek kişilerin olacağını bildirmişlerdir.⁶²⁵

a. Kitâbü't-Tevhîd

Mâtürîdî'nin aktardığına göre bazı âlimler şefaathı iki kısımda incelemişlerdir; Birincisi, kişinin konumunu, derecesini başka birinin yanında övmek, iyiliklerini dile getirmek şeklindedir. İkincisi ise o kişi için dua etmektir.⁶²⁶ Mâtürîdî yukarıdaki sınıflandırmadan birincisinin bir mantığının olmadığını, ilmin sadece Allah katında olduğunu belirterek eleştirmiştir.⁶²⁷ Nitekim o bu görüşüne şu ayetleri delil getirmiştir; *"Allah'ın peygamberleri toplayıp ta 'Size ne cevap verildi?' dediği gün 'Bizim hiçbir bilginiz yok' derler"*⁶²⁸ *"Ben söyleseydim sen onu bilirdin. Sen benim içimdekileri bilirsin, hâlbuki ben senin zatında olanı bilmem. Gizlilikleri eksiksiz olarak bilen yalnızca sensin..."*⁶²⁹ İkincisi ise kişi için dua etmektir. Mâtürîdî bu görüşe de karşı çıkarak kişinin amel defterinin olduğunu ve ahirette kanıt için bu defterlerin yeterli olduğunu beyan etmiş, başka bir kişinin dua etmesini gereksiz görmüştür.⁶³⁰

Mâtürîdî'nin haber verdiği göre Ebu Bekir el-Esam⁶³¹ *"Allah kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz. Bundan başkasını dilediği kimse için bağışlar"*⁶³² ayetini zikrederek Allah'ın dilediği kimseyi bağışlayacağını vaat etmiştir. Daha sonra o küçük günahlar hakkında *"Eğer yasaklandığınız büyük günahlardan kaçınırsanız küçük*

⁶²⁴ en-Nesefî, Ebu'l-Muin, *Bahrü'l-Kelam Tercümesi*, Biçer, Ramazan (çev.) 1. Baskı, İstanbul: Gelenek Yayınları, 2010, s. 113-114.

⁶²⁵ Topaloğlu, *İslam'da İnanç Esasları*, s. 278.

⁶²⁶ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 551.

⁶²⁷ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 552.

⁶²⁸ el-Mâide 5/109.

⁶²⁹ el-Mâide 5/116.

⁶³⁰ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 552.

⁶³¹ Ebû Bekir Abdurrahman b. Keysân el-Esam, (ö. 225/756) Mu'tezili fakih ve müfessir. Tefsir ve Kelam alanında da eserleri mevcuttur.

⁶³² en-Nisâ 4/48.

*günahlarınızı örteriz*⁶³³ ayetini zikretmiştir. Azabın büyük günahlara olduğunu belirten el-Esam, buradan şefaatin küçük günahlara olduğu sonucunu çıkarmıştır.⁶³⁴ Mâtürîdî şefaatin küçük günahlara yönelik olduğu hususunda el-Esam'a karşı çıkmış ve onun haramı helal telakki ettiğini söylemiştir. el-Esam'ı Allah'ın emir ve yasaklarını hafife aldığı gerekçesiyle eleştiren Mâtürîdî zikredilen ayetin bağışlanacak günahları değil affedilecek insanları bildirdiğini ifade etmiştir. Çünkü ayette 'dilediği kimseler' ibaresi yer almaktadır.⁶³⁵ Buraya kadar olan kısımda Mâtürîdî, şefaatin hakkında diğer görüşleri eleştirmiştir. Bundan sonraki kısımda ise o görüşünü temellendirmek ve mümin ve fasık kişilerin hallerini izah etmek için Kur'an'dan ayetler zikretmektedir. Daha sonra şefaatin kimler için olduğunu izah etmektedir.

Mâtürîdî, müminin fasıktan ayrı olduğuna ve eşit olmadıklarına dair; *"Mümin kimsé fasık gibi olur mu? Bunlar elbette eşit olmazlar"*⁶³⁶ ayetini delil getirirken, fasık kişilerin ahirete inanmadığına; *"İman ettikten, Resul'ün hak olduğuna şahit olduktan ve kendilerine apaçık deliller geldikten sonra inkârcılığa sapan bir topluluğa Allah nasıl hidayet verir? Allah zalimler grubunu doğru yola iletmez."*⁶³⁷ ayeti ile istidlalde bulunmuştur. Zekatı vermeyen kişiler hakkında; *"Ahireti inkar edenler de onlardır."*⁶³⁸ ayeti ile istidlalde bulunmuştur. Riba hakkında; *"Kim tekrar faize dönerse, işte böyleleri cehennemliktir ve orada devamlı kalıcıdır."*⁶³⁹ *"Menedildikleri halde faiz almaları ve haksız yollarla insanların mallarını yemeleri yüzünden..."*⁶⁴⁰ ayetlerini zikretmiştir. Araplar savaş çağına gelmemiş yetimlerin mallarını vermemektedir. Bu konuda şu ayeti zikretmiştir; *"Haksız yere yetimlerin mallarını yiyenler şüphesiz karınlarına ateş tıkamış olurlar."*⁶⁴¹ Haksızlık ve taşkınlık yaparak insan öldüren ve bunu helal kabul eden Araplar hakkında şu ayetleri zikretmiştir; *"Kim bir mümini kasten öldürürse cezası içinde ebediyen kalacağı cehennemdir."*⁶⁴² *"Allah'ın size olan nimetini hatırlayın. Hani siz birbirinize düşman kişiler idiniz..."*⁶⁴³ Mâtürîdî, buraya kadar zikrettiği ayetlerde

⁶³³ en-Nisâ 4/31.

⁶³⁴ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 554.

⁶³⁵ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 554-555.

⁶³⁶ es-Secde 32/18.

⁶³⁷ Âl-i İmrân 3/86.

⁶³⁸ Fussilet 41/7.

⁶³⁹ el-Bakara 2/275.

⁶⁴⁰ en-Nisâ 4/161.

⁶⁴¹ en-Nisâ 4/10.

⁶⁴² en-Nisâ 4/93.

⁶⁴³ Âl-i İmrân 3/103.

mümin ve fasık kişinin hallerinin ortaya çıktığını bildirmiştir. Bununla birlikte haramı helal olarak kabul eden kişilerin de fasık olduğunu beyan etmiştir.

Ahirette yapılacak olan ayırımın yine mümin ve kâfir şeklinde olacağını vurgulayan Mâtürîdî bu hususta şu ayetlere işaret etmiştir;⁶⁴⁴ “İnsanların bir bölümü cennette bir bölümü de çılgın alevli cehennemde...”⁶⁴⁵ “Kitabı sağından verilen...”⁶⁴⁶ “Kitabı sol tarafından verilenler”⁶⁴⁷ “Kâfirler için hazırlanmış bulunan ateşten sakının.”⁶⁴⁸

Tüm bunları zikrettikten sonra Mâtürîdî, kişinin günahı sebebiyle değil yapmış olduğu iyilikleri sebebiyle şefaate vesile olacağını bildirir. İyilikler kişinin İlahi buyrukları ihmal etmesinin önüne geçmekte, kaybettiği manevi değeri geri kazanmasına sebep olmaktadır. Şefaate nail olmak isteyen kişi büyük günahlardan sakınmalı ve tövbe içerisinde olmalıdır.⁶⁴⁹ Büyük günahlar nedir diye akla bir soru gelecek olursa eğer, bu ayırım net değildir. Çünkü ona göre her günah bir önceki günaha göre büyük, bir sonraki günaha göre küçüktür.⁶⁵⁰ Diğer günahlar ise küfrün bir alt derecesinde yer almaktadır. Yukarıda Mâtürîdî'nin zikrettiği ayetlerde yer alan küfür şekillerinden birisi de haramı helal telakki etmektir.

b. Te'vilâtü'l-Kur'ân

Mâtürîdî şefaate bahsinde vermiş olduğu ayetlerin yorumlarını Te'vilâtü'l-Kur'ân adlı eserinde şu şekilde yapmaktadır. Mümin ve fasıkın birbirinden farklı olduğuna dair zikrettiği ayetlerden ilki Secde suresinin 18. ayetidir. Burada mümin ve fasık kişilerin bir olmadığını bildiren Mâtürîdî fısıkın, imanını karşıtı olduğunu beyan etmiştir. Daha sonra da mümin kişinin imanlı iken yararı olmayan işleri yapabileceğini beyan etmiştir.⁶⁵¹ Bu konuda zikrettiği bir diğer ayet Âl-i İmrân suresinin 86. ayetidir. Mâtürîdî tefsirinde Allah'ı inkâr ederek ölen kişilerin cennet yolunu göremeyeceklerini,

⁶⁴⁴ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 561.

⁶⁴⁵ eş-Şûrâ 42/7.

⁶⁴⁶ el-Hâkka 69/19.

⁶⁴⁷ el-Hâkka 69/25.

⁶⁴⁸ Âl-i İmrân 3/131.

⁶⁴⁹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 551.

⁶⁵⁰ es-Sâbûnî, *Mâtürîdiyye Akaidi*, s. 165.

⁶⁵¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, c. 11, s. 322-323.

onlara hidayet de edilmeyeceğini beyan etmiştir.⁶⁵²

Mâtürîdî'nin büyük günahlardan biri olan riba hakkında zikretmiş olduğu ayetlerden ilki Bakara suresinin 275. ayetidir. Tefsirde Allah, tövbe edipte sonra tekrar eski durumuna dönen kişileri tehdit etmiş ve onları uyarmıştır. Yeniden faize dönmek onu helal telakki etmek anlamına gelmektedir. Bu bağlamda olmak üzere Mâtürîdî, faizi haram kabul edip tekrar faize dönmeyi eleştirmiştir.⁶⁵³ Riba konusunda zikrettiği ikinci ayet Nisâ suresinin 161. ayetidir. Faizin Müslüman ümmetine haram kılınması gibi diğer tüm ümmetlere de haram kılındığı beyan edilmiştir.⁶⁵⁴ Arapların yetim malı yemeleri konusunda zikredilen ayet Nisâ suresinin 10. ayetidir. Bu ayetin tefsirinde Mâtürîdî Yetimin mallarını haksız yollarla helal kabul edip yiyen kişilerin küfre girdiklerini bildirmiş, bir önceki ayette olduğu gibi bu tavrı haramı helal telakki etmek olarak değerlendirmiştir.⁶⁵⁵

Mâtürîdî haksızlık yaparak adam öldüren kişiler hakkında da Nisâ suresinin 93. ayetini delil göstermiştir. Ona göre Mu'tezile bu ayeti büyük günah işleyen kişiler için zikretmiş ve onların ebedi olarak cehennemde kalacağını bildirmiştir. Mâtürîdî, ise Mu'tezile'ye karşı çıkarak, ayette iman vasfının devam ettiğine ve ayetin Allah'tan rahmetin kesilmeyeceğine dair işaret olduğunu hatırlatmıştır.⁶⁵⁶ Âl-i İmrân suresinin 103. ayetinde ise; Allah, kendi dinine sarılanlara lütfuyla ihsanda bulunduğunu ve Müslümanların kalplerinin birleştirmenin de bir nimet olduğunu haber vermiştir. Ona göre bölünmek düşmanlığı düşmanlık da savaşı getirir.⁶⁵⁷

Mâtürîdî'nin ahirette yapılacak olan mümin-kâfir ayırımına dair delil olarak zikrettiği ayetlerden ilki Şûrâ suresinin 7. ayetidir. Mâtürîdî ayetin tefsirinde, her iki yolun (cennet-cehennem) herkes için sonuna kadar açık olacağını ve bu yolların sonlarının nereye çıktığını açıklamıştır.⁶⁵⁸ Bu konuda zikredilen bir diğer ayet, Hâkka suresinin 19. ayetidir. Buna göre, Allah, kıyamet günü insanları iki kısma ayıracaktır.

⁶⁵² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, c. 2, s. 392.

⁶⁵³ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, c. 2, s. 227.

⁶⁵⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, c. 4, s. 116.

⁶⁵⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, c. 3, s. 43.

⁶⁵⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, c. 3, s. 368.

⁶⁵⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, c. 2, s. 420.

⁶⁵⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, c. 13, s. 178.

Kitabı sağ tarafından verilenlerin yüzlerinde mutluluk belirtileri görülecektir.⁶⁵⁹ Bir diğer ayet ise yine aynı surenin 25. ayetidir. Bu ayetin tefsirinde; amel defterinin sol tarafından verilmesi kişinin talihsizliğinin göstergesi olarak değerlendirilmiş, kişinin bundan dolayı amel defterinin kendisine verilmemesini istediği dikkat çekmiştir.⁶⁶⁰ Ancak Mâtürîdî'ye göre bu durum imkânsızdır. Âl-i İmrân suresinin 131. Ayetinde ise; Allah, cehennem için değil sadece kâfirler için hazırlandığını beyan etmiş, bununla birlikte kalbinde en ufak imanı bulunan kişilerin cennete gireceği belirtilmiştir.⁶⁶¹

Mâtürîdî, Kitâbü't-Tevhîd adlı eserinde büyük günahların şefaate olan ilişkisini ele almış, bu konu hakkında âlimlerin farklı görüşler içerisinde olduğunu beyan etmiş ve onların fikirlerini aktarmıştır. Bu fikirleri aktarırken yanlış olan yönlerini de bizlere bildirmiştir. Daha sonra şefaatin nasıl ve hangi durumlarda gerçekleşeceğini izah etmiş ve görüşlerini ayetlerle temellendirmiştir. Mâtürîdî'nin zikretmiş olduğu ayetlerin Te'vilâtü'l-Kur'ân adlı eserindeki yorumlarına gelince o burada önce mümin ile fasık kişilerin tanımlarını yapmış daha sonra da fasık kişinin müminin karşısında yer aldığını beyan etmiştir. Bu nedenle de fasık kişinin cennete giremeyeceğini bildirmiştir. Diğer ayetlerde genel olarak haramı helal telakki eden kişilerden bahis açmış, onların bu yolla küfre girdiğini haber vermiştir. Ayetlerin yorumlarında Mu'tezile'nin büyük günah hakkındaki görüşlerini de aktararak onları eleştirmiştir. En son olarak ise cehennem kâfirler için olduğunu bildirmiştir. Büyük günah işleyen kişilerin en nihayetinde mümin olarak nitelendirildikleri için cennete gidecekleri haberini vermiştir.

DEĞERLENDİRME

Bu bölümde, günahların dindeki konumu ve günah işleyenlerin durumuna, iki çeşit günahı birbirinden ayırmanın gerekliliğine ve son olarak şefaate bahsine değinilmiştir. Mâtürîdî, kişinin büyük günah işlemesinin onu dinden çıkarmayacağını bildirmiştir. Büyük günah işleyen kişilere küfür veya şirk bağlamında herhangi bir nitelemenin yapılmasının da yanlış olduğunu haber vermiştir. Âlimlerin büyük günah konusunda farklı telakkiler içerisinde olduklarını da beyan etmiştir. Mâtürîdî, iki tür günahın birbirinden ayrılması gerektiği konusuna dikkat çekmiştir. Ona göre kötü bir

⁶⁵⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, c. 16, s. 76-77.

⁶⁶⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, c. 16, s. 81.

⁶⁶¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, c. 2, s. 459.

fiili işleyen ile o fiile sebep olan arasında bir farklılık vardır. O, kötülüğe sebep olan kişilerin cehennemde ebedi olarak kalacaklarını bildirmiştir. Son bölümde Mâtürîdî, büyük günahların şefaate olan ilişkisini ele almaktadır. O, şefaatin kişinin günahı sebebiyle değil yapmış olduğu iyilikleri sonucunda şefaate nail olacağını bildirmiştir. Kişiler iyilik yaptıkça İlahi buyruklara uymaktadırlar. Onların manevi değerleri de bu nispette artmaktadır. Ona göre şefaate nail olmak isteyen kişi, büyük günahlardan sakınmalı ve sürekli tövbe içerisinde olmalıdır.

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. İMAN VE İSLAM TERİMLERİYLE İLGİLİ KAVRAMLAR

Bu bölümde, “İmanda ikrar ve tasdik rolü”, “İmanın tasdik veya marifet olması”, “İmanın yaratılmışlığı”, “İmanda istisna”, “İslam ve iman kavramları” başlıkları yer almış, her bir başlıkta Mâtürîdî’nin Kitâbü’t-Tevhîd ve Te’vîlâtü’l-Kur’ân’daki ayetlerden istifade yöntemi değerlendirilmiştir.

5.1 İMANDA İKRAR VE TASDİKİN ROLÜ

İman; sözlükte ‘güven içinde bulunmak, korkusuz olmak’ anlamındaki emn kökünden türemiş bir kavram olup ‘güven duygusu içinde tasdik etmek, inanmak’ manasına gelmektedir. İstılahta, din adına tebliğ ettiği kesinlik kazanan peygamberleri tasdik etmek ve onlara inanmak, demektir. Bu inancı taşıyan kişilere mümin denir.⁶⁶² İman, inancın doğrulanmış ve kesinlik ifade eden halidir. Bununla birlikte Türkçede genellikle iman ve inanç eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. ‘İtikad’ kavramı da iman ile birlikte kullanılan bir başka kavramdır.⁶⁶³

İslam düşünce tarihinde imanın ne olduğu konusu tartışılmış, âlimler iman konusunda farklı fikirler ileri sürmüşlerdir. Ebu Hanife’ye (ö. 150/767) göre iman, kalp ile tasdik dil ile ikrardır. İman sadece ikrar olsaydı bu durumda bütün münafıkların mümin olmaları gerekecekti. Ona göre iman sadece tasdik olsaydı bu durumda da bütün bilgi sahibi kişilerle, Ehl-i Kitap iman sahibi olacaktı. Bu nedenle Ebu Hanife’ye göre iman kalp ile tasdik dil ile ikrardır.⁶⁶⁴ İkrar kelimesini Mâtürîdî, imanın aslından görmemiş, dünya hayatında insanlar arasında hükümlerin uygulanabilmesi için iman şartı olarak kabul etmiştir.⁶⁶⁵

Cehm b. Safvân’ın (ö.128/745-746) kurmuş olduğu Cehmiyye’ye göre iman, kalbin marifetinden ibarettir. Tasdik olmadan Allah’ı ve Hz. Peygamber’in getirdiklerini kalben bilmek demektir.⁶⁶⁶ Bundan başka imanın sadece dil ile ikrar

⁶⁶² Topaloğlu, *Kelam Terimleri Sözlüğü*, s. 154.

⁶⁶³ Düzgün, *Kelam El Kitabı*, s. 289.

⁶⁶⁴ Ebû Hanîfe, “el-Vasiyye”, İmam-ı A’zam’ın Beş Eseri, 9. Baskı, İstanbul: MÜİFY, 2013, s. 64.

⁶⁶⁵ es-Sâbûnî, *Mâtürîdiyye Akaidi*, s. 170; Kılavuz, *İslam Akaidi ve Kelam’a Giriş*, s. 42.

⁶⁶⁶ es-Sâbûnî, *Mâtürîdiyye Akaidi*, s. 170; Kılavuz, *İslam Akaidi ve Kelam’a Giriş*, s. 39.

şeklinde olduğunu bildiren görüş de vardır. Bu düşüncenin sahipleri Mürcie ve Kerramiyye'dir. Bu görüşe göre iman sadece dil ile ikrardır. Ancak bu durumda münafıkların da mümin olarak adlandırılması söz konusu olmaktadır.⁶⁶⁷ Hariciler, Mu'tezile ve Şia'ya göre iman, kalp ile tasdik dil ile ikrar ve amelden ibarettir. Görüldüğü üzere bu görüşte olan âlimlere göre imanın tasdik, ikrar ve amel şeklinde üç şartı vardır. Haricilere göre bunlardan biri eksik olursa iman geçersizdir, ameli terk eden kişi ise mümin olmaktan çıkmaktadır. Mu'tezile'ye göre ameli terk eden kişi küfür ile iman arasında bir yerde bulunur. Selef âlimleri ve hadisçiler de imanın üç şartı olduğunu savunarak bu görüş içerisinde yer almaktadırlar. Ancak onlara göre ameli terk eden kişi imandan çıkmaz sadece günahkâr olur.⁶⁶⁸

Ehl-i Sünnete göre amel ve iman bir değildir. İman inanılması gereken şeylerin tasdikinden ibarettir. Amellerden birini ya da birkaçını terk eden kişi günahkâr mümin olur. Allah dilemesine bağlı olarak o kişiyi affedebilir. O kişi imanı tasdikinden dolayı sonunda cennete gider. İman ve amelin farklı olduğuna dair Ehl-Sünnet âlimleri Kur'an'dan ve hadislerden çeşitli deliller getirmişlerdir.⁶⁶⁹

Mâtürîdî imanda ikrar ve tasdik rolü hakkında naklî ve aklî olmak üzere iki tür delil zikretmektedir:

5.1.a Naklî Deliller

a. Kitâbü't-Tevhîd

Mâtürîdî, imanın tasdiki konusunda en önemli organın kalp olduğunu bildirmiştir. Bu görüşünü temellendirmek için Mâide suresinin 41. ayetini delil olarak zikretmiştir; Mâtürîdî, *"Kalpleri iman etmediği halde ağızlarıyla 'inandık' diyenler"* ayetinin münafıklar hakkında nazil olduğunu bildirmektedir. Ayette onlardan kalpleriyle iman etmedikleri halde sadece ağızlarıyla iman ettiklerini söylemelerinden bahsedilmektedir. Mâtürîdî, bedevilerin imanları hakkında şu ayeti zikretmiştir: *"Bedeviler 'inandık' dediler. De ki: Siz iman etmediniz ama 'boyun eğdik' deyin, iman sizin kalplerinize henüz yerleşmemiştir."*⁶⁷⁰ Ona göre bu ayette bedeviler inandıklarını

⁶⁶⁷ Düzgün, *Kelam El Kitabı*, s. 290; Kılavuz, *İslam Akaidi ve Kelam'a Giriş*, s. 40.

⁶⁶⁸ Kılavuz, *İslam Akaidi ve Kelam'a Giriş*, s. 42-43.

⁶⁶⁹ Kılavuz, *İslam Akaidi ve Kelam'a Giriş*, s. 45-46.

⁶⁷⁰ el-Hucurât 49/14.

belirtmişler ama ayetin onlara hitabında imanın daha onların kalplerine yerleşmediği beyan edilmiştir.⁶⁷¹ “Onlar İslam’a girdikleri için seni minnet altına sokuyorlar. De ki: Müslümanlığınızı başıma kakmayın. Eğer sadık kimselerseniz şunu bilirsiniz ki, size imanı nasip ettiği için asıl Allah’ın üzerinizde lütuf ve minnet hakkı bulunmaktadır.”⁶⁷² Mâtürîdî’ye göre, Allah bu beyanıyla bedevilerin dillendirdikleri imanın sadece bir iddia olduğunu, onların sözlerinde sadık kalmalarıyla imanlarının ortaya çıkacağını bildirmişdir.⁶⁷³ Zikredilen ayetler imanın sadece dil ile olmadığı yönündedir. Nitekim şu ayette “Ey iman edenler! Mümin kadınlar hicret ederek size geldiği zaman onları imtihan edin. Allah onların imanlarını en iyi bilendir”⁶⁷⁴ yer alan kadınların imanını en iyi Allah’ın bildiği vakidir. Mâtürîdî’ye göre eğer iman sadece dil ile ikrar olsaydı ayette bahsi geçen kadınların iman beyanını duyan herkesin onların imanlarını bilme noktasında eşit olmaları gerekirdi.⁶⁷⁵ “Münafıklar mutlaka sizden olduklarına dair yemin ederler. Hâlbuki onlar sizden değildir”⁶⁷⁶ ayetiyle Mâtürîdî, münafık kişilerin yalan beyanlarda bulunduğu dikkatleri çekmiştir. Ona göre “Hayır! Rabbine andolsun ki... onu tam manasıyla kabullenmedikçe iman etmiş olmazlar”⁶⁷⁷ ayetiyle iman, kalplerde tam olarak kabul edilmedikçe onun geçerli olmayacağı vurgulanmıştır.⁶⁷⁸

Mâtürîdî, imanı sadece Allah’ın bileceğini belirtmiştir. Bu bağlamda “Allah hepimizin imanını en iyi bilendir”⁶⁷⁹ ayetini zikretmiştir. O, münafıklarla ilgili olarak, inanmadıkları halde “İnandık” demelerinin kalbe zıt bir durum olduğunu bildirmiş ve şu ayete işaret etmiştir; “İnsanlardan bazıları vardır ki inanmadıkları halde 'Allah'a ve ahiret gününe inandık' derler. Onlar Allah'ı ve müminleri aldatmaya kalkışırlar.”⁶⁸⁰

Mâtürîdî, imanın yerinin kalp olduğuna dair şu ayeti de zikretmiştir; “Kalbi imanla dolu olduğu halde inkâra zorlanan hariç”⁶⁸¹ O bu ayetle imanın kalpte

⁶⁷¹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 565.

⁶⁷² el-Hucurât 49/17.

⁶⁷³ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 565.

⁶⁷⁴ el-Mümtehine 60/10.

⁶⁷⁵ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 566.

⁶⁷⁶ et-Tevbe 9/56.

⁶⁷⁷ en-Nisâ 4/65.

⁶⁷⁸ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 566.

⁶⁷⁹ en-Nisâ 4/25.

⁶⁸⁰ el-Bakara 2/8-9.

⁶⁸¹ en-Nahl 16/106.

olduğunu vurgulamış dil ile söylenmiş inkârın hakikatte inkâr olmadığını bildirmiştir.⁶⁸²

Mâtürîdî insanlar arasındaki ilişkilerin kişinin dış görünüşüne hal ve hareketlerine bakılmak suretiyle gerçekleştiğini beyan etmiştir. Ona göre bir olayı veya olguyu kabul etmek ya da reddetmek bu bağlamda ele alınmaktadır. Bu hususta Mâtürîdî “Allah’a ve ahiret gününe inanmayan, Allah’ın ve Resulünün haram kıldığını haram saymayan ve kendilerine kitap verilenlerden hak dini benimsemeyen kimselerle zillet için cizye verinceye kadar savaşın”⁶⁸³ ayetini delil getirmektedir. Ayrıca o, müşriklerin dinin muhtevasını kavrayabilmeleri için Müslümanlarla beraber yaşamalarına dair “Müşriklerden biri ülkeneye girip kalmak için senden güvence isterse ona güvence ver, bu sayede Allah’ın kelamını işitebilsin...”⁶⁸⁴ ayetini beyan etmiştir.⁶⁸⁵ Mâtürîdî, müşriklere karşı yapılan savaşlarda onların kalplerindeki inançları sebebiyle kendileriyle savaşılmadığını belirtmiş, savaşın amacının onların dışa vurdukları hal, tutum ve küfür beyanlarına karşı olduğunu bildirmiştir. Onlar eğer dilleriyle “İman ettik” derlerse savaşın bırakılacağını söyleyen Mâtürîdî bu hususta şu ayetleri delil getirmiştir,⁶⁸⁶ “Yakınızda bulunan kâfirlerle savaşın”⁶⁸⁷ “Müşriklere karşı topyekûn savaşın”⁶⁸⁸

b. Te’vîlâtü’l-Kur’ân

Mâtürîdî, Kitâbü’t-Tevhîd adlı escrinde imanın ikrar ve tasdik oluşunu müstakil bir başlık altında ele almış ve çeşitli ayetlerden faydalanarak görüşlerini beyan etmiştir. Bu konuda delil olarak zikrettiği ilk ayet Mâide suresinin 41. ayetidir. Bu ayetin Te’vîlâtü’l-Kur’ân’daki yorumu şu şekildedir: İman kalbin tasdikinden ibarettir. İmanı dil ile söylemek imanın şartlarından değildir. Ona göre iman sözlük olarak tasdik olup tasdikini yeri de kalptir.⁶⁸⁹ Mâtürîdî’nin tasdikini yerinin kalp olduğu hususunda zikrettiği bir diğer ayet Hucurât suresinin 14. ayetidir. Buna göre ayette yer alan teslim olmak kavramı görünüşte boyun eğmek anlamında kullanılmıştır. Bedevilerin ölüm

⁶⁸² Mâtürîdî, *Kitâbü’t-Tevhîd*, s. 568.

⁶⁸³ et-Tevbe 9/29.

⁶⁸⁴ et-Tevbe 9/6.

⁶⁸⁵ Mâtürîdî, *Kitâbü’t-Tevhîd*, s. 569-570.

⁶⁸⁶ Mâtürîdî, *Kitâbü’t-Tevhîd*, s. 570.

⁶⁸⁷ et-Tevbe 9/123.

⁶⁸⁸ et-Tevbe 9/36.

⁶⁸⁹ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, c. 4, s. 235.

korkusu ile iman ettiklerine değinen Mâtürîdî, onların kalplerinde imandan çok teslimiyet duygusuna vurgu yapıldığını beyan etmiştir. Bununla birlikte gerçek anlamda iman ve İslam'ın aynı olduğu hususuna da değinmiştir.⁶⁹⁰ Bir diğer ayet Hucurât suresinin 17. ayetidir. Bu ayetin tefsirinde Mâtürîdî, bedevilerin iman etmedikleri halde iman etmiş gibi görünmelerinin Hz. Peygamberi zora soktuğunu beyan etmiştir. Onlar bu davranışlarıyla Müslümanların kendilerine yardım edeceklerini de düşünmüşlerdir. Ona göre bedeviler gerçek anlamda iman etmiş kimseler olsalardı şüphesiz ahirette imanlarından dolayı kurtuluşa erecek olanlar yine onlar olacaklardı.⁶⁹¹

İmanı en iyi bilen Allah olduğunu bildiren Mâtürîdî, bu görüşünü Mümtehine suresinin 10. ayeti ile desteklemiştir. Bu ayetin tefsirinde Mâtürîdî, o kadınların sınanmalarının müminlerin imanın görünürdeki hükümleri açısından olduğunu bildirmiştir. İmanın hakikatini ise ancak Allah bilmektedir. Mâtürîdî, Nahl suresinin 106. ayetini de bu kapsamda değerlendirmiştir.⁶⁹² Tevbe suresinin 56. ayetinde; Münafıklar öldürülmekten korktukları için zahirde Müslüman görünürler ve Müslüman olduklarını iddia ederler lakin onlar, kalplerinde iman sahibi değillerdir.⁶⁹³ Nisâ suresinin 65. ayetinde; İmanın kalp yoluyla gerçekleştiğine işaret edilmiştir.⁶⁹⁴ Nisâ suresinin 25. ayetinde; Allah imanlarımızın mahiyetini daha iyi bilmektedir. Ayrıca insanlar dinlerini açıktan yaşarken imanlarımızı ise Allah'tan başkasının bilemediğine değinilmiştir.⁶⁹⁵ Bakara suresinin 8. ayetinde; Bazı insanlar dilleriyle Allah'a ve ahirete iman ettiklerini dile getirirler lakin imanın asıl yeri olan kalplerinde ise imanı tasdik etmemişlerdir. İmanın yeri yukarıda görüşlerini aktardığımız Kerramiyye'nin dediği gibi dil ile ikrar değil kalp ile tasdiktir.⁶⁹⁶ Bakara suresinin 9. ayetinde; Münafıkların Müslümanları aldatmalarının sonuç itibarıyla kendilerine döndüğü izah edilir. Onlar yaptıkları kandırma fiilinin neticesinde aslında kendilerini kandırmaktadırlar.⁶⁹⁷

Mâtürîdî, dünyaya ait hükümlerin kişilerin hal ve hareketlerine göre verildiğini hatırlatmış ve bu bağlamda ayetlerden istifade etmiştir. Onun zikrettiği ayetlerin

⁶⁹⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, c. 14, s. 95.

⁶⁹¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, c. 14, s. 99.

⁶⁹² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, c. 15, s. 122.

⁶⁹³ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, c. 6, s. 405.

⁶⁹⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, c. 3, s. 274.

⁶⁹⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, c. 3, s. 148.

⁶⁹⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, c. 1, s. 64.

⁶⁹⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, c. 1, s. 65.

Te'vîlât'taki yorumları şu şekildedir; Tevbe suresinin 29. ayetinde; Ona göre Ehl-i Kitap iman esaslarına inanıyor ama doğru bir şekilde inanmıyorlar. Yine onlar peygamberlerden bazılarını kabul edip diğerlerini kabul etmiyorlar. Allah, bu nedenle onlarla cizye verilinceye kadar savaşılmasını emretmiştir. Cizye vermek İslam'ı kabul etmek, ondan haberdar olmak anlamına gelmektedir.⁶⁹⁸ Tevbe suresinin 6. ayetini Mâtürîdî, Kur'an'ı duymak, onun emir ve yasaklarını dinlemek, delillerini ve tevhid kanıtlarını dinlemek şeklinde tefsir etmiştir.⁶⁹⁹ Tevbe suresinin 123. ayetinde; Mâtürîdî, ilk olarak Allah, müminlere savaşı öğrettiğini bildirmiştir. Bir diğer anlamı ise düşmana karşı savaşın ebedi olarak devam edeceği şeklindedir. Çünkü bir belde fethedildiğinde onun yanındaki beldenin de fethedilmesi gerekmektedir. Bunun neticesinde de din, yayılmış olacaktır.⁷⁰⁰ Tevbe suresinin 36. ayetinde; Müşrikler bir araya gelerek Müslümanlarla savaşıyorlarsa Müslümanlar da birleşip bir araya gelerek onlarla savaşırlardır. Bu savaş müşrikler savaşıma devam ettikleri sürece devam edecektir.⁷⁰¹

5.1.b. Akli Deliller

a. Kitâbü't-Tevhîd

Mâtürîdî, imanda ikrar ve tasdik rolü konusunda akli deliller zikretmiştir. Onun belirtliğine göre dil, vücudun diğer organları gibi baskı altına alınabilmektedir. Baskı altına giren bir organın ise farklı farklı güç odakları tarafından kullanılması pek doğaldır. O bu bağlamda "*Dinde zorlama yoktur*"⁷⁰² ayetini zikrederek imanın baskı gören bir organda değil baskı yapılamayan ya da baskıdan etkilenmeyen yerde, kalpte olduğunu belirtmiştir. Ayetin devamında yer aldığı üzere tağutu reddetmek sadece dil ile yapılan bir iş değildir. Yine "*Sana indirilene ve senden önce indirilenlere inandıklarını zannedenleri görmedin mi? Tağuta inanmamaları emrolunduğu halde onun önünde muhakeleşmek istiyorlar*"⁷⁰³ ayetini de Mâtürîdî tağutu sözde reddedenlerin yine tağuta boyun eğdiklerinin bir delili olarak zikretmiştir.⁷⁰⁴

⁶⁹⁸ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, c. 6, s. 357.

⁶⁹⁹ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, c. 6, s. 321.

⁷⁰⁰ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, c. 6, s. 512.

⁷⁰¹ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, c. 6, s. 379.

⁷⁰² el-Bakara 2/256.

⁷⁰³ en-Nisâ 4/60.

⁷⁰⁴ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 572.

Mâtürîdî'nin belirttiğine göre Allah bazı davranışlarından dolayı inananları kınamaktadır. Bununla birlikte O, inananlardan mümin sıfatını kaldırmamış, büyük günah işleyen kişiyi de Allah, imanla vasıflandırmaya devam etmiştir.⁷⁰⁵ O, bu hususta o şu ayetlere işaret etmiştir; "*Ey iman edenler! Size ne oldu ki 'Allah yolunda savaşa çıkın!' denildiği zaman (yere çakılıp kalıyorsunuz)*"⁷⁰⁶ "*Size ne oldu da Allah yolunda 'Rabbimiz! Bizi halkı zalim olan bu şehirden çıkar...' diyen zavallı erkekler, kadınlar ve çocuklar uğrunda savaşmıyorsunuz.*"⁷⁰⁷ Yine bu hususta Mâtürîdî, "Ey bazı müminler!" "Ey kısmen iman edenler!" gibi hitapların da Kur'an'da yer almadığını vurgulamıştır.⁷⁰⁸ Bunun sebebi ise kişi ya iman eder ya da etmez bunun ortası yoktur şeklinde açıklanabilir.

b. Te'vîlâtü'l-Kur'ân

Mâtürîdî, imanın ikrarı ve tasdiki konusunda aklî deliller bahsinde Kitâbü't-Tevhîd adlı eserinde zikrettiği ayetleri Te'vîlâtü'l-Kur'ân'da şu şekilde açıklamıştır: Bakara suresinin 256. ayetinde ona göre zorlama altında benimsenecek bir dinin olmadığı, zaten zorlama ile benimsenen bir dinin iman boyutuna ulaşmadığını belirtmiştir.⁷⁰⁹ Nisâ suresinin 60. ayetinde; Tağut, Allah'tan başka tapınılan her şey demektir. Mâtürîdî, münafıkların Allah'ı bırakıp başka işlerle uğraştıklarını bildirmiştir.⁷¹⁰

Tevbe suresinin 38. ayetinde; Allah yolunda savaşa çıkma konusunda müminler ağır kalmakta ve savaşa katılma isteği göstermemektedirler. Onlar kendilerinde bir ağırlık görmekte ve bu nedenle de savaşa katılamamaktadırlar. Bu durumda iken Allah onları yine mümin diye nitelemiştir.⁷¹¹ Nisâ suresinin 75. ayetinde Mâtürîdî'ye göre Allah, müminlere savaşmayı emrettiği halde onlar savaşa katılmayarak büyük günah işlemişlerdir. Bu kişilerde iman niteliği bulunur. Onlara aynı zamanda cihat farz kılınmıştır. Yine bu kişiler büyük günah işlemeleri sebebiyle imandan çıkmış kişiler

⁷⁰⁵ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 573.

⁷⁰⁶ et-Tevbe 9/38.

⁷⁰⁷ en-Nisâ 4/75.

⁷⁰⁸ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 573.

⁷⁰⁹ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, c. 2, s. 184.

⁷¹⁰ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, c. 3, s. 267.

⁷¹¹ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, c. 6, s. 382.

değillerdir.⁷¹²

Mâtürîdî, imanın yerinin kalp olduğunu bildirmiştir. O bu konu hakkındaki görüşlerini hem naklî hem de aklî deliller çerçevesinde açıklamıştır. Naklî deliller bahsinde Kur'an'dan ayetler zikretmek suretiyle görüşünü temellendirmiştir. Kişinin imanını yalnız Allah'ın bildiğini beyan etmiştir. Aklî deliller bahsinde de insanın organlarının baskı altına alınabileceğini ancak kalbin bu baskıdan uzak olduğunu bildirmiş, bu nedenle de imanın yerinin kalp olduğunu haber vermiştir. Konuyla ilgili olarak yer verdiği ayetlerin yorumlarına Te'vîlâtü'l-Kur'ân adlı eserinden baktığımızda şu hususlar dikkati çekmektedir: İmanın yeri kalptir. Kişinin yapacağı amel ancak kalbinin imanla dolu olması sonucu makbuldür. Kalpte iman olmazsa ameller boşa gitmektedir. Biz insanlar olarak kimin kalbinde iman var kimin kalbinde iman yok bunu bilemeyiz. Kalbin imanını ancak Allah bilmektedir. Bu nedenle müşriklerle ya da başka kişilerle yapılan savaşların asıl nedeni onları Allah'ın varlığı ve birliği hususunda bilgilendirmekten ibarettir. Yapılan savaşlar düşmanın kalbinde taşıdığı duygu için yapılmamaktadır.

5.2 İMANIN TASDİK VEYA MARİFET OLMASI

a. Kitâbü't-Tevhîd

Mâtürîdî, kimi kişilerin imanı kalple tasdik olarak değil sadece marifet olarak ele aldıklarını haber vermiştir. O ise imanın kalple tasdik olduğunu düşünmektedir. Bununla beraber imanın tasdik ya da marifet oluşu konusunu tam olarak temellendirme imkânının olmadığını da belirtmiştir. İmanın zıddının 'küfür' olduğunu, marifetin zıddının ise 'bilmemek' olduğunu beyan eden Mâtürîdî, bir şeyi bilmeyen kişinin kesinkes onu inkâr edeceği sonucunun çıkarılmasının da yanlış olduğunu bildirmiştir.⁷¹³ Bu hususta o "*Elçiler Lût ailesine geldiklerinde Lût onlara, 'Bilinmedik tanınmadık kimselersiniz' dedi*"⁷¹⁴ ayetini delil getirmektedir.

Mâtürîdî'ye göre kişinin kalbinde imana dair sadece marifet olsaydı eğer o kişi küfürle değil bilmezlikle itham edilecekti.⁷¹⁵ Nitekim ona göre "*Kalbi imanla dolu*

⁷¹² Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, c. 3, s. 286.

⁷¹³ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 574.

⁷¹⁴ el-Hicr 15/61-62.

⁷¹⁵ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 575.

olduğu halde zorlanan kimse hariç, inandıktan sonra Allah'ı inkâr eden ve böylece göğsünü küfre açanlara Allah'tan gazap iner ve onlar için büyük bir azap vardır"⁷¹⁶ ayetinde Allah'ı inkâr edenlerin küfürle nitelendirildiklerini, başka bir örnek olan Hz. İbrahim'in Allah'a ölüleri nasıl dirilttiğini sormasını Allah'ın da ona '*Bilmedin mi?*' diye değil de "*İnanmadın mı?*"⁷¹⁷ diye hitap etmesini imanın kalbin tasdiki oluşunun delilleri olarak zikretmiştir.⁷¹⁸

b. Te'vilâtü'l-Kur'ân

Mâtürîdî, imanın tasdik veya marifet olması konusunu ele almış, bu konudaki görüşlerini temellendirmek için ayetlerden istifade etmiştir. Onun bu bağlamda zikrettiği ayetlerden ilki Hicr suresinin 62. ayetidir; Ona göre Hz. Lût kendisine gelen elçilere yönelik olarak onların bu beldede tanınmayan, bilinmeyen kimseler olduklarını belirtmiştir.⁷¹⁹ İkinci delili ise Nahl suresinin 106. ayetidir; Kişinin kalbi imanla dolu olduğu halde baskı altında kalarak inkâr ederse bu kişi küfre girmiş değildir.⁷²⁰ Bakara suresinin 260. ayetinde; Hz. İbrahim, Allah'a ölüleri nasıl dirilttiğini sormuş Allah da ona "*İnanmadın mı?*" diye sorduğunda Hz. İbrahim'in cevabı kalbinin huzur ve sükûnet bulması şeklinde olmuştur.⁷²¹

Cehm b. Safvân'ın kurucusu olduğu Cehmiyye mezhebi, imanın marifet olduğunu bildirmiştir. Mâtürîdî ise eserine bu görüşü dikkate alarak onlara yönelik cevaplar vermiş, bu cevapları verirken ayetlerden de yararlanarak görüşlerini temellendirmek istemiştir. O imanın tasdik olduğunu açıklamış, Cehm b. Safvân'ın görüşünün doğru olmadığını bildirmiştir. Bununla birlikte o, iman ve marifet kelimelerinin kökenlerinin farklı anlamlara geldiğini bildirmiştir. Görüşüne ayetlerden deliller getiren Mâtürîdî, bir şeyi bilmemenin onu inkâr etmek anlamına gelmediğini zikretmiştir. Daha sonra da Hz. İbrahim'in kıssasını ele almış Allah'ın Hz. İbrahim'e hitabına yer vermiştir. Zikrettiği ayetlerin yorumlarında o, imanın marifet değil tasdik olduğuna vurgu yapıldığını bildirmiştir.

⁷¹⁶ en-Nahl 16/106.

⁷¹⁷ el-Bakara 2/260.

⁷¹⁸ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 575.

⁷¹⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, c. 8, s. 58.

⁷²⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, c. 8, s.220.

⁷²¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, c. 2, s. 199.

5.3 İMANIN YARATILMIŞLIĞI

İman, yaratılmış mıdır yaratılmamış mıdır konusunda âlimler arasında ihtilaflar ortaya çıkmıştır. Âlimlerden bazılarına göre iman, yaratılmamış olup Allah'ın yardımı ve inayeti ile ortaya çıkmaktadır. Yani iman, Allah'ın yardımı ise yaratılmış olmamaktadır. İmanın yaratılmış olduğunu düşünen âlimler de vardır. Onlara göre iman, kulun fiilidir. Nasıl ki namaz, oruç gibi diğer ibadetler kulların fiilleri ise iman da ikrar ve tasdik açısından kulun fiilidir. Nasıl ki ameller yaratılmış ise iman da yaratılmıştır.⁷²²

a. Kitâbü't-Tevhîd

Mâtürîdî, insanların imanın yaratılmışlığı hakkında bilgi sahibi olmalarını hem nakil hem de akıl yönüyle izah etmiştir. Naklî olarak imanın yaratılmışlığı hususunda, *“O, her şeyin yaratıcısıdır”*⁷²³ ayetini zikrederek imanın da bu çerçevenin dışına çıkamayacağını belirtmiş, dolayısıyla onun mahlûk olduğunu bildirmiştir. Aynı zamanda ona göre iman, insanın amellerinden birisidir ve bu durum imanın mahlûk olduğuna bir işarettir.⁷²⁴ O, buna delil olarak şu ayeti zikretmiştir; *“Sizi ve yapmakta olduklarınızı Allah yarattı”*⁷²⁵ Aklî delil olarak imanın yaratılmışlığı hususunda Mâtürîdî şu bilgileri aktarmaktadır; İmanın yaratılmışlığı hakkında bilgi edinme noktasında aklın payı vardır. Yaratılmış olan olay veya nesnelerdeki sonradan olma düşüncesinin izleri iman üzerinde de görülmüştür. Bu bağlamda diğer yaratılanlar ve iman aynı konumdadır. İman; manevi bir yol, bir din, inanılan bir mezhep konumundadır. Tüm bunlar yaratılmıştır.⁷²⁶ Bu hususta o şu ayetlerdeki meselleri aktarmıştır; *“Müminlerle kâfirlerin durumu kör ve sağır ile gören ve işiten gibidir”*⁷²⁷ *“Dirilerle ölümler bir olmaz”*⁷²⁸ *“Rabbinin izniyle güzel memleketin bitkisi güzel çıkar, kötü olandan ise faydasız ve bitkiden başka bir şey çıkmaz”*⁷²⁹

Mâtürîdî, imanı güzel, hayır ve sahibi için hidayet verici olarak nitelemiştir. O,

⁷²² Yeprem, *Mâtürîdî'nin Akide Risalesi ve Şerhi*, s. 74-75.

⁷²³ el-En'âm 6/102.

⁷²⁴ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 582.

⁷²⁵ es-Sâffât 37/96.

⁷²⁶ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 583-584.

⁷²⁷ Hûd 11/24.

⁷²⁸ Fâtır 35/22.

⁷²⁹ el-A'râf 7/58.

bu niteliklere sahip olan her şeyin yaratılmış olduğunu beyan etmiştir.⁷³⁰ İmanın yaratılmış olduğuna delalet olarak şu ayeti zikretmiştir; “*Fakat Allah size imanı sevdirmiş ve onu gönüllerinize güzel göstermiştir*”⁷³¹

b. Te’vîlâtü’l-Kur’ân

Mâtürîdî, imanın yaratılmış olduğu hakkında Kitâbü’t-Tevhîd’de konuyu temellendirmek için zikrettiği ayetlerin tefsirlerini Te’vîlâtü’l-Kur’ân’da şu şekilde yapmıştır: En’âm suresinin 102. ayetinde, Allah’ın her şeyin yaratıcısı olduğunu bildiren Mâtürîdî, bunun aksinin caiz olmadığını beyan etmiştir. Bu ayetteki ifade Allah için bir övgü mahiyetinde kullanılmıştır.⁷³² Sâffât suresinin 96. ayetinde; Puta tapan kişilerin mantıksızlığını eleştiren Mâtürîdî, putları yapanların fiillerini de Allah’ın yarattığını bildirmiştir.⁷³³ Bu ayetin tefsirinde daha çok kişilerin yapmış olduğu davranışların yaratılmaları bakımından Allah’a nispetinin ortaya sözkonusu olduğu gözlemlenmektedir. Mâtürîdî’nin bu ayeti zikretme sebebinin imanı kişinin amelinden kabul etmesi olduğu dikkat çekmiştir. Kişinin amellerini ise yaratan Allah’tır. Böylece kişinin imanını da Allah yaratmış olmaktadır.

Onun zikrettiği ayetlerden bir diğeri de Hûd suresinin 24. ayetidir; O, kâfirin kalp gözünün kör, kulağının da sağır olduğunu belirtmiştir. O kişinin gayba dair haberleri anlayamadığını beyan etmiştir. Mümin ise gaybı bilir, ona iman eder.⁷³⁴ Fâtır suresinin 22. ayetinde; Mâtürîdî, müşriklerin manevi olarak ölü olduklarını, puta tapma konusunda hiçbir delillerinin olmadığını bildirmiştir. Yine onlar bu konu hakkında bir kitaba ya da peygambere de dayanmamaktadırlar. İşte bu nedenle onlar manevi olarak kör ve ölü kimselerdir.⁷³⁵ A’râf suresinin 58. ayetinde; Kur’an insanlar için bir rahmet ve şifa kaynağıdır. Kur’an’ı işiten mümin ise onu dinler ve onun dediğine uyar, salih amel işler. Onu dinleyen kâfir ise onu duyduğu halde dinlemez ve ona göre bir hayat sürmez.⁷³⁶

⁷³⁰ Mâtürîdî, *Kitâbü’t-Tevhîd*, s. 584.

⁷³¹ el-Hucurât 49/7.

⁷³² Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, c. 5, s. 183.

⁷³³ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, c. 12, s. 191.

⁷³⁴ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, c. 7, s. 173.

⁷³⁵ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, c. 12, s. 41.

⁷³⁶ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, c. 5, s. 418.

Mâtürîdî Kitâbü't-Tevhîd adlı eserinde imanın yaratılmış olduğu fikrini ileri sürmektedir. Bu görüşünü temellendirmek için aklî ve naklî deliller getirmiştir. Bu deliller çerçevesinde konuyu detaylı bir şekilde ele alan Mâtürîdî, buradan hareketle imanın yaratılmış olduğunu bizlere bildirmektedir. Biz onun bu konuyu işlerken zikretmiş olduğu ayetlerin te'viline onun Te'vîlâtü'l-Kur'ân adlı eserinden baktığımızda şu hususları gözlemlemekteyiz: Mesela kulların fiillerinden biri olan imanın Allah tarafından yaratılmış olması imanın yaratılmış olduğuna delalettir. Ayetlerde iman sahibi olan kişilerin gayba imanı, inkâr edenlerin gayba imanı bilmediği hususları da zikredilmiştir. Bir mümin Kur'an'ı duyduğu zaman onu dinleyip öğütlerine kulak verirken inkâr eden ise o Kur'an'ı duymamak için daha çok taşkınlık çıkarmaktadır. Mâtürîdî, bu ve bunun gibi başka örnekler göstermek suretiyle imanın yaratılmış olduğuna deliller getirmek istemiştir. Sonuçta her iki eserinde de Hûd suresinin 24. ayeti, Fâtır suresinin 22. ayeti ve A'râf suresinin 58. ayetlerinin yorumlarında benzerlikler olmakla birlikte En'âm suresinin 103. ayeti, Sâffât suresinin 96. ayetlerinin yorumlarında bu tür benzerlikler gözlemlenememiştir. Bunun en başlıca sebebinin ayetin Kur'an'da zikredildiği konu çerçevesi gelmiş olmaktadır. Bu çerçevede Mâtürîdî'nin hangi ayeti nerede, niçin delil olarak kullandığı bahsi de önemli hale gelmektedir.

5.4 İMANDA İSTİSNA

Kişi kendisinde tasdik ve ikrarın bulunduğunu gerçek anlamda biliyorsa mümindir. Bu kişinin "Ben inşallah müminim" demesi doğru değildir. İman hakkında "İnşallah" demek şüpheyi gerektiren bir durumdur. İmanlı bir kişinin imanı için "İnşallah" demesi âlimler tarafından çaiş görülmemiştir.⁷³⁷ Gazali'nin belirttiğine göre kişi "Ben müminim" diyebilir. Bu kişi Allah'a karşı yalancı duruma düşmemek için "Ben gerçek bir müminim" dememelidir. Zira gerçek mümin olup olmamak Allah'ın bileceği bir iştir. Bu nedenle o kişi "İnşallah" lafzını kullanabilir. Gazali'ye göre bu kavram her zaman istisna anlamı içermemektedir. Nitekim o bu durumu eserinde detaylı bir şekilde açıklamıştır.⁷³⁸

⁷³⁷ es-Sâbûnî, *Mâtürîdîyye Akaidi*, s. 175.

⁷³⁸ İmam Gazali, *İhya'u Ulûm'id-Dîn*, Abdulhalık Duran (dzn.), İstanbul: Hikmet Neşriyat, 2010, c. 1, s. 201-208.

Mâtürîdî'nin imanda istisna hakkındaki görüşlerine geçebiliriz:

a. Kitâbü't-Tevhîd

Mâtürîdî, bir kişinin mümin olduğunu ifade etmesi için kesin bir dil kullanması gerektiğini belirtmiş, mümin olduğuna dair şart ya da istisna getirmenin doğru olmadığını bildirmiştir. Ona göre "Allah'tan başka ilahın olmadığına şahitlik ederim, inşallah" cümlesi yanlıştır. İkrar, akit, vaat ve benzeri hukuki işlemlerde nasıl ki kesin bir dil kullanılıyorsa iman ifade edilirken de kesin bir dil kullanılmalıdır.⁷³⁹ Mâtürîdî'ye göre halk arasında istisna kavramları şek ve şüphe içeren durumlar için kullanılmıştır. Duyu organıyla algılanan bir şey söz konusu olduğunda ise halk istisna kavramlarını kullanmamıştır. İman için de aynı durum söz konusudur, onda herhangi bir şek ve şüpheye yer yoktur. Bu bağlamda olmak üzere Mâtürîdî görüşünü temellendirmek için çeşitli ayetleri zikretmiştir; "*Müminler ancak Allah'a ve Resulüne iman eden, sonra da asla şüpheye düşmeyen... kimselerdir*"⁷⁴⁰ "*(Münafıklar) bunların arasında bocalayıp durmaktadırlar; ne onlara bağlanıyorlar ne bunlara. Allah'ın şaşırttığı kimseye asla bir çıkar yol bulamazsın*"⁷⁴¹ Mâtürîdî'nin zikrettiği ilk ayette, müminler Allah'a ve Peygamberine inandıktan sonra şek ve şüpheye düşmeyen kimseler olarak nitelendirilmiştir. İkinci ayet ise münafıklar hakkında olup onların şek ve şüpheye düştüklerini, bu nedenle ne müminlere uyduklarını ne de kâfirlere uyduklarını beyan etmiştir. Mâtürîdî, imanın istisna kullanılmadan söylendiğine delil olarak iki ayet daha zikretmektedir:⁷⁴² "*Peygamber Rabbi tarafından kendisine indirilene iman etti, müminler de iman ettiler*"⁷⁴³ "*Biz Allah'a ve bize indirilene... iman ettik*"⁷⁴⁴

Mâtürîdî, istisna konusunda "*İnşallah demedikçe hiçbir şey için 'Bunu yarın yapacağım' demeyin*"⁷⁴⁵ "*İnşallah beni sabreder bulacaksın*"⁷⁴⁶ ayetlerini zikrederek bir hususa daha açıklık getirmek istemiştir. Ona göre bu ayetlerde zikredilen istisna

⁷³⁹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, s. 585.

⁷⁴⁰ el-Hucurât 49/15.

⁷⁴¹ en-Nisâ 4/143.

⁷⁴² Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, s. 586.

⁷⁴³ el-Bakara 2/285.

⁷⁴⁴ el-Bakara 2/136.

⁷⁴⁵ el-Kehf 18/23-24.

⁷⁴⁶ el-Kehf 18/69.

kavramları iman ile alakalı olmayıp muamelat ile ilgilidir. İlk ayette insanların söz verdiği işleri yapamamaları durumunda verdiği sözden dönmüş olmamak için onlara “İnşallah” demeleri emredilmiştir. İkinci ayet ise Hz. Musa’nın kıssasında yer alan bir kişi ile yolculuğu sırasında Hz. Musa’nın o kişiye verdiği beyandır. Nitekim gelişen olaylar neticesinde Hz. Musa sabredenlerden olamamıştır.⁷⁴⁷ Bu iki ayetin iman konusuyla veya imanda istisna ile bir alakaları yoktur. Mâtürîdî’nin bu ayetlere yer vermesinin nedeni ayetlerin içlerinde istisna kelimesinin yer almasıdır.

b. Te’vîlâtü’l-Kur’ân

Mâtürîdî, Kitâbü’t-Tevhîd adlı eserinde imanda istisna bahsini ele alırken görüşlerini temellendirmek için ayetlerden yararlanmışır. Zikretmiş olduğu ayetlerin Te’vîlâtü’l-Kur’ân’daki yorumları şu şekildedir: Hucurât suresinin 15. ayetinde Mâtürîdî, imanın kesin bir dil ile yapılması gerektiğini bildirmiştir. Zikrettiği ayetlerin Te’vîlât’ta yorumları şu şekildedir: Nisâ suresinin 143. ayetinde, Mâtürîdî, münafıkların dini kalpten tasdik etme noktasında müminlerle eşit olmadıklarını bildirmiştir. Onlar bocalayıp dururlar, hidayet ve doğru yolu bulamazlar. Onlar ne müminlerle birlikte olmuşlardır ne de açıktan müşriklerle olmuşlardır.⁷⁴⁸ Bakara suresinin 285. ayetini, Mâtürîdî, direkt olarak imanda istisna konusu dâhilinde yorumlamıştır. Ona göre bu ayet, imanında istisna getiren kişinin aleyhine bir delildir. Kişi istisna ile ya emredilen imanı gerçekleştirilmede şüpheye düşer ya da imanın içeriğinde yer alan hususlarda şüpheye düşer. Bu durumların her birisinin sonu azaptır.⁷⁴⁹ Bakara suresinin 136. ayetinde; Allah, Müslümanlara iman eden kimseler olduklarını kesin bir dille söylemelerini emretmiştir.⁷⁵⁰

Mâtürîdî, istisna ayetlerini Kitâbü’t-Tevhîd’de zikretmiştir. Bu ayetlerin Te’vîlâtü’l-Kur’ân’daki izahları ise şu şekildedir: Kehf suresinin 23-24. ayetlerinde; İnsanlar kendi aralarında birbirlerine ‘Bu işi yapacağım’ diye vaatte bulunurlar. Ancak insan geleceğe dair söz verdiğinde devreye elinde olmayan birçok neden girebilmektedir. Bu durumda insan sözünden dönmüş olmasın diye Allah, onlara geleceğe dair bir iş için söz verdiklerinde “İnşallah” lafzını söylemelerini emretmiştir.

⁷⁴⁷ Mâtürîdî, *Kitâbü’t-Tevhid*, s. 590.

⁷⁴⁸ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, c. 4, s. 92-93.

⁷⁴⁹ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, c. 2, s. 253.

⁷⁵⁰ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, c. 1, s. 281.

Yeminlerde ise bu lafız kullanılmaz. Çünkü yemin zaten Allah adına ve O'nu ululamak için yapılır.⁷⁵¹ Kehf suresinin 69. ayetinde, Hz. Musa bir kişi ile karşılaşmış ve ona sabredeceğine dair bir beyanda bulunmuştur. Hz. Musa yolculuk esnasında kendilerinin başlarına gelen işlere sabredemeyince de o kul Hz. Musa'yı azarlamamış, ona olayların iç yüzünü anlatmayı tercih etmiştir.⁷⁵²

Mâtürîdî, imanda istisna kavramlarının kullanılmasının doğru olmadığını bildirmektedir. İman, hukuk, akit gibi işlemlerde istisna kavramının kullanılmasının yanlış, bu alanlarda kesin bir ifadenin telaffuzunun gerekli olduğunu beyan etmiştir. Bu görüşlerini temellendirmek suretiyle ayetlerden istifade etmiştir. Bundan başka o, imanın çeşitli şekillerde Allah'a nispet edilmesi gerektiğini bildirmektedir. Kehf suresinin 23-24 ve 69. ayetlerinde istisna kavramının kullanılmış olmasını o ayetler bağlamında ele alan Mâtürîdî, bu ayetlerin verilen sözden cayma olarak değerlendirilemeyeceği şeklinde açıklamıştır. Ona göre kişilerin geleceğe dair yapacakları işler için istisna ifadelerini kullanmaları gerekir. Verdikleri sözleri tutamamaları halinde de sözünden dönmüş değillerdir, sadece bir engelle karşılaştıkları için o işi yapamamış olmaktadır. Zikrettiği ayetlerin Te'vilâtü'l-Kur'ân adlı eserindeki yorumlarına baktığımızda, imanın kesin bir dil ile söylenmesi gerektiği bahsine vurgu yaptığı, insanın geleceğe dair yapacağını bildirdiği bir iş için istisna kavramlarını kullanması gerektiğini ifade ettiği tespit edilmiştir. Görüldüğü gibi her iki eserde de ayetler birbirleri ile örtüşen anlamlar çerçevesinde ele alınmıştır.

5.5 İSLAM VE İMAN KAVRAMLARI

İslam; sözlükte 'kurtuluşa ermek, boyun eğmek, teslim olmak, barış yapmak' gibi anlamlara gelmektedir. İstılahta ise 'Hz. Peygambere verilen son ilahi dinin adıdır.'⁷⁵³ İman; sözlükte 'güven içinde bulunmak, korkusuz olmak' anlamlarına gelir. İman kavramı istılahta 'insanlara bildirdiği hususlarda peygamberleri tasdik etmek, onlara inanmak' şeklinde açıklanmıştır.⁷⁵⁴ Her iki kavramın anlamları ve mahiyetleri hakkında İslam âlimleri münakaşada bulunmuşlar, bir takım görüşler beyan etmişlerdir. Bu âlimlerden biri olan Sâbûnî'ye göre her iki kavram da aynı anlamı ifade eder.

⁷⁵¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, c. 9, s. 57.

⁷⁵² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, c. 9, s. 57.

⁷⁵³ Topaloğlu, *Kelam Terimleri Sözlüğü*, s. 161.

⁷⁵⁴ Topaloğlu, *Kelam Terimleri Sözlüğü*, s. 154.

Kelimenin kökenleri ve sözlük anlamları itibariyle bu kavramlar birbirinden ayrılamazlar.⁷⁵⁵ Bununla birlikte imanı kalple ilişkilendirip İslam'ı ise davranışlarla ilişkilendiren âlimler de vardır. Bunlara göre iman daha genel olmakta ve İslam ise imana göre hususi bir konumda bulunmaktadır.⁷⁵⁶

a. Kitâbü't-Tevhîd

Mâtürîdî, İslam ve iman kavramlarının mahiyeti hakkında âlimlerin farklı fikirler ileri sürdüklerini belirtmiştir. Onun bildirdiği âlimlerden birkaçı iman ve İslam kavramlarının aynı anlamda olduğuna hükmetmiştir. Bu âlimler haricinde kalan âlimler ise iman ve İslam kavramlarının arasında farklılıkların olduğuna işaret etmişlerdir. Mâtürîdî, kendisinden önceki âlimlerin bu konudaki görüşlerini aktardıktan sonra o iman ve İslam konularını iki şekilde incelemiştir. Birincisi dinin amacı olarak değerlendirildiğinde her iki kavramın da aynı olduğu sonucuna varmıştır. İkincisi dil yönüyle her iki kavramın da farklılık arz ettiğini belirtmiştir. Örneğin İslam bir dinin adı olarak anılmakta iken iman diye bir dinden söz edilmemektedir.⁷⁵⁷

Mâtürîdî, İslam ve iman kavramlarının aynı anlama geldiğini belirtmiştir. Bu konuda onun zikrettiği ayetler şöyledir;⁷⁵⁸ *“Allah'a ve bize indirilene... inandık. Biz sadece O'na teslim olduk, deyiniz”*⁷⁵⁹ *“Musa dedi ki: Ey kavmim! Eğer Allah'a inanıyorsanız ve O'na teslim olduysanız (müslimin) O'na güvenip dayanın”*⁷⁶⁰ Hz. Musa'nın kavmini mümin yapan hasletler aynı zamanda onların müslim olarak nitelenmesine de vesile olmuştur. Mâtürîdî ayrıca kişiyi İslam'dan çıkararak bir davranışın aynı zamanda o kişiyi imandan çıkaracağını da vurgulamıştır. Bununla birlikte o ahiret hayatı için mümin ve kafir gruplarının olduğunu belirtmiş, iki grubun dışında başka bir grubun olmayacağını bildirmiştir.⁷⁶¹

b. Te'vîlâtü'l-Kur'ân

Mâtürîdî Kitâbü't-Tevhîd'de İslam ve iman başlığı altında görüşlerini

⁷⁵⁵ es-Sâbûnî, *Mâtürîdîyye Akaidi*, s. 175-176.

⁷⁵⁶ Gölcük, *Kelam*, s. 113-114.

⁷⁵⁷ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 592-593.

⁷⁵⁸ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 597.

⁷⁵⁹ el-Bakara 2/136.

⁷⁶⁰ Yûnus 10/84.

⁷⁶¹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 598.

temellendirmek için ayetlerden yararlanmıştır. Zikrettiği ayetleri Te'vîlâtü'l-Kur'ân'da şu şekilde açıklamıştır: Mâtürîdî, Bakara suresinin 136. ayetini imanda istisna yapan kişilerin aleyhine bir delil olarak göstermiştir. Bu ayette Allah, insanlardan mümin olduklarını kesin bir dil ile belirtmelerini emretmiştir. O, bu ayeti, peygamberlerden bazılarının inanan diğerlerini inkâr edenlere ve ilahi kitaplardan bazılarının kabul edip diğerlerini yok sayan zümreye karşı da bir delil olarak açıklamıştır.⁷⁶²

Bu konu çerçevesinde zikrettiği bir diğer ayet ise Yûnus suresinin 84. ayetidir. Bu ayetin Te'vîlât'taki yorumu şu şekildedir: İslam, her şeyi Allah'a teslim etmek demektir. İman, her şeyin Allah'ın ilah olduğuna şahitlik ettiğini bilmek demektir. Her iki kavram da aynıdır.⁷⁶³

Mâtürîdî, Kitâbü't-Tevhîd adlı eserinde İslam ve iman kavramlarının mahiyeti hakkında bir takım görüşlerin olduğunu bildirmiş, bu görüşleri bizlere aktarmış ve daha sonra kendi görüşünü delilleri ile birlikte izah etmiştir. O bu konuya dinin amacı ve dil yönüyle yaklaşmıştır. Dinin amacı olarak her iki kavramın da aynı olduğunu ancak dilsel olarak aralarında farklılıkların bulunduğunu beyan etmiştir. Daha sonra o iman ve İslam kavramlarının aynı olduğu hususunda görüşünü desteklemek için ayetlere başvurmuştur. Biz bu ayetlerin yorumlarına onun Te'vîlâtü'l-Kur'ân adlı eserinden baktığımızda iman ve İslam kavramlarının benzer şekilde yorumlandığını görüyoruz. Sonuç olarak Mâtürîdî'ye göre İslam ve iman kavramları dil açısından farklılık gösterse de dini bakımdan aynıdır.

DEĞERLENDİRME

Bu bölümde, İmanın ikrarı, tasdik veya marifet olması, yaratılmışlığı, imanda istisna olup olmadığı ve son olarak ta İslam ve iman kavramlarına değinilmiştir. Her bir başlık altında Mâtürîdî'nin Kitâbü't-Tevhîd'de zikrettiği ayetlerin Te'vîlâtü'l-Kur'ân'da ele alınış biçimlerine bakılmıştır. O imanın ikrarı konusunda, imanın yerinin kalp olduğunu beyan etmiştir. Eğer iman olmazsa yapılan amellerin de bir hükmünün olmadığını bildirmiştir. İnsanlar gerçek manada imanın kimde olup olmadığını bilememektedirler. İmanın kimde olduğunu ancak Allah bilir. İslam dünyasında yapılan

⁷⁶² Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, c. 1, s. 281-282.

⁷⁶³ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, c. 7, s. 112.

savaşlar, düşmana imanı ve İslam'ı anlatmak için gerçekleşmiştir. İmanın tasdik veya marifet olması konusunda Mâtürîdî imanın tasdik olduğunu beyan etmiş ve her iki kavramın farklı anlamlara geldiğini beyan etmiştir. İmanın yaratılması bahsini ele alan Mâtürîdî'ye göre kulların fiilleri yaratılmıştır. İman da kulların fiilleri arasındadır. Bu nedenle o da yaratılmıştır. Mâtürîdî, imanda istisna kavramlarını dile getirmenin doğru olmadığına değinmiştir. O bu görüşünde istisna getirilebilecek ve getirilemeyecek alanların olduğuna dikkat çekmiştir. İstisna getirilemeyecek alanların başında hukuk, akit, yemin gibi sözleşmeler bulunmaktadır. Mâtürîdî, imanın da bu kapsamda olduğunu bildirmiştir. Geleceğe dair yapılacak işlerde ve verilecek sözlerde ise istisna getirilmesinin gerekli olduğunu haber vermiştir. Bu bölümde son olarak Mâtürîdî İslam ve iman kavramlarına temas etmiş, her iki kavramında dil açısından farklılıkları olsa da mana açısından aynı olduğuna değinmiştir.

SONUÇ

İslam düşünce dünyasında yetişmiş olan âlimlerin, dini içerikli bir sorunla karşılaştıkları zaman başvurdukları en temel kaynak Kur'an- Kerim olmuştur. Her âlim, soruna veya sorunlara farklı farklı açılardan yaklaşmışlardır. Bunun sebepleri arasında ise karşılaşılan problemin durumu, kişinin bilgisi, anlayışı, sosyal ve siyasi etkenler vardır. Kimi gruplar ayetleri yoruma tabi tutmadan sadece kelime anlamlarına bakarak anlamaya çalışırken, kimi âlimler akli esas almışlar ve ayetleri aklın öncülüğünde yorumlamışlardır. Diğer âlimler ise her iki yöntemi bağdaştırmak suretiyle aklın kavrama gücü oranında yorumda bulunmuşlardır. Ehl-i Sünnet kelamının kurucularından ve Mâtürîdîye mezhebinin imamı olan Mâtürîdî de zikrettiğimiz son grup içerisinde yer almaktadır. O, sadece Kelam alanında değil Tefsir alanında da önemli bir konuma sahiptir. Dirayet tefsirinin öncüsü olan Mâtürîdî'nin yazmış olduğu Te'vilâtü'l-Kur'an bunun en büyük kanıtıdır.

Mâtürîdî, Kitâbü't-Tevhîd'de ele aldığı konuları salt akli yorumlar olarak bizlere aktarmamıştır. O aklın yanında nakle de çokça yer vermiştir. Bir konuyu işlerken bazen bir ayetle konuyu delillendirmiş bazen de konuyla ilişkili bütün ayetleri peş peşe sıralamıştır. Bir ayeti farklı farklı konularda görüşlerini temellendirmek üzere zikrettiği de görülmektedir. Tevhid inancını savunmak için o, dışarıdan ve içerden gelen tehlikelere hem akıl hem de nakil yoluyla cevaplar vermiştir. Te'vilât'ta ayetleri yorumlarken çok yerde Tevhîd'le aynı konuları paylaştığını, hatta aynı örnekleri verdiğini görmekteyiz. Çok nadir de olsa onun ayetleri ele alış biçimleri her iki eserinde farklılık göstermektedir. Bu farklılığın nedenleri arasında Kitâbü't-Tevhîd'in kelamî, Te'vilâtü'l-Kurân'ın ise tefsir alanında yazılmış olmasıdır. Bir diğer nedeni, Kitâbü't-Tevhîd'de bir konu üzerinden ayetleri delil olarak zikretmesi; Te'vilâtü'l-Kurân'da ise ayetlerin izahları bir konu çerçevesinde olmayıp genel bir mana götürmesidir. Her iki eser arasındaki benzer ve farklılıklara işlenen konular içerisinde ve bölüm sonlarında işaret edilmiştir.

Yaptığımız Kelam tezi araştırmasının sonucunda biz Mâtürîdî'nin bir ayeti Kelamî konuda ve tefsir alanında ele alış biçimini incelemiş olduk. Kitâbü't-Tevhîd'de onun bir konuyu nasıl işlediğini, muarızlarına karşı akli verileri ve nakli delilleri kullanırken nelere dikkat ettiğini gözlemlemiş olduk. Bir konu hakkında zikretmiş

olduğu aklî ve naklî delillerin onun bilgi birikimine ve Kur'an'a hâkimiyetine işaret etmektedir. Bu da bize Mâtürîdî'nin önemli bir âlim olduğunu göstermektedir. O, her iki eserde de sadece kendi görüşlerini açıklamamıştır. Öncelikle muarızlarının fikirlerine yer vermek suretiyle onların varlığından bizleri haberdar etmiştir. Daha sonra da o fikirlerin nerelerinde yanlışlıklar olduğunu izah etmiştir. Muarızının fikrini eserinde belirtmesi onun tartışmaya verdiği önemi göstermektedir. Başkalarının görüşlerini eleştirmeden önce bizlere aktarması onun etrafındaki fikir akımlarından haberdar olduğunu ve onların görüşlerini derinlemesine incelediğine işaret eder. Onun bu davranışı aynı zamanda yaşamış olduğu dönemde yer alan tartışma konularına da ışık tutmaktadır.

O, İslam dininin içinden çıkan yanlış fikirlerle mücadele etmekle birlikte farklı dinlerden ve çeşitli felsefi akımlardan gelen tehditlerden de bahsetmiştir. Onlara karşı mücadeleler yürütmüştür. Bu mücadelesinde onun Kur'an'dan ve temel kaynaklardan nasıl yararlandığını bu vesile ile görmüş bulunmaktayız. O, eserinde dinin içinden gelen karşıt fikirlerinden bahsederken aynı noktada birleştikleri yerlere de temas etmiştir. Eserlerinde sadece muarızlarından ve onların fikirlerinden bahsetmemiştir. Bunların yanısıra döneminde tanınan ve hemfikir oldukları konularda başka âlimlerin görüşlerini de bizlere aktarmıştır. Onun bu tutumu hem diğer âlimin düşüncesinin kaybolmasının önüne geçmiş hem de Mâtürîdî'nin başka kişilerden de yararlandığını bizlere göstermiştir. Bu çalışma neticesine oryantalistlerin ortaya attığı, Te'vîlâtü'l-Kur'ân'ın Mâtürîdî'ye aidiyetinde var olması muhtemel şüphelerin bertarafına imkân sağlayacak önemli bulgulara da ulaşılmıştır.

KAYNAKÇA

- AK, A. *Mâtürîdî Kaynaklarda Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, (Doktora Tezi, Danışman: Sönmez Kutlu) Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, 2006.
- AKGÜL, M. “Ebû Mansûr el-Mâtürîdî ve Te’vîlâtü’l-Kur’an”, SÜİFD c. 4, 2001, ss. 57-67.
- ATAY, H. *Kur’an’da İman Esasları*, 4. Baskı, Ankara: Atay Yayınları, 2013.
- BEBEK, A. “Kebîre”, DİA, c. 25, Ankara: TDV Yayınları, 2002, ss. 163-164.
- ÇAĞRICI, M. Hökelekli, H. “İrade”, DİA, c. 22, İstanbul: TDV Yayınları, 2000, ss. 380-384.
- ÇALIŞKAN, İ. “Tefsirde Mâtürîdî’yi Keşfetmek: İmam Mâtürîdî ve Te’vîlâtü’l-Kur’an’ın Tefsir İlmindeki Yeri” Milet ve Nihal, c. 7, s. 2, 2010, ss. 67-93.
- ÇELEBİ, İ. “İsâ”, DİA, c. 22, İstanbul: TDV Yayınları, 2000, ss. 472-473.
- DÜZGÜN, Ş. A. (ed.), *Kelam El Kitabı*, 2. Baskı, Ankara: Grafiker Yayınları, 2012.
- Varlık ve Bilgi*, 1. Baskı, Ankara: Beyaz Kule Yayınları, 2008.
- EBÛ HANÎFE, “el-Vasiyye”, İmam-ı A’zam’ın Beş Eseri, 9. Baskı, İstanbul: MÜİFV Yayınları, 2013.
- EL-MÂTÜRÎDÎ, Ebû Mansûr, *Kitâbü’t-Tevhîd -Açıklamalı Tercüme-*, Bekir Topaloğlu (çev.), 5. Baskı, İstanbul: İsam Yayınları, 2013.
- Te’vîlâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, Bekir Topaloğlu-Yusuf Şevki Yavuz (çev.), İstanbul: Ensar Neşriyat.
- EL-CÜVEYNÎ, *Kitâbu’l-İrşâd*, Baloğlu, Adnan Bülent, Yılmaz, Sabri, İlhan, Mehmet, Sancar Faruk, (çev.) 1. Baskı, Ankara: TDV Yayınları, 2010.
- EN-NESEFÎ, Ebu’l-Muin, *Bahrü’l-Kelam Tercümesi*, Biçer, Ramazan (çev.) 1. Baskı, İstanbul: Gelenek Yayınları, 2010.
- ERDEMÇİ, C. *Kelam İlmine Giriş*, 2. Baskı, İstanbul: DEM Yayınları, 2012.
- ES-SÂBÛNÎ, N. *Mâtürîdîyye Akaidi*, Bekir Topaloğlu (çev) 9. Baskı, İstanbul: MÜİFV Yayınları, 2011.
- GÖLCÜK, Ş. Toprak, S. *Kelam*, 6. Baskı, Konya: Tekin Kitabevi, 2010.
- İMAM GAZALÎ, *İhya’u Ulûm’id-Dîn*, Duran, Abdulhalık (dzn.), 1. Baskı İstanbul: Hikmet Neşriyat, 2010.

- İŞCAN, M. Z. “İslam Düşüncesinde Entelektüel Temellerin Yeniden Yorumlanmasında Mâtürîdî'nin Katkısı”, Ekev Akademi Dergisi, c. 12, s. 34, 2008, ss. 1-22.
- KARABULUT, A. R. “Mâtürîdî'nin Eserleri ve Hakkında Yazılanlar”, Ebû Mansûr Semerkandî-Mâtürîdî Kongresi, Kayseri: Ahmet Hulusi Köker, 14 Mart 1986, ss. 179-197.
- KARATAŞ, A. *İmâm Mâtürîdî Kur'an'ı Kur'an'la Te'vil*, 2. Baskı, İstanbul, Yesevi Yayıncılık, 2014.
- KILAVUZ, A. S. *İslam Akaidi ve Kelam'a Giriş*, 18. Baskı, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013.
- KOÇAR, M. “Mâtürîdî'ye Göre Nübüvvetin Gerekliliği ve Hz. Peygamberin Nübüvveti”, VI. Kutlu Doğum Sempozyumu, Isparta, 21.04.2003, ss. 103-116.
- KOÇYİĞİT, T. *Kur'an ve Hadiste Rü'yet Meselesi*, Ankara: AÜİF Yayınları, 1974.
- KORKMAZ, S. “İmam Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin Hayatı ve Eserleri”, Dini Araştırmalar Dergisi, Sayı: 10, 2001, ss. 89-119.
- KUTLU, S. *İmâm Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, 4. Baskı, Ankara: Otto Yayıncılık, 2012.
- KÜÇÜK, A. Tümer, G. Küçük, M. A. (ed), *Dinler Tarihi*, 3. Baskı, Ankara: Berikan Yayınevi, 2011.
- MERT, M. *Kelam Tarihinin Problemleri*, 1. Baskı, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2008.
- OKUMUŞ, N. K. *Kelam'da Ecel Problemi*, 1. Baskı, Ankara: Araştırma Yayınları, 2012.
- ÖĞÜK, E. *Mâtürîdî'nin Düşünce Sisteminde Şer-Hikmet İlişkisi*, 1. Baskı, Ankara: TDV Yayınları, 2010.
- ÖNAL, R. “Mâtürîdî'nin Hayatı, Eserleri ve Kelam İlmindeki Yeri”, Akademik İncelemeler Dergisi, c. 8, s.3, 2013, ss. 325-360.
- ÖZCAN, H. *Mâtürîdî'de Bilgi Problemi*, 3. Baskı, İstanbul: İFAV Yay. 2012.
- ÖZDEMİR, M. “Mu'tezile'nin Nübüvvet Müdafaası”, CÜİFD, c. 10, s. 2, 2006, ss. 119-134.
- ÖZEN, Ş. “Mâtürîdî”, DİA, c. 28, Ankara: TDV Yayınları, 2003, ss. 146-151.
- PEKER, H. “Fârâbî ve İbn Sînâ'nın Felsefelerinde Vahyin Kavramsal Muhtevası”, UÜİFD, c. 17, s. 1, 2008, ss. 157-176.

- TOPALOĞLU, B. Çelebi, İ. *Kelam Terimleri Sözlüğü*, 3. Baskı, İstanbul: İsam Yayınları, 2013.
- Yavuz, Yusuf Şevki, Çelebi, İlyas, *İslam'da İnanç Esasları*, 17. Baskı, İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2013.
- TUNÇ, C. "Ecel", DİA, c. 10, İstanbul: TDV Yayınları, 1994, ss. 380-382.
- TÜRCAN, G. "Kelamda Nübüvvetin İspatı –Nübüvvet Geleneği Bağlamında-" Dini Araştırmalar Dergisi, c. 9, s. 25, 2006, ss. 217-235.
- YAVUZ, Y. Ş. "Adem", DİA, c. 1, İstanbul: TDV Yayınları, 1988, ss. 356-357.
- "Arş", DİA, c. 3, İstanbul: TDV Yayınları, 1991, ss. 406-409.
- "Kelam", DİA, c. 25, Ankara: TDV Yayınları, 2002, ss. 194-196.
- "Nübüvvet", DİA, c. 33, İstanbul: TDV Yayınları, 2007, ss. 279-285.
- YEPREM, M. S. *İrâde Hürriyeti ve İmâm Mâtürîdî*, Ankara: TDV Yayınları, 2016.
- Mâtürîdî'nin Akide Risalesi ve Şerhi*, 1. Baskı, Ankara: TDV Yayınları, 2011.
- YEŞİLYURT, T. "Mâtürîdîlerde Tekvin Sıfatı ve Temellendirmesi", KÜİFD, c. 1, s. 1, 2017, ss. 9-23.
- "Rü'yetullah", DİA, c. 35, İstanbul: TDV Yayınları, 2008, s. 311-314.
- YÜCEDOĞRU, T. "Tekvin", DİA, c. 40, Ankara: TDV Yayınları, 2011, ss. 388-390.
- YÜCESOY, H. "Mihne", DİA, c. 30, İstanbul: TDV Yayınları, 2005, ss. 26-28.
- YÜKSEL, E. *Sistemik Kelam*, 3. Baskı, İstanbul: İz Yayıncılık, 2012.

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı : Tugay POLAT

Doğum Yılı ve Yeri : 07/05/1991 Turhal

Eğitim Durumu

Lise Öğrenimi : Turhal Anadolu İmam-Hatip Lisesi

Lisans Öğrenimi : 2009-2013 Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yaygın Din Öğretimi ve Uygulamaları Bölümü

İş Deneyimi :

İğdır Merkez Bayraktutan Ortaokulu (Dkab Ders Öğretmeni) 2014-2017

Tokat Merkez Bozatalan Ortaokulu (Dkab Ders Öğretmeni) 2017-(Halen)

İletişim

E-Posta Adresi : tpolat60@hotmail.com